A.C. Joshi Library
P.U. Chandigarh

MSS No. 343 I Subject Religion

Name of MSS श्रीमद् भागवत सटीक

Author शंकराचार्य

Period Folios 52

Script Devnagiri Source Prithipal Singh

Missing Folios 40, 40A, 51A

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

नवमारंभः पत्र ५१

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

1

श्री· भा·न टी· १

ॐ श्रीगणेशायनमः॥ ॐगुणातीतंगुणानांवास्थैर्यहेतुंगुणानेकूटस्थंनिधिं॥ नमहेश्वरंजगद्व्यापिपरमानंद॥
माधवं १ त्रिगुणाष्टभिरध्यायैर्वैवस्वतमनुतान्वयः॥ नवमेहृत्स्यसंकीर्तिप्रसंगाद्यवितन्यते॥ २॥ एवमु
क्तोऽष्टमस्कंधेसद्धर्मःसत्वशोधकः॥ कर्तव्यालकवक्त्रादिमन्वादीनांनिरूपणैः॥ ३॥ सद्धर्मम

राजोवाच॥ मन्वंतराणिसर्वाणित्वयोक्तानिश्रुतानिमे॥ वीर्याण्यनंतवीर्यस्यहरेस्तत्रकृ
तानिच॥ १॥ योसौसत्यव्रतोनामराजर्षिर्द्रविडेश्वरः॥ ज्ञानंयोतीतकल्पांतेलेभेपुरु
षसेवया॥ २॥ सवैविवस्वतःपुत्रोमनुरासीदितिश्रुतं॥ त्वत्तःतस्यसुताःप्रोक्ताइक्ष्वाकुप्रमु
खानृपाः॥ तेषांवंशंपृथग्ब्रह्मन्वंशानुचरितानिच॥ कीर्तयस्वमहाभागनित्यंशु
श्रूषतांहिनः॥ ४॥ येभूतायेभविष्याश्चभवंत्यद्यतनाश्चये तेषांनःपुण्यकीर्तीनांसर्वेषां
वदविक्रमान्॥ ५॥ सूतउवाच॥ एवंपरीक्षिताराज्ञासदसिब्रह्मवादिनां॥ पृष्टःप्रोवाचभ
गवान्शुकःपरमधर्मवित्॥ ६॥ शुकउवाच॥ श्रूयतांमानवोवंशःप्राचुर्येणपरंतप नश
क्यतेविस्तरतोवक्तुंवर्षशतैरपि॥ ७॥

इत्थंतावन्मन्वंतरांगेशानकथा सूर्यसोमान्वयाख्यानैरधुनासंगतोच्यते॥ ४॥ तत्रचतुर्दशभिरध्यायैः
सूर्यवंशोऽनुवर्ण्यते॥ एकादशभिरध्यायैःसोमवंशस्ततःपरैः तत्रतुप्रथमेध्यायेवैवस्वतमनोरन्व
ये सोमवंशप्रवेशोऽस्यसुद्युम्नस्त्रीत्वमुच्यते ५ उक्तानुवादपूर्वकंवैवस्वतमनोर्वंशंपृच्छतिमन्वं।

1A

श्रनुक्रमेणैवकं एवात्मकमेवनाबहुभ्यंतन्मूर्वकं श्रीनारायणमारभ्यश्रनुस्मरणमिति परावरेषामिति पंचभिः ८
नाभागं चेतिपाठेपिनभगएवनाभागः ९ ॥ सएवपात्रसत्ययमस्सर्वे ज्ञासतिवृथान्पुरुरवः प्रसृतिम्
सर्वेषामन्वयोवर्णनेसप्रसंगतावमिलोपाख्यानमाह अप्रजस्यमनोः इत्येवमित्यादिनायावदध्यायसमा

प्रलयावशेषामृतानामात्मायः पुरुषः परः सएवासीदिदंविश्वंकल्पान्तेन्यन्नकिंचन ८
तस्यनाभेः समभवत्पद्मकोशोहिरण्मयः तस्मिन्जज्ञेमहाराजस्वयंभूश्चतुराननः ९
मरीचिर्मनसस्तस्यजज्ञेतस्यापिकश्यपः दाक्षायण्यांततोदित्यांविवस्वानभवत्सुतः १०
ततोमनुः श्राद्धदेवः संज्ञायामासभारत श्रद्धायांजनयामासदशपुत्रान्सआत्मवान् ११
इक्ष्वाकुनृगशर्यातिदिष्टधृष्टकरूषकान् नरिष्यन्तंपृषध्रंचनभगंचकविंविभुः १२ अ
प्रजस्यमनोःपूर्वंवसिष्ठोभगवान्किल मित्रावरुणयोरिष्टिंप्रजार्थमकरोद्विभुः १३
तत्रश्रद्धामनोःपत्नीहोतारंसमयाचत दुहित्रर्थमुपागम्यप्रणिपत्यपयोव्रता १४ प्रे
षितोध्वर्युणाहोताध्यायंस्तत्समाहितः हविषिव्यचरत्तेनवषट्कारंगृणन्द्विजः १५
होतुस्तद्व्यभिचारेणकन्येलानामसाभवत् तांविलोक्यमनुःप्राहनातिहृष्टमनागुरुं
रुं १६ भगवन्किमिदंजातंकर्मवोब्रह्मवादिनां विपर्ययमहोकष्टमैवंस्याद्ब्रह्मविक्रिया १७
यूयंमन्त्रविदोयुक्तास्तपसादग्धकिल्बिषाः कुतःसंकल्पवैषम्यमनृतंविबुधेष्विव १८
मि इत्येवमित्यादिअप्रजस्यमनोः पूर्वं १३ दुहित्रर्थमकन्यापुत्त्राभवेत्तथा यजेतिहोतारंस
मकु अयाचत पयएवव्रतमाहारोनियमोयस्याः १४ अध्वर्युणाहोतर्यजेतिप्रेषितोहोतात
तस्तद्विधिसहितंतत तथाप्रार्थितंध्यायन्व्यचरत्अयजतपाठान्तरेणतत आध्यायनवाचंवष

तह२

2

श्री० भाग० टी० ९

प्रतिपामहोवसिष्ठः २८ विगततिमिरआभासः प्रतमस्सप्रकाशरूपा न तयाभूतादिशः कुर्वतः २९ प्रसंगं रतिं

तन्निशम्य वचस्तस्य भगवान्प्रपितामहः होतुर्व्यतिक्रमं ज्ञात्वा बभाषे रविनंदनं १९ एतत्संकल्प

वैषम्यं होतुस्ते व्यभिचारितः तथापि साधयिष्ये ते सुप्रजास्त्वं स्वतेजसा २० एवं व्यवसितो राजन्भग० जा२

वान्स महायशाः अस्तौषीदादिपुरुषमिलायाः पुंस्त्वकाम्यया २१ तस्मै कामवरं तुष्टो भगवा

न्हरिरीश्वरः ददाविलाभवत्तेन सुद्युम्नः पुरुषर्षभः २२ स एकदा महाराज विचरन्मृगयां व

ने वृतः कतिपयामात्यैरश्वमारुह्य सैंधवं २३ प्रगृह्य रुचिरं चापं शरांश्च परमाद्भुतान् दं

शितोनुमृगं वीरो जगाम दिशमुत्तरां २४ सुकुमारवनं मेरोरधस्तात्प्रविवेश ह यत्रास्ते भगवान्

शर्वो रममाणः सहोमया २५ तस्मिन्प्रविष्ट एवासौ सुद्युम्नः परवीरहा अपश्यत्स्त्रियमात्मा

नमश्वं च वडवां नृप २६ तथा तदनुगाः सर्वे आत्मलिंगविपर्ययं दृष्ट्वा विमनसोऽभवन्वीक्ष

माणाः परस्परं २७ राजोवाच कथमेवंगुणो देशः केन वा भगवन्कृतः प्रश्नमेनं समाचक्ष्व परं कौ

तूहलं हि नः २८ शुक उवाच एकदा गिरिशं द्रष्टुमृषयस्तत्र सुव्रताः दिशो वितिमिराभासाः कुर्वंतः

समुपागमन् २९ तान्विलोक्यांबिका देवी विवासा व्रीडिता भृशं भर्तुरंकात्समुत्थाय नीवीमाश्व

थ पर्यधात् ३० ऋषयोपि तयोर्वीक्ष्य प्रसंगं रममाणयोः निवृत्ताः प्रययुस्तस्मान्नरनारायणाश्रमं ३१ राय

तदिदं भगवानाह प्रियायाः प्रियकाम्यया स्थानं यः प्रविशेदेतत्स वै योषिद्भ

वेदिति ३२ तत ऊर्ध्वं वनं तद्वै पुरुषा वर्जयंति हि ॥

भिनिवेशं स्त्रीप्रसंगदर्शनकल्मषितमनसः संतः तस्मात्संगस्थानं नरनारायणाश्रमं प्रययुः ३२ ॥ सम ९

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

2A

मासंगिकमनुक्तामसनमनुवर्णयति साचेतिश्रुनत्वरीसंयुक्तेविवक्तअभूतशर्वगम्यापुंस्त्वनिर्देशः ३३ आ
श्रयनस्कंन ३१ नाभ्यनंदत्स्त्रीत्वेनलज्जयामासंमासंनिलीयावस्थानान ४२ इतिश्रीभावार्थप्रदीपिका
संचानुचरसंयुक्तविचचारवनाद्वनं ३३ अथतामाश्रमाभ्यासेचरंतींप्रमदोत्तमां स्त्रीभिःप
रिवृतांवीक्ष्यचकमेभगवान्बुधः ३४ सापितंचकमेसुभ्रूःसोमराजसुतंपतिं सतस्यांजनया
मासपुरूरवसमात्मजं ३५ एवंस्त्रीत्वमनुप्राप्तःसुद्युम्नोमानवोनृपः सस्मारसकुलाचा
र्यंवसिष्ठमितिशुश्रुम ३६ सतस्यतांदशांदृष्ट्वाकृपयाभृशपीडितः सुद्युम्नस्याशयन्पुंस्त्व
मुपाधावतशंकरं ३७ तुष्टस्तस्मैसभगवानृषयेप्रियमावहन् स्वांचवाचमृतांकुर्वन्निद
माहविशांपते ३८ मासंपुमान्सभवितामासंस्त्रीतवगोत्रजः इत्थंव्यवस्थयाकामंसुद्युम्नोवत
मेदिनीं ३९ आचार्यानुग्रहात्कामंलब्ध्वापुंस्त्वंव्यवस्थया पालयामासजगतींनाभ्यनंदन्स्म
तंप्रजाः ४० तस्योत्कलोगयोराजन्विमलश्चसुतास्त्रयः दक्षिणापथराजानोबभूवुर्धर्मव
त्सलाः ४१ ततःपरिणतेकालेप्रतिष्ठानपतिःप्रभुः पुरूरवसउत्सृज्यगांपुत्रायगतोवनं ४२
इतिश्रीभागवतेनवमस्कंधेप्रथमोध्यायः १ श्रीशुकउवाच एवंगतेथसुद्युम्नेमनुर्वैवस्वतः
सुते पुत्रकामस्तपस्तेपेयमुनायांशतंसमाः १ ततोयजन्मनुर्देवमपत्यार्थंहरिंप्रभुं ३
त्ताकुपर्वनानलेभेपुत्रान्स्वसदृशान्दश २ ॥

नवमस्कंधेप्रथमेध्यायः १ द्वितीयेमनुपुत्राणांद्वावपुत्रौविरागतः करुषकादियेचान्यंवंशानाह
तत्क्रमात् १ वैवस्वतःइक्ष्वाकुःएवंनोयेयातान् २ ॥ राम ॥ राम ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

3

श्री
भा.न
टी.३

नेदिष्टस्यवंशोभवदितिसहेतुकमाहपृषध्रइत्यादिनाकविःकनीयानित्यन्तःप्राकृतेनग्रंथेनवरूप।
पालेःसन्निष्ठेतोजागरंणवीरासनेनतदेवव्रतंयस्यसपत्रःप्रवर्द्धितःसन्गाःपालयामासशार्दूलोव्या।
घ्रः ४ प्रलीयनाडुगणायस्मिन्समसेवभ्रोःकपिलायागोः ६ गोकामतोनज्ञानेतिअमोपपिते।

पृषध्रस्तुमनोःपुत्रोगोपालोगुरुणाकृतः पालयामासगायत्तोरात्र्यांवीरासनव्रतः एक-
दाप्राविशद्गोष्ठं शार्दूलोनिशिवर्षति शयानागावउत्थायभीतास्ताबभ्रमुर्व्रजे ४ ए-
कांजग्राहबलवान्साचुक्रोशभयातुरा तस्यास्तत्क्रंदितंश्रुत्वापृषध्रोभिससारह ५ ख-
ड्गमादायतरसाप्रलीनोडुगणेनिशि अजानन्नच्छिनद्बभ्रोःशिरःशार्दूलशंकया ६ व्याघ्रोपि
वृक्णश्रवणोनिस्त्रिंशाग्राहतस्ततः निश्चक्रामभृशंभीतोरक्तंपथिसमुत्सृजन् ७ मन्य-
मानोहतंव्याघ्रंपृषध्रःपरवीरहा अद्राक्षीत्स्वहतांबभ्रुंव्युष्टायांनिशिदुःखितः ८ तंशशा-
पकुलाचार्यःकृतागसमकामतः नक्षत्रबंधुःशूद्रस्त्वंकर्मणाभवितामुना ९ एवंशप्तस्तु
गुरुणाप्रत्यगृह्णात्कृतांजलिः अधारयद्व्रतंवीरऊर्ध्वरेतामुनिप्रियं १० वासुदेवेभगवति
सर्वात्मनिपरेमले एकांतित्वंगतोभक्त्यासर्वभूतसुहृत्समः ११ विमुक्तसंगःशांतात्मासंय-
ताक्षोपरिग्रहः यदृच्छयोपपन्नेनकल्पयन्वृत्तिमात्मनः १२ आत्मन्यात्मानमाधायज्ञानतृ-
प्तःसमाहितः विचचारमहीमेतांजडांधबधिराकृतिः एवंवृत्तोवनंगत्वादृष्ट्वादावाग्निमु-
त्थितं तेनोपयुक्तकरणोब्रह्मप्रापपरंमुनिः १४ कविःकनीयान्विषयेषुनिःस्पृहोविसृ-

ज्यराज्यंसहबंधुभिर्वनं ॥ १५ ॥

निवेश्यचित्तेपुरुषंस्वरोचिषंविवेशकैशोरवयाःपरंगतः ॥ १५ ॥

वृक्णश्रवणःछिन्नकर्णः ७ व्युष्टायांप्रभातायांनिशि ८ क्षत्रबंधुरयंत्वंनभविताअपितुशूद्रोभ-
वितेति ९ उपयुक्तकरणःदग्धदेहः १४ कवेरपिवंशोनाभवदित्याहकविरितिबंधुभिःसहराज्यंवि ३

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

3A

ब्रह्मभूयं ब्राह्मण्यं नृगस्य वंशः पुत्रः सुमतिः ततो भूतज्योतिः ततो वसुः १७ ओघवतः पिता तत्पुत्रोऽप्योघ-
वानित्यर्थः तदेवं त्रिभिः श्लोकैः करूषधृष्टनृगाणां वंशा उक्ताः नरिष्यन्तस्य वंशमाह चित्रसेन इति सार्द्धैस्त्रिभिः
ततः स्मादेयं ब्राह्मिकं स्यात् तस्मान्नतयोरिन्तत्वस्यादिपदेष्वान्वयः यत्र तु स्वनन्तरं तत्र पूर्वस्य परस्य चान्वयः

करूषान्मानवादासन्कारूषाः क्षत्रजातयः उत्तरापथगोप्तारो ब्रह्मण्या धर्मवत्सलाः १६ धृ-
ष्टाद्धार्ष्टमभूत्क्षत्रं ब्रह्मभूयं गतं क्षितौ नृगस्य वंशः सुमतिर्भूतज्योतिस्ततो वसुः १७ वसोः
प्रतीकस्तत्पुत्र ओघवानोघवत्पिता कन्या चौघवती नाम सुदर्शन उवाह तां १८ चित्रसेनो न-
रिष्यन्ताद्दक्षस्तस्य सुतोऽभवत् तस्य मीढ्वांस्ततः कूर्च इन्द्रसेनस्तु तत्सुतः वीतिहोत्रस्त्विन्द्रसेनात्
तस्य सत्यश्रवा अभूत् उरुश्रवाः सुतस्तस्य देवदत्तस्ततोऽभवत् २० ततोऽग्निवेश्यो भगवानग्निः।
स्वयमभूत्सुतः कानीन इति विख्यातो जातूकर्ण्यो महानृषिः २१ ततो ब्रह्मकुलं जातमाग्नि-
वेश्यायनं नृप नरिष्यन्तान्वयः प्रोक्तो दिष्टवंशमतः शृणु २२ नाभागो दिष्टपुत्रोऽन्यः क-
र्मणा वैश्यतां गतः भलन्दनः सुतस्तस्य वत्सप्रीतिर्भलन्दनात् २३ वत्सप्रीतेः सुतः प्रांशुस्तत्सुतं प्र-
मतिं विदुः खनित्रः प्रमतेस्तस्माच्चाक्षुषोऽथ विविंशतिः २४ विविंशतेः सुतो रम्भः खनिनेत्रो-
ऽस्य धार्मिकः करन्धमो महाराज तस्यासीदात्मजो नृप २५ तस्यावीक्षित्सुतो यस्य मरुत्तश्च-
क्रवर्त्यभूत् संवर्तोऽयाजयद्यं वै महायोग्यङ्गिरःसुतः २६ मरुत्तस्य यथा यज्ञो न तथान्यस्य कस्य-

दिति व्याख्येयं १९ अग्निवेश्य एव कानीन इति जातूकर्ण्य इति च विख्यातः २२ दिष्टस्य पुत्रो नाभागो
वक्ष्यमाणान्नाभागादन्य इति भ्रान्तिव्युदासार्थं ग्रन्थवाह्मात्रे २३ आङ्गिरसः सुतो महायोगी संवर्तो यमया-
जयत् २६ अस्य यत्किंचित्पात्रादिकमस्ति तत्सर्वं हिरण्मयं शोभनमासीत् २७ ॥ राम ॥

4

श्री॰ भा॰ न॰ टी॰ ४

अमात्यजनस्य च २० यतःपस्यतृणबिंदोःपुत्रोभवत् २१ अयंवश्लोकः कन्यावंशप्रकीर्तनार्थंतथाहिय
स्याविडविडायांविश्रवाधनदेवेश्रवणंमुनेजनयामासलोकेवैश्रवणएवइविडइतिप्रसिद्धःतानेवाहविशा
लइतितस्यतृणविंदोःसुताः २२ सहदेवजःदेवजेनसहितःयादांतेरेनामान्यनमात्रेअर्थेस्तसएव २३
अमायेविंदुःसोमेनदक्षिणाभिर्द्विजातयः मरुतःपरिवेष्टारोविश्वेदेवाःसभासदः २८ मरुत्त
स्यनमःपुत्रःतस्यासीद्राज्यवर्द्धनः सुधृतिस्तत्सुतोजज्ञेसौधृतेयोनरःसुतः २९ तत्सुतःकेव
लस्तस्माद्धुंधुमान्वेगवांस्ततः वेगवांस्तस्याभवद्यस्यतृणविंदुर्महीपतिः ३० तंभेजेलंबुषादेवी
भजनीयगुणालयंवराप्सरोयतःपुत्राःकन्याचेडविडाभवत् ३१ तस्यामुत्पादयामासविश्र
वाधनदंसुतं प्रादायविद्यांपरमामृषिर्योगेश्वरात्पितुः ३२ विशालःशून्यबंधुश्चधूम्रके
तुश्चतत्सुताः विशालोवंशकृद्राजावैशालींनिर्ममेपुरीं ३३ हेमचंद्रःसुतस्तस्यधूम्राक्ष
स्यचात्मजः तत्पुत्रात्संयमादासीत्कृशाश्वःसहदेवजः ३४ कृशाश्वात्सोमदत्तोभूद्योश्वमे
धैरिडस्पतिं इष्ट्वापुरुषमापाग्र्यांगतिंयोगेश्वराश्रितः ३५ सौमदत्तिस्तुसुमतिःतत्सुतोजन
मेजयः एतेवैशालभूपालास्तृणविंदोर्यशोधराः ३६ इतिश्रीभागवतेनवमस्कंधेद्वितीयोध्या
यः २ शुकउवाच शर्यातिर्मानवोराजाब्रह्मिष्ठःसबभूवह योवाअंगिरसांसत्रेद्वितीयमह
रूचिवान १ सुकन्यानामतस्यासीत्कन्याकमललोचना तयासार्द्धंवनगतोह्यगमच्च्यव
वैशालभूपालाविशालस्यान्वयेजाताः ३६ इतिश्रीभावार्थेनवमेद्वितीयः २ तृतीयेमनुपुत्रस्यशर्यातेः
कीर्त्यतेन्वयः यत्रसोकन्यमाख्यानंरेवतंचमहाद्भुतं ब्रह्मिष्ठोवेदार्थतत्त्वज्ञःतदेवाहयोवाइतिद्विती
यमहः द्वितीयेह्निक्रियमाणंकर्मऊचिवानउवाचतस्यवंशमज्ञानवहिंशानवहिंशानतेइत्याहिनाव

4A

१ भार्गवस्य च्यवनस्याभवंदृष्टवराधः ९८ सुपुंयमकन्यातेन च्यवनस्य यच्यमानेन वर्षाण्यस्याविवाहः कृतो।
न वेत्यादिवाक्यः तदभिप्रायं तस्य मुनेरभिप्रायेण ज्ञात्वा तस्मै तां दुहितरं प्रादात् १० हे दस्रौ सहदेवयोः पूर्वां मम
वपुस्तां कृणुथ एतत् संपादयतां ११ अस्तोमपयोः सोमपावहितयोः सामस्य ग्रहं सोमशर्मण्यां ग्रहीष्यदास्या

सासवीमिः परिवृता विचिन्वं संचिरयानवने वल्मीकरंध्रे ददर्श वद्योतेत इव ज्योतिषी २ तदेव वा
हिताबाला ज्योतिषी कंटकेन वै प्रविद्धुं तत्प्रभावेन स ताबाल्स कृत तो वहु ४ शकृन्मूत्रानि।
रोधा भवंतेनि कांतां च तत्क्षणात् राजर्षिस्तमयाल तस्य पुरुषान् विस्मितो ब्रवीत ५ अप्यभद्रेन त्र
सानि भार्गवस्य विचेष्टितं भ्रूकेनापि न तस्य कृतमाश्रमदूषणं ६ सकन्या प्राह पितरं भीता
किं चित्कृतं मया द्वे ज्योतिषी अजानं तया निर्भिन्ने कंटकेन वै ७ दुहितुस्तद्वचः श्रुत्वा शर्याति
र्जातसाध्वसः मुनिं प्रसादयामास वल्मीकांतर्हितं शनैः ८ तदभिप्रायमाज्ञाय प्रादाद्दुहितरं
मुनेः कृच्छ्रान्मुक्तस्तमामंत्र्य पुरं प्रायात् समाहितः ९ सुकन्या च्यवनं प्राप्य पतिं परमकोपनं
प्रीणयामास चित्तज्ञा अप्रमत्तानुवृत्तिभिः १० कस्यचित्त्वथ कालस्य नासत्यावाश्रमागतौ तौ पू
जयित्वा प्रोवाच वयो मे दत्तमीश्वरौ ११ ग्रहं ग्रहीष्ये सोमस्य यज्ञे वामप्यसोमपोः क्रियतां मे
वयो रूपं प्रमदानां यदीप्सितं १२ बाढमित्यूचतुर्विप्रमभिनंद्य भिषक्तमौ निमज्जतां भवान्।
स्मिन् ह्रदे सिद्धविनिर्मिते १३ इत्युक्तो जरया ग्रस्तदेहो धमनिसंततिः ह्रदं प्र
वेशितोश्विभ्यां वलितविप्रियः १४ ॥

मीतिपूर्वां सोमेन यत्तस्य सम्यक्‌श्री:एकं वा यवं रत्नानीत्यादि शुद्ध देवतासंबंधात् पपत्याग हनते यागपर्य
वसायित्वात् १३ बाढमित्यभिनंद्य भवानस्मिन्निमज्जतामित्यूचतुः १४ ह्रदं प्रवेशितः जावपिनमतिह

॥ श्री ॥

5

श्री॰ अश्विनोश्शरणं ययौ ध्रुवं प्रश्चक्रुः स्थितान्नामसतिं दर्शयतमिति प्रार्थयामासेत्यर्थः १६ पतौ वित्तौ वेविनः हेम
भा॰ न॰ सतिअसमतं अनभीष्टं २० हे सतां कुलप्रसूते ते मतिरन्यथा तद्विपर्ययेन कथमवगता अप्रवसेना अप्यवसी
टी॰ ३ पुरुषास्त्रय उत्तस्थुरपीव्या वनिताःप्रियाः पद्मस्रजः कुंडलिनस्तुल्यरूपाः सुवाससः १५ ता
न्निरीक्ष्य वरारोहा सरूपान्सूर्यवर्चसः अजानती पतिं साध्वी अश्विनोश्शरणं ययौ १६ दर्शयि
त्वा पतिं तस्यै पातिव्रत्येन तोषितौ ऋषिमामंत्र्य ययतुर्विमानेन त्रिविष्टपं १७ यक्ष्यमाणोऽथ श
र्यातिश्च्यवनस्याश्रमं गतः ददर्श दुहितुः पार्श्वे पुरुषं सूर्यवर्चसं १८ राजा दुहितरं प्राह कृ
तपादाभिवंदनां आशिषश्चाप्रयुंजानो नातिप्रीतमना इव १९ चिकीर्षितं ते किमिदं पतिस्त्व
या प्रलंभितो लोकनमस्कृतो मुनिः यत्त्वं जराग्रस्तमसत्यसंमतं विहाय जारं भजसेऽमुमध्वगं २०
कथं मतिस्तेऽवगतान्यथा सतां कुलप्रसूते कुलदूषणं त्विदं बिभर्षि जारं यदपत्रपा कुलं पितु
भर्तुश्च श्च भर्तुश्च नयस्यधस्तमः २१ एवं ब्रुवाणं पितरं स्मयमाना शुचिस्मिता उवाच तात जामाता तवैष भृ
गुनंदनः २२ शशंस पित्रे तत्सर्वं वयोरूपाभिलंभनं विस्मितः परमप्रीतस्तनयां परिषस्व
जे २३ सोमेन याजयन्वीरं ग्रहं सोमस्य चाग्रहीत असोमपोरप्यश्विनोश्च्यवनः स्वेन तेजसा २४
हंतुं तमाददे वज्रं सद्यो मन्युरमर्षितः सवज्रं स्तंभयामास भुजमिंद्रस्य भार्गवः अन्वजानंस्त
तः सर्वे ग्रहं सोमस्य चाश्विनोः भिषजाविति यत्पूर्वं सोमाहुत्या बहिष्कृतौ २६ उत्तानब
र्हिरानर्तो भूरिषेण इति त्रयः शर्यातेरभवन्पुत्रा आनर्ताद्रेवतोऽभवत् २७ सोऽन्तः समुद्रे नग
रीं विनिर्माय कुशस्थलीं आस्थितोऽभुंक्त विषयानानर्तादीनरिंदम २८ ॥ राम ॥
ते निवात देवाः हे कुलदूषणं त्विदमित्यादि २४ स यत्तत्क्षणमेव मन्युर्यस्य इंद्रः २० विषयानदे। ५

5A

ककुद्म्येषोपुस्मिंल्लते विभुं ब्रह्माणं २९ न लब्धः क्षणोवसरो येन ३० आद्यं ब्रह्माणं ३१ ये त्वया हृदये कृ।
ताः सर्वे कालेन निरुद्धाः संहृताः त्रिनवसप्तविंशतिः चतुर्युगानि तैः विकल्पितो विभक्तः ३२ यो देवदे
वस्यांशो निजेन स नररत्नाय देहि ३३ तेष्वाहमवतु इति ३४ पुण्यजनत्रासात् यत्त्यक्तमभूत् पुरमेवावस्थि
तैः पुत्रैर्न तु भ्रातृभिः त्यक्तं ३५ इति श्रीभावार्थदीपिकायां नवमस्कन्धे तृतीयः ३ चतुर्थे मनुपुत्रस्य नभगस्य
कथोच्यते तत्सुतोऽत्राम्बरीषस्य कृत्याप्रतिहता यतः नभगस्य वंशमाह नभगस्यापत्यं नाभागः ना

तस्य पुत्रशतं तेषां ककुद्मी ज्येष्ठ उत्तमः ककुद्मी रेवतीं कन्यां स्वामादाय विभुं गतः २९ कन्या
वरं परिप्रष्टुं ब्रह्मलोकमपावृतं आवर्तमाने गांधर्वे स्थितोऽलब्धक्षणः क्षणं ३० तदंत आद्यमा
नम्य स्वाभिप्रायं न्यवेदयत् तच्छ्रुत्वा भगवान् ब्रह्मा प्रहस्य तमुवाच ह ३१ अहो राजन्निरुद्धा।
स्ते कालेन हृदि ये कृताः तत्पुत्रपौत्रनप्तॄणां गोत्राणि च न शृण्महे ३२ कालोभियातस्त्रिनव
चतुर्युगविकल्पितः ३३ तद्गच्छ देवदेवांशो बलदेवो महाबलः कन्यारत्नमिदं राजन्नररत्नाय
देहि भोः ३४ भुवो भारावताराय भगवान् भूतभावनः अवतीर्णो निजांशेन पुण्यश्रवणकी
र्तनः ३५ इत्यादिष्टोऽभिवंद्याजं नृपः स्वपुरमागतः त्यक्तं पुण्यजनत्रासाद्भ्रातृभिर्दिक्ष्ववस्थि
तैः ३६ सुतां दत्त्वानवद्यांगीं बलाय बलशालिने बदर्याख्यं गतो राजा तप्तुं नारायणाश्रमं ३६
इति श्रीभागवते नवमस्कन्धे तृतीयोऽध्यायः ३ श्रीशुक उवाच नाभागो नभगापत्यं यं ततं भ्रातरः क
विं यविष्ठं व्यभजन् दायं ब्रह्मचारिणमागतं १॥

नाभागादम्बरीषो महाभागवतोऽभूदिति विवक्षुस्तद्
त्वेन तद्वंशप्रवर्तकस्य नाभागस्य निष्कपटं चरितं तेन तत्प्रीतरुद्रप्रसादमाह यं ततमित्यादिना ब्रह्मचारि
णं बहुकालं गुरुकुले उषित्वा समं ततो नैष्ठिकोऽसाविति मत्वा विभागसमये तस्य भागमप्रकल्प्य भ्रातरः सर्वं दायं पूर्व
मन्यमहीत्वा पश्चाद्गुरुकुलादागताय नाभागायार्थिने कविं विद्वांसं यविष्ठं प्रति ततं तातं पितरं दायं व्यभजन्

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री॰ भाग॰ टी॰ ९

एतदेव प्रश्नोत्तराभ्यां दर्शयति तत्र नाभागः पृच्छति हे भ्रातरः मह्यं किमभक्त अभजत न किं भागं दत्थ पृच्छेयम
कस्मिंस्तद्वदत भ्रातरः आहुः न हा विस्मृतमस्माभिरिदानीं तव पितरं भरद्वाजस्त्वमर्थः स च पितरं गत्वा हे तात
हे तात आर्याः ज्येष्ठाः मम त्वामभाक्षुः भागं चक्रुः मदीयो भागः त्वमित्यर्थः पोढा नरे देतात किमिदं मम
माभो त्वं भजाम पितरं तव सूक्तं वक्तृ आर्यात्वाम मह्यं किमर्थं दत्तवन्त इत्यर्थः पिता तात मा दृहे पुत्रक तन्नेर
के माभ्राहृथाः प्रतारणमात्रं तैः कृतं तेन त्वमिमा वदेमाधीने यह्रदेदाय दूषततव भोगसाधनमित्यर्थः न
घ्यापिने भागवेतत् दत्तो हे तव जीवनोपायं उपदेक्ष्यामीत्याह इमे इति सपादाभ्यां अभिप्लवः षडहाभ

भ्रातरोभक्त किं मह्यं भजाम पितरं तव त्वां ममार्यास्ततोभांक्षुर्मापुत्रक तदादृ
थाः २ इमेंगिरसः सत्रमासतेद्य सुमेधसः षष्ठंषष्ठमुपेत्याहः कवे मुह्यं
ति कर्मणि ३ तांस्त्वं शंसय सूक्ते द्वे वैश्वदेवे महात्मनः ते स्वर्यन्तो धनं सत्र।
परिशेषितमात्मनः ४ दास्यन्त्यथ ततो गच्छ तथा स कृतवान्यथा तस्मै
दत्वा ययुः स्वर्गं ते सत्रपरिशेषतं ५ ॥

व इति षष्ठाः षडहो भवतीति विहिते पृष्ठ्यषडहे दैवशावरीमाने पृष्ठ्यं षष्ठमहः कर्मापेत्य प्राप्य कर्म
णि तदनुष्ठाने सम्मपुह्यन्ति मुह्यन्ति विशेषाज्ञानेन मुह्यन्तीति कवे हे वेदज्ञ ३ तान्महात्मनोपि ताभि।
दमित्यारोहमिति चतुर्थे हे तत्र दत्तानयति वत्व वैश्वदेवे हे सूक्ते शंसय पाठयततः कर्माणि समा
प्तवन्ति ते स्वर्यन्तः स्वर्गं गच्छन्तः स्व सत्रपरिशेषितमर्थात् आत्मनो धनं तत् तुभ्यं दास्यन्ति अथ तत्स्मा
त् ततानां च्छेति तथैव सा दिष्टं कृत्वा कान्तयान् हि तत्र वानयथा तत् सत्रपरिशेषितं सत्रावशेषितं य

पुरुषः श्रीरुद्रः कृष्णपतत्रतिदर्शनं शरीरं कृष्णं सदर्शनं यस्य सः वास्तुकं यज्ञभूमिंगतं वस्तु धनं मनेमममेस्तु क्रा
तर्हि स्म तत्र एव मैम दृप्ति मितिमानवो नाभागभावाच पुत्रस्तु रुद्र उवाच नौ त्वयोरस्मिन्विवादे ते पितरि प्र
श्नः स्यादिति पृष्टवानिति शुकोक्तिः ७ ऋषयस्य मनोर्वा कं यज्ञवास्तुगतमिति उच्छिष्टमत्र हरिति क्वचि
दिति दक्षाध्वरे उच्छेषणभागो वै रुद्र इति श्रुतेश्च किं च स देवः सर्वमर्हतीति किं पुनर्यज्ञावशिष्टमि
तेकस्त्रिं स्वीकरिष्यन्तं पुरुषः कृष्णदर्शनः उवाचोत्तरतोऽभ्येत्य ममेदं वास्तुकं वसु ६ ममेदमृ
षिभिर्दत्तमिति तर्हि स्म मानवः स्यान्नौ ते पितरि प्रश्नः पृष्टवान्पितरं तथा ७ यज्ञवास्तुगतं सर्व
मुच्छिष्टमृषयः क्वचित् चक्रुर्हि भागं रुद्राय स देवः सर्वमर्हति ८ नाभागस्तं प्रणम्याह तवेश
किल वास्तुकं इत्याह मे पिता ब्रह्मञ्छिरसा त्वां प्रसादये ९ ॥रुद्र उवाच॥ यत्ते पितावदद्धर्मं
त्वं च सत्यं प्रभाषसे ददामि ते मन्त्रदृशो ज्ञानं ब्रह्म सनातनं १० गृहाण द्रविणं दत्तं मत्सत्रपरि
शेषितं इत्युक्त्वान्तर्हितो रुद्रो भगवान्सत्यवत्सलः ११ य एतत्संस्मरेत्प्रातः सायं च सुसमाहि
तः कविर्भवति मन्त्रज्ञो गतिं चैव तथात्मनः १२ नाभागादंबरीषोऽभून्महाभागवतः कृती ना
स्पृशद्ब्रह्मशापोऽपि यं न प्रतिहतः क्वचित् ॥राजोवाच॥ भगवञ्छ्रोतुमिच्छामि राजर्षेस्तस्य धी
मतः न प्राभूद्यत्र निर्मुक्तो ब्रह्मदण्डो दुरत्ययः १३ ॥ स्पर्थः ५ श्रीरुद्र आह यत्त इति ९ इत्थमाख्याने तु
तिप्रसिद्धं तथापि वह्वद्रव्यस्य यागेन नाभागेन दिष्टं पुंसः ति नाभाग दिष्टवैमानवं ब्रह्मचर्यं वसन्तं भ्रातरो निर्भज
न्नाब्रवीदित्यादि ११ अस्याख्यानस्य स्मरणे फलमाह य एतदिति आत्मनो गतिं च प्राप्नोति इति शेषः १२
क्वचिदपि न प्रतिहतो ब्रह्मशापोऽपि ब्रह्मणेन दुर्वाससा निर्मितः कृत्यानलोऽपि यं नास्पृशत् अतो म
हाभागवतः अतएव कृती पुण्यवान् १३ तस्य श्रोतुमिच्छामि चरितमिति शेषः ब्रह्मदण्डः कृत्यानलः
न प्राभून्न समर्थोऽभवत् १४ ॥ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्रियंसंपदंविभवमैश्वर्यमतुलंनिरुपमं १५ पुंसामतिदुर्लभमपितत्सर्वंस्वप्नवत्संस्तुतंनिरूपितंअस्तु।
पादेपमंमेनेतत्रहेतुःविभवस्यनिर्वाणंनाशंविद्वान्यतःयेनविभवेनततोनाशेनवापुमान्तमोविशतिमो
हेनिमज्जति १६ ननुएवंज्ञानवतोपिविभवेप्रीतिर्दृश्यतेतत्राहवासुदेवइतिभावंभक्तिंप्राप्तःयेनभावे
नविश्वंलोष्टवदतितुच्छंस्मृतं १७ भक्तिमेवसेंद्रियांभगवत्परत्वकथनेनप्रपंचयतित्रिभिःश्रुतिंश्रोत्रं
अच्युतस्यकथानामुदयेश्रवणेचकारेतत्परमकरोदित्यन्वयः १८ मुकुंदस्यलिंगानामालयानिस्थानानितत्स

शुकउवाच अंबरीषोमहाभागःसप्तद्वीपवतींमहीं अव्ययांचश्रियंलब्ध्वाविभवंचातुलंभुवि १५
मेनेतिदुर्लभंपुंसांसर्वंतत्स्वप्नसंस्तुतं विद्वान्विभवनिर्वाणंतमोविशतियत्पुमान् १६ वासुदेवे
भगवतितद्भक्तेषुचसाधुषु प्राप्तोभावंपरंविश्वंयेनेदंलोष्टवत्स्मृतं १७ सवैमनःकृष्णपदार।
विंदयोर्वचांसिवैकुंठगुणानुवर्णने करौहरेर्मंदिरमार्जनादिषुश्रुतिंचकाराच्युतसत्कथोद
ये १८ मुकुंदलिंगालयदर्शनेदृशौतद्भृत्यगात्रस्पर्शेंगसंगमंघ्राणंचतत्पादसरोजसौरभेश्रीम
त्तुलस्यारसनांतदर्पिते १९ पादौहरेःक्षेत्रपदानुसर्पणेशिरोहृषीकेशपदाभिवंदने कामंच।
दास्येनतुकामकाम्ययायथोत्तमश्लोकजनाश्रयारतिः २० एवंसदाकर्मकलापमात्मनःपरे
धियज्ञेभगवत्यधोक्षजे सर्वात्मभावंविदधन्महीमिमांतन्निष्ठविप्राभिहितःशशासह २१

दर्शनेदृशौनेत्रेश्रीमत्याःतुलस्याःतत्पादसरोजेनयत्सौरभंतस्मिन्तदर्पितेतस्मैनिवेदितेन्नादौ १९ का
मंस्रक्चंदनादिसेवांतस्येतिमितेतत्प्रसादीस्वीकारायनतुकामकाम्ययाविषयेच्छयाकथंचकारउत्तमश्लो
कजनाश्रयारतिर्यथाभवेत्तथाअनेनतद्भक्तेषुचपरंभावंप्राप्तइत्येतत्स्फुटीकृतं २० सर्वात्मेतिभावो।
भावनाप्रस्मिन्तेषामात्मनःस्वकर्मणांकलापंसमूहंभगवतिविरचयन्समर्पयन् तन्निष्ठैर्भागवतैर्विप्रैःअ
भिहितःशिक्षितःसन्महींशशासपालयामासअनेनाधिकृतेनधर्मोपियथावद्दर्शितः २१ ॥ एम

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

7A

किंचपुत्रापिष्टानारमीश्वरमन्त्रमेपैरीजेश्राराधयामासमहाविभूत्याउपविताम्नेगानिर्दिष्टैः
सुपुत्रैःवसिष्ठादिभिःसुहृदैवभक्तैर्विलितैः पुत्रान्तिथवदेश निरुद्धकेसरस्वतीमभिवतततस्याः
प्रतिलोममित्यर्थः २२ किंचकृतेषुसदस्यादयोगीर्वाणाःसहभूषणादिभिःतस्यचयाअर्दष्टप
तस्मिन्निति चतत्थेनान्वयः नचदेवानांनिमेषाभावाद्वैलक्षण्यपतः अतिनिमेषाश्चयरद्धपतन
निमिषंतोनितस्यातस्याश्चयंदक्षानात्वमेननेषांनिमिषोपरमादितिभावः २२ यस्यपदौयत्नु
ईजेस्वयमेवपेयेनिपपत्नमीश्वरेमहाविभूत्योपविताःदक्षिणैः तत्रैववसिष्ठगौतमादिभि
र्धन्वन्याभिस्योतमसोसरस्वती २२ यस्यकृतेषुगीर्वाणाःसदस्याः द्विजोत्तमाः तस्यदे
यापश्चानिमिषायदृश्यंतसदावासतः २३ स्वर्गेनप्रार्थितोयस्य मनुजैरमरप्रियः प्रावद्धि
रूपगायद्भिरुत्तमश्लोकचेष्टितं २४ समर्द्धयंतितांकामाःस्वराज्यपरिभाविताः ट्टैले
मार्तंयिसिद्धानांकेदेहादिपुरुषतः २५ समर्द्धयंतितांकामाःस्वाराज्यपरिभाविताः दे
मर्त्यंभक्तियोगेनतपापुलेनपार्थिवः सपुर्मलाद्द्विस्थीणनेसंगात्सर्वाशनेजहौ २६
न्दहेषुदारेषुसुतेषुबंधुषु द्विपोत्तमस्यंदनवाजिवस्तुषु अक्षय्यरत्नाभरणायुधादिषु
नैनेअपिस्वर्गेनप्रार्थितःनस्यतकावार्ता २४ २४ आस्तांस्वर्गप्रार्थनशंकापिपूज्यतःमकदेह
द्विपपुरुषतःतानतनतानकामाःविषयासमर्द्धयंतितत्रऐषयतिकुंथभूताःस्वाराज्येनस्वरूपसुखे
परिभाविताःप्रतिशापिताःअतएवसिद्धानामतिदुर्लभापानितिपाठःघात्मन्नज्ञात्स्वाराज्येस
ज्ञापिद्विनौपातपाठेमनुष्याणांविशेषणंयमितिपाठेपसंवरीषपपरानास्मितिपाठसिद्धाना
विशेषणं एवंश्रीभगवदाराधनपरस्यतस्यकामाःयपदानेवचित्तमितिउपसंहरतिसइत्यमि

2

सिद्धांत० १० ॥ २

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री०
भा० न०
टी० ८

तन्नैवं ममेमोक्षं प्रति परिपन्थि तत्राहतस्माद् इति २५ तदेवं तस्य वैराग्यादिके हरिभक्तिं चोक्त्वाऽत्रस
हेतुः पुत्रस्य महदीर्घ निषट्कं तदेवद्वादशीव्रतनिष्ठां कथयत्राह आरिराधयिषुरित्यादि यावदध्यायसमा
प्ति २६ सर्वेषां तस्य सर्वात्मभावस्य प्रार्थः २७ ब्राह्मणांश्च पूजयामास सिद्धार्थान आप्तकामान् पूर्वपारणप्रयः।

तस्मा अदाद्धरिश्चक्रं प्रत्यनीकभयावहं एकान्तभक्तिभावेन प्रीतो भक्ताभिरक्षणे २८ आरिरा
धयिषुः कृष्णं महिष्या तुल्यशीलया युक्तः सांवत्सरं वीरो दधार द्वादशीव्रतं २९ व्रतान्ते कार्त्ति
के मासि त्रिरात्रं समुपोषितः स्नातः कदाचित्कालिंद्यां हरिं मधुवनेऽर्चयत ३० महाभिषेक
विधिना सर्वोपस्करसंपदा अभिषिच्याम्बराकल्पैर्गंधमाल्यार्हणादिभिः ३१ तद्गतान्तरभा
वेन पूजयामास केशवं ब्राह्मणांश्च महाभागान सिद्धार्थानपि भक्तितः ३२ गवां रुक्मवि
षाणीनां रूप्यांघ्रीणां सुवाससां पयःशीलवयोरूपवत्सोपकरसंपदां ३३ प्राहिणोत्साधु
विप्रेभ्यो गृहेषु न्यर्बुदानि षट् भोजयित्वा द्विजानग्रे स्वाद्वन्नं गुणवत्तमं ३४ लब्धकामैर
नुज्ञातः पारणायोपचक्रमे तस्य तर्ह्यतिथिः साक्षाद्दुर्वासा भगवानभूत ३५ तमानर्चा
तिथिं भूपः प्रत्युत्थानासनार्हणैः ययाचेऽभ्यवहाराय पादमूलमुपागतः ३६ प्रतिनंद्य
स तद्याञ्चां कर्तुमावश्यकं गतः निममज्ज बृहद्ध्यायन्कालिंदीसलिले शुभे ३७ मुहूर्त्ता
र्द्धावशिष्टायां द्वादश्यां पारणं प्रति चिंतयामास धर्मज्ञो द्विजैस्तद्धर्मसंकटं ३८ ब्राह्म

शीलादिरूपासांतासां ३३ न्यर्बुदानि षट्षष्टिकोटीः ३४ तर्हि तदैव दुर्वासस्य अतिथिः साक्षादस्य
लाभः तत्त्वेच्छ्रवितवान् अभ्यवहाराय भोजनाय अवश्यकं नैयमिकं माध्याह्निकं कर्म कर्तुं गतः बृ
हद्ब्रह्म ३८ धर्मसंकटमेवाह यद्यतः ब्राह्मणातिक्रमे दोषः अधर्मो द्वादश्यामपारणेऽपि दोषः व्रत

एवं हि पापैः सह विचार्य पनिश्चितोऽतिश्रमस्यांतिव्रतस्य पारणे समाश्रितं दर्शितं प्राहुः प्राशितं नेति चाहुः प्रा
तिष्ठ प्रपोऽप्राशनितं वै वाशितेनैवानशितमिति ३८ प्रत्यचष्ट प्रत्येतत ३९ प्रचलत्कंपमानेन गात्रेयस्य।
मेनसा केवलेनाथ करिष्ये व्रतपारणं प्राहुर्व्रतमंभःप्राशनमशितं नाशितं च तत ४० ततः स पः।
प्राशयद्राजर्षिश्चित्तयन्मनसाच्युतं प्रत्याचष्ट कृतं स्थेर्यं हि द्विजागमनमेव सः ४१ दुर्वासा यमुना
कूलात्कृतावश्यक आगतः राज्ञाभिनंदितस्तस्य बुबुधे चेष्टितं धिया ४२ मन्युना प्रचलद्गा
त्रो भ्रुकुटीकुटिलाननः बुभुक्षितश्च सुतरां कृतांजलिमभाषत ४३ अहो अस्य नृशंसस्य श्रिया
मत्तस्य पश्यत धर्मव्यतिक्रमं विष्णोरभक्तस्येशमानिनः ४४ यो मामतिथिमायातमाति
थ्येन निमंत्र्य च अदत्त्वा भुक्तवांस्तस्य सद्यस्ते दर्शये फलं ४५ एवं ब्रुवाण उत्कृत्य जटां रोषवि
दीपितः तया स निर्ममे तस्मै कृत्यां कालानलोपमां ४६ तामापतंतीं ज्वलतीमसिहस्तां पदा
भुवं वेपयंतीं समुद्वीक्ष्य न चचाल पदान्नृप ४७ प्राग्दिष्टं भृत्यरक्षायां पुरुषेण महात्मना दद
ह कृत्यां तां चक्रं क्रुद्धाहिमिव पावकः ४८ तदभिद्रवदुद्वीक्ष्य स्वप्रयासं च निष्फलं दुर्वासा दुद्रु
वे भीतो दिक्षु प्राणपरीप्सया ४९ तमन्वधावद्भगवद्रथांगं दावाग्निरुद्धूतशिखो यथाहिं तथा
नुषक्तं मुनिरीक्षमाणो गुहां विविक्षुः प्रससार मेरोः ५० दिशो नभः क्ष्मां विवरान्समुद्रान्लो।
कान्सपालान्त्रिदिवं गतः सः यतो यतो धावति तत्र तत्र सुदर्शनं दुष्प्रसहं ददर्श ५१ अलब्धना
भ्रुकुट्या कुटिलमाननं यस्य ५२ ऊर्ध्वमहिं पावकोऽस्वाग्निरिव ५३ निष्फलमुद्वीक्ष्य ५४ अनुषक्तं से।
वितः संसक्तं मेरोः गुहां विविक्षुः यावत ५५ अरणमेषमाणः शरणमिच्छन् अजिततेजसः हरेश्चक्रात ५६

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री
भा न
टी
११

एतत्सर्वं यस्य भ्रूभंगमात्रेण तिरोभविष्यति कदा कोशयायं वसानंततनदपि द्विपरार्द्धसंज्ञे काले ५३ अतो व
सर्वेषु स्थितिषु समानोऽप्रपन्नाः प्राप्ताः संतो लोकहितं यथा भवेत्सर्वंतत्रियमेनद्धांपितं वहामः यतस्तु कृ
द्रोहित्वा गर्वितेन समर्थोऽहमिति शेषः यत्तद्दानित्यसेवयात ५४ श्रीरुद्रपिप्रस्याचष्टेवयमितिचतुर्भिः

ब्रह्मउवाच स्थानेमदीयेसह विश्वमेतत् क्रीडावसाने द्विपरार्द्धसंज्ञे भ्रूभंगमात्रेण हि संदिधक्षोः
कालात्मनोयस्य तिरोभविष्यति ५३ अहंभवोदक्षभृगुप्रधानाः प्रजेशभूतेशसुरेशमुख्याः स-
र्वेवयं यन्नियमं प्रपन्ना मूर्ध्नार्पितं लोकहितं वहामः ५४ अथाभ्यनोविभिंवेन विस्मृचक्रोपतापि
ताः दुर्वासः शरणं यात शर्वं कैलासवासिनं ५५ श्रीशंकरउवाच वयंनतावत्प्रभवामभूम्नि
यस्मिन्परेऽन्येप्यजजीवकोशाः भवंतिकालेनभवंतिहीदृशाः सहस्रशोयत्रवयंभ्रमामः ५६ अहं
सनत्कुमारश्चनारदोभगवानजः कपिलोऽपांतरतमादेवलोधर्मआसुरिः ५७ मरीचिप्रमुखाश्चा
न्येसिद्धेशाः पारदर्शनाः विदामनवयंसर्वेयन्मायांमाययावृताः ५८ तस्यविश्वेश्वरस्येदंशस्त्र
दुर्विषहंहिनः तमेवंशरणंयाहिहरिस्तेशंविधास्यति ५९ ततोनिराशोदुर्वासाःपदंभगवतो
ययौ वैकुंठाख्यंयदध्यास्तेश्रीनिवासःश्रियासह ६० संदह्यमानोजितशस्त्रवह्निनातत्पा
दमूलेपतितःसवेपथुः आहाच्युतानंतसदीप्सितप्रभोकृतागसंमावहिविश्वभावन ६१

भूम्निमहतिमहत्तमेवाह यस्मिन्परमेश्वरेऽयजनाब्रह्माणः तएवजीवाःतेषांकोशाउपाधिभूताब्रह्मां
डविग्रहाःईदृशाःसप्तवितस्त्यादिप्रमाणाअन्येपिभवंतिजायंतेनश्यंतिच यत्रयेषुब्रह्मांडेषुलोके
शाभिमानिनोवयंभ्रमामः ५६ नवसर्वज्ञस्यतवदृशः ऊनःनेत्रहस्यअहमितिपारदर्शिनःसर्वज्ञाअपिय

व

स्व ५
पृ ६

॥ ॐ [illegible] २ [illegible] ९

श्वपचं प्रतिवेश्यन शार्णं यतेऽजानतेति अव्रं हेतुः स्वयमपचिति निष्कृतं मद्भक्तद्रोहे निष्कृतिं न पश्यामीति चेत्तत्राह
यस्येति यन्नाम्निकीर्तिते नारकस्यापि मुच्यते तव किमशक्यमिति भावः ६२ मय्याशासे न स्पृहयामि ६४ ३।

अजानता ते परमानुभावं कृतं मयाघं भवतः प्रियाणां विधेहि तस्यापचितिं विधातर्मुच्येत यन्ना
म्न्युदिते नारकोऽपि ६२ श्रीभगवानुवाच अहं भक्तपराधीनो ह्यस्वतंत्र इव द्विज साधुभिर्ग्रस्त।
हृदयो भक्तैर्भक्तजनप्रियः ६३ नाहमात्मानमाशासे मद्भक्तैः साधुभिर्विना श्रियं चात्यंतिकीं
ब्रह्मन्येषां गतिरहं परा ६४ ये दारागारपुत्राप्तान्प्राणान्वित्तमिमं परं हित्वा मां शरणं
याताः कथं तांस्त्यक्तुमुत्सहे ६५ मयि निर्बद्धहृदयाः साधवः समदर्शनाः वशीकुर्वंति।
मां भक्त्या सत्स्त्रियः सत्पतिं यथा ६६ मत्सेवया प्रतीतं च सालोक्यादिचतुष्टयं नेच्छंति से
वया पूर्णाः कुतोऽन्यत्कालविद्रुतं ६७ साधवो हृदयं मह्यं साधूनां हृदयं त्वहं मदन्यत्ते न जानं
ति नाहं तेभ्यो मनागपि ६८ उपायं कथयिष्यामि तव विप्र शृणुष्व तत् अयं ह्यात्माभिचारस्ते
यतस्तं यं तु वै भवान् ६९ साधुषु प्रहितं तेजः प्रहर्तुः कुरुतेऽशिवं तपो विद्या च विप्राणां निःश्रेयस।
करे उभे ते एव दुर्विनीतस्य कल्पेते कर्तुरन्यथा ७० ब्रह्मंस्तद्गच्छ भद्रं ते नाभागतनयं नृपं क्ष ते
मापय महाभागं ततः शांतिर्भविष्यति ७१ इति श्रीभागवते नवमस्कंधे चतुर्थोऽध्यायः ४ ॥

मे परं च लोकं हित्वा ६५ प्रतीतं प्राप्तमपि ६७ आत्मनस्तवैवाभिचारो हिंसा यतो भक्तमेव याहि अशि
मनर्थं ६९ तपो विद्या संपन्नस्य मम कथमनर्थः समजनीति मास्म शंका धीरित्याह तप इति ७० इति श्री

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

10 ध

श्री· भाग· टी· ९

पंचमेविक्लवक्रं कृत्व प्रसादात्प्राणसंकटात दुर्वासारक्षितस्तेन तथानहुतमीर्ष्यते मदुपाययुनमिनिच्छेदः सुतो।
पः पादग्रहणार्थः २ ज्योतिषां नक्षत्राणां पतिः सोमः त्वं मात्राणि इंद्रियाणि च तत्कारणत्वावास्यास्त्वः स्वेव
कार्यकर्तृत्वेनेत्यर्थः ३ सहस्रं अराणि यस्य हे सहस्रार अखिलशस्त्राणां घ्नन् हे इडस्पते पृथ्वीपते ४ आस
णां रक्षणेनावधूतकर्मैवेत्याह त्वं धर्मः इति ऋतं च सत्यं च मतिः लः तिर्त्याह रूपो हि पौरुषं पुरुषसंबंधि परं तेजः सा
मर्थ्यं तेषां प्रभावः ५ सप्तत्त्वेनत्वात् हिश्रुत्वेति पुरुषोत्तमं भगवतः प्रोभनं दर्शनं हि स सुदर्शनं तत एवं सर्वज्ञातेः अ

शुक उवाच एवं भगवतादिष्टो दुर्वासाश्चक्रतापितः अंबरीषमुपावृत्य तत्पादौ दुःखितो
ग्रहीत १ तस्य सोद्यममावीक्ष्य पादस्पर्शविलज्जितः अस्तावीत्तद्धरेरस्त्रं कृपया पीडितो भृशं। =
शं २ त्वमग्निर्भगवान्सूर्यः त्वं सोमो ज्योतिषां पतिः त्वमापः त्वं क्षितिर्व्योम वायुर्मात्रेंद्रियाणि १
च ३ सुदर्शन नमस्तुभ्यं सहस्राराच्युतप्रियः सर्वास्त्रघातिन्विप्राय स्वस्ति भूया इडस्पते ४
त्वं धर्मस्त्वमृतं सत्यं त्वं यज्ञोऽखिलयज्ञभुक् त्वं लोकपालः सर्वात्मा त्वं तेजः पौरुषं परं ५ नमः ऊ२
सुनाभाखिलधर्मसेतवे ह्यधर्मशीलासुरधूमकेतवे त्रैलोक्यगोपाय विशुद्धवर्चसे मनोजवा।
याद्भुतकर्मणे गृणे ६ त्वत्तेजसा धर्ममयेन संहृतं तमः प्रकाशश्च दृशो महात्मनां दुरत्ययस्ते
महिमा गिरां पते त्वद्रूपमेतत्सदसत्परावरं ७ ॥ त्वमेव सर्वात्मेति हे सुनाभ अद्भुतकर्मणे

लोकः लोकानां समर्थं अनन्यं केवलं त्वं नमो गृणा इत्यन्वयः अद्भुतकर्मत्वमेवाह अखिलानां धर्माणां सेतुः
मर्यादारूपाय अत एवाधर्मशीलानां असुराणां धूमकेतवे दाहकाय त्रैलोक्यगोपायने नितरां विशुद्धं वर्चः
स्तुतले वर्चः तेजो यस्य तस्मै ६ तेजसा धर्ममयेन तेजसा संहृतं तिद्वाभ्यां सूर्यादीनां प्रकाशश्च तस्य एव हूपात ९

10A

हे अजित अनंजनेन श्रीहरिणा यदा विसृष्टः त्वं तदा दैत्यदानवानां बलं प्रविष्टः सन् तेषां बाह्वादीन् भिंदन् विराजसे
पादांते रूजितात् दैत्यदानवाय यस्मिन् तद्बलं शर्वपदेन संप्रिराधः ॥ ८ ॥ किंच भगवन् त्रियुक्तेन खलनामेव दंडः कार्यः
साधवस्तु रक्षणीयाः अतो विप्रं त्वया नास्माननुगृहाणेत्याह स त्वमिति जगत्त्राण स एवंभूतः त्वं खलानां

यदा विसृष्टः त्वमनंजनेन वै बलं प्रविष्टो जित दैत्यदानवं बाहूदरोर्वंघ्रिशिरोधराणि वृश्चन्न
जस्रं प्रधने विराजसे ॥ ८ ॥ स त्वं जगत्त्राण खलप्रहाणये निरूपितः सर्वसहो गदाभृता विप्रस्य चा
स्मत्कुलदैवहेतवे विधेहि भद्रं तदनुग्रहो हि नः ॥ ९ ॥ यद्यस्ति दत्तमिष्टं वा स्वधर्मो वा स्वनुष्ठितः
कुलं नो विप्रदैवं चेद्द्विजो भवतु विज्वरः ॥ १० ॥ यदि नो भगवान्प्रीत एकः सर्वगुणाश्रयः सर्वभूता
त्मभावेन द्विजो भवतु विज्वरः ॥ ११ ॥ शुक उवाच इति संस्तुवतो राज्ञो विष्णुचक्रं सुदर्शनं अशा
म्यत्सर्वतो विप्रं दहद्राजन्ययाञ्चया ॥ १२ ॥ स मुक्तोऽस्त्राग्नितापेन दुर्वासाः स्वस्तिमांस्ततः प्रशशंस
तमुर्वीशं युञ्जानः परमाशिषः ॥ १३ ॥ दुर्वासा उवाच अहो अनंतदासानां महत्त्वं दृष्टमद्य मे कृतागसो २
पि यद्राजन्मंगलानि समीहसे ॥ १४ ॥ दुष्करः को नु साधूनां दुस्त्यजो वा महात्मनां यैः संगृहीतो भग
वान्सात्वतामृषभो हरिः ॥ १५ ॥ यन्नामश्रुतिमात्रेण पुमान्भवति निर्मलः तस्य तीर्थपदः किं वा दासा
नामवशिष्यते ॥ १६ ॥ राजन्ननुगृहीतोऽहं त्वयातिकरुणात्मना मदघं पृष्ठतः कृत्वा प्राणा यन्मेऽभिरक्षि

मेव प्रहरणार्थं निरूपितो नियुक्तः अतोऽस्मत्कुलस्य दैवहेतवे भाग्यलाभाय विप्रस्य भद्रं विधेहि तदेव नोऽनुग्रहः
सर्वसहत्वात् दोषानविप्रस्तां प्रार्थयते पश्यतीति द्वाभ्यां विप्रो दैवं देवता यस्मिन् ॥ राजस्तस्यैव याञ्ञया ॥ १२ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री॰ भा॰न॰ टी॰ ११

राज्ञोऽभ्यर्थितोऽपि आह द्वयंपंथकोक्तिः प्रीतोऽस्मीति श्लोकद्वयं पुनश्च विप्रोक्तिः १९ आत्मनि मेधा येन तेनात्मानि
ष्यन २० भूरियं तत्रस्थो जनः कीर्तयिष्यति २१ तस्य धैर्यातिशयमाह गतो मुनिर्यावन्नागतः तावत्सं
वत्सरोऽतिक्रान्त इति २३ द्विजस्योपयोगेन भोजनेनातिपवित्रमाहरत्तद्भुक्तस्ववीर्यं च धैर्यादिलक्षणं

राजानमकृताहारः प्रत्यागमनकांक्षया चरणावुपसंगृह्य प्रसाद्य समभोजयत् १८ सोऽशित्वा
दृतमानीतमातिथ्यं सार्वकामिकं तृप्तात्मा नृपतिं प्राह भुज्यतामिति सादरं १९ प्रीतोऽस्म्यनु
गृहीतोऽस्मि तव भागवतस्य वै दर्शनस्पर्शनालापैरातिथ्येनात्ममेधसा २० कर्मावदातमेतत्ते
गायन्ति स्वःस्त्रियो मुहुः कीर्तिं परमपुण्यां च कीर्तयिष्यति भूरियं २१ शुक उवाच एवं सं
कीर्त्य राजानं दुर्वासाः परितोषितः ययौ विहायसामंत्र्य ब्रह्मलोकमहैतुकं २२ संवत्सरोऽत्यगा
त्तावद्यावता नागतो गतः मुनिस्तद्दर्शनाकांक्षो राजाब्भक्षो बभूव ह २३ गते च दुर्वाससि सोऽम्
बरीषो द्विजोपयोगातिपवित्रमाहरत् ऋषेर्विमोक्षं व्यसनं च वीक्ष्य मेने स्ववीर्यं च परानुभावं २४
एवं विधानेकगुणः स राजा परात्मनि ब्रह्मणि वासुदेवे क्रियाकलापैः समुवाह भक्तिं यया
विरिंच्यान्निरयांश्चकार २५ अथांबरीषस्तनयेषु राज्यं समानशीलेषु विसृज्य धीरः वनं वि
वेशात्मनि वासुदेवे मनो दधद्ध्वस्तगुणप्रवाहः २६ इत्येतत्पुण्यमाख्यानमंबरीषस्य भूपते संकी
र्तयन्ननुध्यायन्भक्तो भगवतो भवेत् २७ इति श्रीभागवते नवमस्कंधे पंचमोऽध्यायः ५ ॥

भगवतः प्रभावं

परानुभावं मेने २४ एवंविधा अनेके गुणा यस्य सः अविरिंच्यान् विरिंचिपदसहितान् भोगान्निरयप्रायान्
दर्शयदित्यर्थः २७ इति श्रीभावार्थे नवमस्कंधे पंचमोऽध्यायः ५ ॥ सीताराम रामलक्ष्मण ११

११A

षष्ठांशेऽभैवरीषस्य वंशमस्ता ततः परं षष्ठाद्यष्टभिरध्यायैरिक्ष्वाकोर्वंशवर्णनं तत्र षष्ठे शशादादिर्मांधा
न्तो निरूप्यते प्रसंगात्सौभरेराख्यानं चात्र तत्तनयापुत्रैः तेन सप्तमे नाभागस्य गिरसां जनिताः एते मध्यो
नरस्य हेतेत्रैः प्रसक्ता ते तन्नरथीतरा गोत्राः संततः आंगिरसा वीर्याणा प्रसक्तत्वादांगिरसाश्च पुनरपि रथीतरा
णां यान्यथा जाता नामप्रवराः मात्रोः स्मृताः यतः ते चोपेताः ब्राह्मणप्रवरश्च ३ तदेवं मनोर्दशसु
पुत्रेषु पृषध्रश्च कविधृष्ट विरंशानां नैव वंशाः प्रवर्तते को करूषादीनां च समभानां वंशास्तान् तत्र सकामणा

शुक उवाच विरूपः केतुमाञ्छंभुरंबरीषसुतास्त्रयः विरूपात्पृषदश्वोऽभूत्तत्पुत्रस्तु रथीत
रः रथीतरस्याप्रजस्य भार्यायां तंतवेऽर्थितः अंगिरा जनयामास ब्रह्मवर्चस्विनः सुतान् २
एते क्षेत्रप्रसूता वै पुनस्त्वांगिरसाः स्मृताः रथीतराणां प्रवराः क्षेत्रोपेता द्विजातयः ३
क्षुवतस्तु मनोर्जज्ञे इक्ष्वाकुर्घ्राणतः सुतः तस्य पुत्रशतज्येष्ठा विकुक्षिनिमिदंडकाः ४
तेषां पुरस्तादभवन्नार्यावर्ते नृपा नृप पंचविंशतिः पश्चाच्च त्रयो मध्येऽपरेऽन्यतः ५ स ए
कदाष्टकाश्राद्धे इक्ष्वाकुः सुतमादिशत् मांसमानीयतां मेध्यं विकुक्षे गच्छ मा चिरं ६ तथे
ति स वनं गत्वा मृगान्हत्वा क्रियार्हणान् श्रांतो बुभुक्षितो वीरः शशं चाददपस्मृतिः ७

ताः इदानीमतिविततमिक्ष्वाकोर्वंशमाह क्षुवत इत्यादिना यावत्सम वंशप्रस्तावः तानेक्ष्वाकवेनो
मनोर्घ्राणतो जनेप्रक्षुद्धापो जनयामास दश पुत्रानिति श्वेतो कं बाहुल्याभिप्रायेणेति इक्ष्वाकोः
पुत्राणां शतं ज्येष्ठाः ४ आर्यावर्ते पुण्यभूमिर्मध्ये विंध्यहिमालययोः तस्मिन्पुरस्तात्समुद्रपर्यंते
मंडलविभागेन पंचविंशतिर्नृपाश्च भवन् तेहं नृपत श्वैव पश्चाच्च त्रयं चविंशतिः मध्ये त्वन्ये पश्चात्त्र
यः अपरे त्वन्यत्र दक्षिणोत्तरासु दिक्षु ५ विकुक्षिर्वंशशशादः इति विख्यातः इति च वक्ष्यति तेन तदेहे।

[illegible] ६ [illegible] ॥ ७ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री॰ भाग॰ टी॰ ९ 12

तद्धर्वैमिष्टः प्रोक्षणाय प्राहेदं विगतसंस्कारात् ८ त्यक्तो विधिः सदाचारो येन तेन ९ सतु उक्ता ज्ञापके
नउक्तं विप्रेण राज्यभोगेन विरक्तो योगी मनत्तेन योगेन कलेवरं त्यक्त्वा सः यत्परं तत्तदवाप १० शासत्
शासन्नीजे ११ इन्द्रस्य पुरस्य जयात्पुरञ्जयः पुरञ्जयः इन्द्रो वाहो यस्य स इन्द्रवाहः ककुदि स्थितत्वात्कक
त्स्थ इति च शशादस्य तस्य त्रीणि नामानि तत्कर्मनिमित्तानि १२ तान्येव व्याचष्टे कृतान्त आहहूतानेतद्धि इति स

शेषं निवेदयामास पित्रे तेन च तद्गुरुः। चोदितः प्रोक्षणायाह दुष्टमेतदकर्मकम्॥ ८ ज्ञात्वा
पुत्रस्य तत्कर्म गुरुणाभिहितं नृपः। देशान्निःसारयामास सुतं त्यक्तविधिं रुषा॥ ९ स तु विप्रेण
संवादं ज्ञापकेन समाचरन्। त्यक्त्वा कलेवरं योगी स तेनावाप यत्परम्॥ १० पितर्युपरतेऽभ्ये
त्य विकुक्षिः पृथिवीमिमाम्। शासदीजे हरिं यज्ञैः शशाद इति विश्रुतः॥ ११ पुरञ्जयस्तस्य सुत इन्द्र
वाह इतीरितः। ककुत्स्थ इति चाप्युक्तः शृणु नामानि कर्मभिः॥ १२ कृतान्त आसीत्समरो देवानां स
ह दानवैः। पार्ष्णिग्राहो वृतो वीरो देवैर्दैत्यपराजितैः॥ १३ वचनाद्देवदेवस्य विष्णोर्विश्वात्मनः
प्रभोः। वाहनत्वे वृतस्तस्य बभूवेन्द्रो महावृषः॥ १४ स सन्नद्धो धनुर्दिव्यमादाय विशिखाञ्छि
तान्। स्तूयमानः समारुह्य युयुत्सुः ककुदि स्थितः। तेजसाप्यायितो विष्णोः पुरुषस्य परा
त्मनः। प्रतीच्यां दिशि दैत्यानां न्यरुणत्त्रिदशैः पुरम्॥ १५ तैस्तस्य चाभूत्प्रधनं तुमुलं लोमह
र्षणम्। यमाय भल्लैरनयद्दैत्यानभिययुर्मृधे॥ १६ तस्येषुपाताभिमुखं युगान्ताग्निमिवोल्बणं
तभिः कृते विष्वमं तपनीतस्या पार्ष्णिग्राहः सहायः १३ इन्द्रोऽपि दिमम वाहनं स्यामिति देवान् इति
ध्यामीति तेन वाहनत्वेन वृतः सन् त्रिदशोऽल्लजयात्तदनङ्गीकृत्य न विष्णोर्वचनात्तस्य वाहनत्वाय महावृ
षोऽभवदित्यर्थः १४ यस्मिन्नभाविपपुलानयमं दर्शयितं सदेहान् भल्लैरनयदित्यर्थः नदृष्ट्वाप्र

॥ राम ॥ २ ॥ १९

12A

इति एतैः कर्मभिः पुरैनयादिनामभिराहूतः आर्द्रकः पाठान्तरे आर्द्रनस्मृतः २० श्रावस्तिः श्रावःस्त
स्य पुत्रः कुवलयाश्व क एव धुंधुमार इति ख्यातः २२ तत्र कारणमाह उत्तंक इति सुतानामेकविंशत्या
सहस्रैर्वृतः स तं हतवान् २३ धुंधुमार इति चैति च कारस्यात्त्रयः २४ अथ तस्मान्निजभात्मृ शापः
भार्यां तां प्राप्तेन हृप्रस्य पुत्रार्थं मंत्रदेवत्यामिष्टिं स्रवन्त्यामासनुः स्मेत्याश्रयं २५ नदेवाहृपराजि
जिताश्वरंधनं सर्वं स श्रीकं वज्रपाणये प्रसपद्भुन्मराजर्षिरितिनामभिराहूतः २६ पुरो
यस्य पुत्रोऽभवत्तेनाख्यातः पृथुः विश्वगेपि स तत् चन्द्रो युवनाश्वस्ततस्ततः २० श्रावस्त
स्ततो येन श्रावस्ती निर्ममे पुरी बृहदश्वस्तु श्रावस्तिः ततः कुवलयाश्वकः २१ धुः धि।
धाश्च नेकस्य धुंधुनामासुरं बली सुतानामेकविंशत्या सहस्रैरहनद्वृतः २२ धुंधुमा
र इति ख्यातस्तत्तत्रासौ च जज्वलुः धुंधोर्मुखाग्निना सर्वे त्रयएवावशेषिताः २३ दृढाश्वः
कपिलाश्वश्च भद्राश्वश्च इति भारत दृढाश्वपुत्रो हर्यश्वो निकुंभस्तत्सुतः स्मृतः २४ बर्हणा
श्वो निकुंभस्य कृशाश्वोऽथास्य सेनजित् युवनाश्वोऽभवत्तस्य सोऽनपत्यो वनं गतः २५ भा
र्याशतेन निर्विण्ण ऋषयोऽस्य कृपालवः इष्टिं स्म वर्तयां चक्रुरैन्द्रीं ते सुसमाहिताः २६ रा
जा तद्यज्ञसदनं प्रविष्टो निशि तर्षितः दृष्ट्वा शयानान् विप्रांस्तान्पपौ मन्त्रजलं स्वयं २७ उत्थि
तास्ते निशम्याथ व्युदकं कलशं प्रभो पप्रच्छुः कस्य कर्मेदं पीतं पुंसवनं जलं २८ राज्ञा पीतं वि
दित्वा वै ईश्वरप्रहितेन ते ईश्वराय नमश्चक्रुरहो दैवबलं बलं २९ ततः काल उपावृत्ते कुक्षिं नि
र्भिद्य दक्षिणं युवनाश्वस्य तनयश्चक्रवर्ती जजान ह इति श्लोकद्वयं अस्य पूर्वपद्यत्रयं यद्धि ।
यथा पिपासितः सन् जलार्थं प्रविश्य मन्त्राभिमन्त्रितं जलं पपौ तस्य उदरे पुंसवनं पुत्रो
त्पत्तिकारणं २८ अहो दैवबलं न मयं बलं दैवबलं पुरुषबलं न किंचिदिति वदन्त ईश्वराय नमस्कारं चक्रुः ३
अथ कं धास्यति इति पापशिशु रुरोद ह मां धाता वत्स मा रोदीरिति

कुवलयाश्वसुतैर्दृढाश्वाद्यैः ॥ २१

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

13

श्री भा. टी.

तस्य पिता युवनाश्वो ऽभवन्नृपतिर्यो पितन्नमार किंतु कालं ततोऽरण्यतपसा सिद्धिमनुगात् मान्धात समीहि
मानमाह त्रसदस्युरिति षड्भिः प्रेग् हे राजन् यस्मान्मांधाता देस्य वंशे द्विजाः के पिताः सतः त्रसति प्र
तोऽहं यस्य त्रसदस्युरिति नाम विदथ यस्मान्मांधाता प्रवर्तितः एकः शशास सप्तद्वीपान्वयः ३३ अच्युतस्य
तेजसा च्युततेजसमिति वा ३४ आत्मा द्वौ विप्राः यज्ञ विस्तिमीजे तमेव विष्णोः सर्वदेवमयमिति
माहेन ३५ मप्रतिनिहतश्रस्तगच्छति प्रसंगात्सौभरिश्रुतिमाह तेषामिति यावत्समाप्तिः तेषा
तम समार चिता जस विप्र देवप्रसादतः युवनाश्वोऽथ तत्र वनतपसा सिद्धिमनुगात् त्रसदस्यु
तोऽङ्गाविदस्येनामतस्यैव यस्मात्त्रसन्ति दस्यु द्विज्राः दस्यवो रावणादयः ३३ यावनाश्वाथ मांधा
ता चक्रवर्त्यवनिप्रभुः सप्तद्वीपवतीमेकः शशास अच्युततेजसा ३४ ईजे च यज्ञं क्रतुभिरात्म
मविद्भूरिदक्षिणैः सर्वदेवमयं देवं सर्वात्मकमतीन्द्रियं ३५ द्रव्यं मंत्रो विधिर्यज्ञो यजमान
स्तथर्त्विजः धर्मो देशश्च कालश्च सर्वमेतद्यदात्मकं ३६ यावत्सूर्य उदेति स्म यावच्च
प्रतितिष्ठति सर्वं तद्यौवनाश्वस्य मान्धातुः क्षेत्रमुच्यते ३७ शशबिन्दोर्दुहितरि बिन्दुमत्या
मधान्नृपः पुरुकुत्समंबरीषं मुचुकुंदं च योगिनं ३८ तेषां स्वसारः पंचाशत्सौभरिं वव्रि
रे पतिं ३९ यमुनान्तर्जले मग्नस्तप्यमानः परन्तपः निर्वृतिं मीनराजस्य वीक्ष्य मैथुनधर्मि
णः ४० जातस्पृहो नृपं विप्रः कन्यामेकामयाचत ४१ सोऽप्याह गृह्यतां ब्रह्मन् कामं क
स मारः मांधातुः कन्याः ३८ ततमहातापसस्य कृतो विवाहप्रसंगः कथं वा न राजजैं ते राज
कन्या वव्रिरे तदाह यमुनान्तर्जले इति षड्भिः स्वयं मांधातासौ पिमांधाता स्वयंवरे कामं दास्यतामि
माह स विप्रः सोऽपि माप्य मां विवित्याने नाह प्रयुक्तान्प्रात्यानेन पासाप्य पिप्पामीति षड्भिः
अवसितानि तिष्ठितवानि निद्र्योऽरन्यः प्रीपियत्व हेतुः तापसत्वादिना वाच्यं समतो हमिति कृत्वा

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

13A

तेषेत्यस्यपयंचः सुरस्त्रीणामपीप्सितं किंपुनः पुनः जैनेंद्राणांयाः स्त्रियः तासामिति ४२ ततः किंहृतंतदादृशनिरे
तिष्ठाम्यांतत्रायतोद्दारेण पंचाशताऽपिराजकन्याभिः सएकवरोवृतः ४४ तस्मगार्हस्थ्यवर्णायतिचन
भिः वह्वृचः इतिमंत्रसामर्थ्यमुक्तंताभिः सहरमेऽनुत्तरेणानुषः करेमेअपारणीयंडरेनेघृतपः तस
त्रियासमस्याप्यनखाः परिछदापेषुतेमहत्सुतथानानाविधेषूपवनेषु अमलानंभोसियेषांत

सापिविष्टेनयात्मानंसुरस्त्रीणामपीप्सिते किंपुनः मनजैनेंद्राणामितिव्यवसितः प्रभोः ४२
मनिप्रवेशितः तत्राकन्यातः पुरस्हिमत हृतस्तुराजकन्याभिरेकः पंचशतावरः ४३ ता
साकंलिरभद्भ्यांतद्दैर्यपायसोदृढ समानेच्छ्यानाथवइतितद्रुतचेतसा ४४ सवद्धेष
ताभिरपारणीयतपः श्रियानन्यपरिच्छदेषु गृहेषुतानोपवनामलांभाः सरस्सुमाग
धिककाननेषु ४५ महार्हशय्यासनवस्त्रभूषणस्नानानुलेपाभ्यवहारमाल्यकैः
सलेहतत्स्त्रीपुरुषैर्विनिस्मदारमेतगायद्विजमंत्रवेदिषु ४६ यन्नाहस्थ्यमनुसर्वोत्पन्न
महीपवतीपतिः विस्मितः सोभमनहात्मावैभोमश्रियान्वितं ४७ एवंगृहेषुभिर
तोविषयान्विविधैः सह सेवमानोनचातृष्यदात्मवान्लोकेरिवानलः ४८ सकदा
चिदुपासीनआत्मापहृवमात्मनः ददर्शबह्वृचाचार्योमीनसंगमसमुत्थितं ४९ ॥

सुसरस्सुवकथंभूतेषुसौगंधिकानांकल्हाराणांचकाननानितेषामापेषु ४५ कथंभूतेषु
सलेहृताः स्त्रियः पुरुषास्तुयेषुअतनगायंतोद्दिजास्तुपक्षिणः भृंगास्तुवेदिनस्तुयेषुकथंभूतः
महार्हशय्यादिभिरुपलक्षितः सन् ४६ सोभंगार्वे ४७ आत्मलोकेहृतंविडंभिः ४८ इदानी
तस्मान्तनापश्यंकेवानप्रसंप्रमृमाह सकदाचिदितिसप्तभिः आत्मनोमनमसोहेतोः आत्म

श्री· भा·न· टी· ४

संङ्गात्सौभरिस्तेत्तत्स्रुयोहंतस्यत्रसतपः ५० मिथुनव्यतिनांदोषमन्यपम्मिणाचेयदिङ्गसंगः नहिंनद्वते
युरेखराशंपमपरेषुएककार्यइतिशेषः ५१ संगाज्जातेदोषप्रपंचवायतिएकइतिपंचाशताभार्या
भिःसवधानतयासमप्रसवमित्यर्थः ततश्चसुतैःपंचसहस्रसर्गआसमप्रत्येकेनासुपुत्रशतंतद्रूपणाम
ते उभयकृत्यानिऐहिकपारत्रिकाणिकर्माणितद्विषयाणांमनोरथानांअर्थभावः अर्थबुद्धिः

अहोइमंपश्यतमेविनाशंतपस्विनःसच्चरितव्रतस्य अंतर्जलेवारिचरप्रसंगात्प्रच्यावितं
ब्रह्मचिरंधृतंयत् ५० संगंत्यजेतमिथुनव्रतिनांमुमुक्षुःसर्वात्मनानविसृजेद्बहिरिंद्रिया
णिएकश्चरन्रहसिचित्तमनंतईशेयुंजीततद्व्रतिषुसाधुषुचेत्प्रसंगः ५१ एकस्त[illegible]प
स्व्यहमथांभसिमत्स्यसंगात्पंचाशदासमुतपंचसहस्रसर्गः नांतंव्रजाम्युभयकृत्यम
नोरथानांमायागुणैर्हृतमतिर्विषयेर्थभावः ५२ एवंवसन्गृहेकालंविरक्तोन्यास
मास्थितः वनंजगामानुययुस्तत्पत्न्यःपतिदेवताः ५३ तत्रतप्त्वातपस्तीक्ष्णमात्मक
र्षणमात्मवान् सहैवाग्निभिरात्मानंयुयोजपरमात्मनि ५४ ताःस्वपत्युर्महाराजनि
रीक्ष्याध्यात्मिकींगतिं अन्वीयुस्तत्प्रभावेनअग्निंशांतमिवार्चिषः ५५ इतिश्रीभागवतेनव
मस्कंधेषष्ठोध्यायः ६ शुकउवाच मांधातृपुत्रप्रवरोयोंबरीषःप्रकीर्तितः पिताम
हेनप्रवृतोयौवनाश्वस्तुतत्सुतः १ ॥ मात् ५२ न्यासोत्रसंगत्यागएववानप्रस्थपसंइत

र्थः ५४ आध्यात्मिकींगतिंब्रह्मस्वनिलयं ५५ इतिश्रीभावार्थेनवमस्कंधेषष्ठोध्यायः ६ सोधा
तुरन्वयःप्रोक्तःसप्तमेयत्रगीयते पुरुकुत्सस्यचाख्यानंहरिश्चंद्रस्यचोत्तमं पुत्रप्रवरःपुत्रश्रेष्ठः
तंपितामहेनयुवनाश्वेनप्रवृतः पुत्रत्वेनस्वीकृतः अतएवतस्यमांधातृप्रवर्पतंततस्तेनः अंबरीष

४

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

१४१७

ऽस्मे यौवनाश्वोऽंबरीषहारीतनामा मांधात्रगोत्रस्य प्रवराः प्रवांतरविशेषप्रवर्तकाः यन्न यौवनाश्वविशेषणं
पितामहेन मांधात्रा सह श्रौतं पचरणं प्रवृत्तः मांधातृप्रवरे यंषां तेऽमे प्रवरीषस्य यौवनाश्वहारीताः प-
थ्याहास्मलायन हरितकुत्सपिंगदर्भ भैमगवावानां मांगरसांबरीषयौवनाश्वेति मांधातार एके त्रुवते
प्रतीत्मांगीरसमश्वांगिरसं हारीतं विहायेत्यर्थः मांधात्रंबरीषयौवनाश्वेति ॥ १ पुरुकुत्सस्य वंशो कथ
यिष्यन्नादौ तावत्तस्य विवाहं प्रभावं चाह उरगैर्भ्रातृभिर्यो दत्ता वर्मदा तया २ वध्यानवध्या हीन स
वपुरुकुत्सो नागानां त्राता ऽभूत वरमाह उदंते मदयात्मा सा तल्लनपाठिकं स्मरतां सर्पादिभयमित्ते

हारीतस्तस्य पुत्रोऽभून्मांधातृप्रवरास्त्विमे १ नर्मदा भ्रातृभिर्दत्ता पुरुकुत्साय योरगैः तथा ॥ १
मौनलेनीताभ्रेगैर्द्रप्रयुक्तया २ गंधर्वानवधीत्तत्र वध्यान्वै विस्मृशक्तिमान् नागानां च व
रः सर्पादिभयं स्मरतामिदं ३ त्रसदस्युः पौरुकुत्सो यो यो नरण्यस्य देहकृत् हर्यश्वस्तस्य तस्य
सुतो राजा त्रिवंधनः ४ तस्य सत्यव्रतः पुत्रः त्रिशंकुरिति विश्रुतः प्राप्तश्चंडालतां राजा गुरु
णः कौशिकतेजसा ५ सशरीरोगतः स्वर्गमसौ पि दिवि दृश्यते पातितो वा क्रुशिरा देवैः
स्तेनैव तेनैव बलात् ६ त्रैशंकवो हरिश्चंद्रो विश्वामित्रवसिष्ठयोः यत्रिमित्तमभ्युदे प
देहकृत्पिता त्रसदस्युः सत्तो नरण्यपुत्र इत्यर्थः त्रयः शोकत्रयं त्रवंधुः त्वहेतवो दोषाय स्यासौ त्रिशंकुः तदु
तं हरिवंशे पितुश्चापरितोषेण गुरोर्दोग्ध्रीवधेन च अप्रोक्षितोपयोगाच्च त्रिविधस्ते व्यतिक्रमः इति
परिणीयमान विप्रकन्याहरणपातकात्तस्य गुरोः पितृशापात कौशिकस्य विश्वामित्रस्य तेजसा प्र
भावेण ५ तेनैव कौशिकेन ६ पतितोऽणः आदीवकोपाः विश्वामित्रो राजसूये पदविणाकुलेन हरि
श्चंद्रं सर्वस्वमपहर्त्य पातयामास तन्न कुत्रात्र पिता वसिष्ठोऽपि क्रुद्धो पितो विश्वामित्रेण मा ऽभवेतिशापसा

॥ १

हरिवंशनीलकंठीये

हरि १

15

श्री
मा नं
दी
१५

हश्चंद्रोह वैधस ऐक्ष्वाको राजपुत्र आसेत्यादि श्रुतिप्रसिद्धं हरिश्चंद्रस्य चरितमाह सोनपत्यस्त्यादिषा
पावद्व्याप्यसमाप्तिः कथं शरण्यापन्नः तदाह पुत्रोपपद्यापलायदि वीरः पुत्रो मे जायेत तर्हि तेन
वरुणपशुना त्वा यजेय जामीति भाषयानेषुत्सुकवतारुणेन निमित्तिनास्य रोहितो नाम पुत्रो जा
तः ६ त्वा ते पुत्रे स वरुणो जगतः सुतो मामनेन यजस्वेति स प्रत्याहाहाय सोऽब्रवीत् एतावता पशुर्निर्दशाः।
सोनपत्यो विपत्नीत्मानारंस्मापदेशानः वरुणं शरण्यापन्नः पुत्रो मे जायतां प्रभो ८ यदि
वीरो महाराजतेनैव त्वां यजेऽइति तथेति वरुणेनास्य पुत्रो जातस्ततो रोहितः ९ जातः सुत
स्तेनेनांग मा यजस्वेति सोऽब्रवीत् यदा पशुर्निर्दशः स्यादथ मेध्यो भवेदिति १० निर्दश
त्वमस्यागत्य पुनस्तमाह सोऽब्रवीत् दंताः पशोर्यदा जायेरन्नथ मेध्यो भवेदिति ११ जाता
दंता यजस्वेति स प्रत्याहाथ सोऽब्रवीत् यदा पतंत्यस्य दंता अथ मेध्यो भवेदिति १२ प
तितेपतिता दंता यजस्वेत्याह सोऽब्रवीत् यदा पशोः पुनर्दंता जायंतेऽथ पशुः शुचिः १३
पुनर्जाता यजस्व प्रत्याहाथ सोऽब्रवीत् सान्नाहिको यदा राजन्राजन्यस्याथ पशुः शुचिः १४
इतींद्रावरुणेनैष स्नेहस्पृष्टेन चेतसा कालं वंचयता तेन मुक्तो देवस्तमेव तत १५ रोहिता
स्तदाभितापयितः कर्मचिकीर्षितं प्राणप्रप्सुर्हेतुः पाणिः अरण्यं प्रत्यपद्यत १६ पितरं व
रुणग्रस्तं श्रुत्वा जातमहोदरं रोहितो ग्राममेवायतमिंद्रः प्रत्यषेधत १७ ॥ ॥
निर्गतः दशादिशा दिवसं स्या हित्य चमराजब्रवीदिति ऋग्भागः १८ राजन् हे वरुणराजन्यः पशुर्य
दा सान्नाहिकः कवचसंबंधार्हः संग्रामसमर्थः अथ तदा शुचिः १९ इत्येवं तेन कालं वंचयता राज्ञा
प्रार्थितो देवो वरुणः तेते ... प्रत्येत तत्समर्थः २० चिकीर्षितात्प्राणमितापशुना वरुणयजनं २१ तत

शुक्तं पित्रेतेन वरुणेन ग्रस्त एव ज्योतं महदुदरे येषस्तं पितरं
सुत्वा ७ ॥
१९

15A

समां वर्षे ११ द्वितीये च वर्षेत्वब्रह्मा अभ्येत्याभ्यस्यत थैवं तं प्रत्यषेधयत किं च किंचिदाह २० बहुशोनमुक्तमत्रदोषं

सममहत्तकथापस्यमः २१ आत्मवान् जमदग्निर्धर्मपुरं भ्रमन् अयास्यो मुनिः साम उक्तनाम्ना महिम्नर्थः २२ इपरे

शृत विश्वामित्रस्तत्ताभ्यानप्रसंगेन २३ श्रुविदंतांगानितत्राने २४ तामेव यतिमाहसार्धाभ्यामनः पृथिव्या

धारयन् ज्ञानकलां ध्यात्वा तया ज्ञानं विनिर्दहन् ततो हित्वा सुतेन मुक्तबंधः मनोभलोहितसारः मनःचात्रम

येयत्र मयेहिमोस्यमनः इति श्रुतेः अनेन शब्दवाच्याया पृथिव्या मनोधारयन् एकाकृत्वेन तां पृथ्वीमद्भिरकी

भ्रमेः पर्यटने पुण्यतीर्थे वेत्रनिषेवणैः रोहितायादिशाच्छक्रः सोप्यरण्ये वसत्समा एवं द्वितीये

तृतीये च चतुर्थे पंचमे तथा अभ्येत्याभेत्यस्य विरो विप्रो भूत्वा हरत्वहा ११ षष्ठे संवत्सरेत्व चरित्वा

रोहितः पुरीं उपव्रजन्नजीगर्तात् क्रीणात् मध्यमं सुतं १९ शुनःशेफं पशुं पित्रे प्रदाय सममं दित २०

ततः पुरुषमेधेन हरिश्चंद्रो महायशाः मंत्रोभ्योयजत् देवान् वरुणादीन् महत्कथाः विश्वामित्रो

भवत्तस्मिन् होता चाध्वर्युरात्मवान् जमदग्निरभूद्ब्रह्मा वसिष्ठोयास्यसामगः २२ तस्मैतुष्टो ददौ वि

द्रः शातकौंभमयं रथं शुनःशेफस्य माहात्म्यमुपरिष्टात्प्रचक्ष्यते २३ सत्यसारां धृतिं दृष्ट्वा सभा

र्यस्य च नृपतेः विश्वामित्रो भृशं प्रीतो ददावविहतां गतिं २४ मनः पृथिव्यां तामद्भिः तेजसापोनिले

नतन् खे वायुं धारयंस्तत्र भूतादौ तं महात्मनि २५ तस्मिन् ज्ञानकलां ध्यात्वा तया ज्ञानं विनिर्दहन्

हित्वा तां स्वेन भावेन निर्वाणसुखसंविदा २६ अनिर्देश्याप्रतर्क्येन तस्थौ विध्वस्तबंधनः इति न

कर्वेत्रप्यत्तेनसात्तन्नेजोनिलेन तं च व्योमाकाशेन तत्र भूतादाववहंकारे तं च भूतादिं महत्कारे महात्म

तिमहत्तत्वे २७ तस्मिन् विषयाकारे व्यावृत्ते ज्ञानकलां ज्ञाननाशमात्मत्वेन ध्यात्वा तया ध्यानरहितिरूप

याध्यात्मा बोधकमज्ञानं विनिर्दहन् निर्वाणसुखसंविदा तां च हित्वा मुक्तबंधनः अनिर्देश्येनाप्रतर्क्ये

२४

श्री॰
भाग॰
टी॰
९

16

अष्टमे रोहितस्योक्तो वंशो यत्राभवन्नृपः सगरः कपिलात्तेषां त्रिर्दग्ध्यायस्य सुतैर्नवः चंपस्तस्मात्सुदे
नवंपापुरी विनिर्मिता यतः चंपात्सुदेवः राभूपस्य ३ और्वेण ऋषिणात्मानं देहे प्रजावंतं सगर्भे
गरो विषं तेन गरेण सहैव जातः ४ गुरुवाक्येन और्ववचनेन कांश्चिद्दुष्टानेव विकृतवेषिणश्चक्रे नेदे
पृथकः हरितो रोहितसुतः चंपः तस्माद्विनिर्मिता चंपापुरी सुदेवोऽतो विजयो यस्य चात्मजः १
भरुकः तत्सुतः तस्माद्वृकस्तस्यापि बाहुकः सोऽरिभिर्हृतभू राजा सभार्यो वनमाविशत् २ वृ
द्धं तं पंचतां प्राप्तं महिष्यनुमरिष्यती और्वेण जानतात्मानं प्रजावंतं निवारिता आज्ञायास्यै
सपत्नीभिर्गरो दत्तोऽन्धसा सह सह तेनैव संजातः सगराख्यो महायशाः ४ सगरश्चक्रवर्त्या
सीत्सागरो यत्सुतैः कृतः यस्तालजंघान्यवनाञ्छकान्हैहयबर्बरान् ५ नावधीद्गुरुवा
क्येन चक्रे विकृतवेषिणः मुंडाञ्छ्मश्रुधरान्कांश्चिन्मुक्तकेशार्द्धमुंडितान् ६ अनंतर्वा
ससः कांश्चिदबहिर्वाससोऽपरान् सोऽश्वमेधैरयजत सर्ववेदसुरात्मकं ७ और्वोपदिष्टयोगेन
हरिमात्मानमीश्वरं तस्योत्सृष्टं पशुं यज्ञे जहाराश्वं पुरंदरः ८ सुमत्यास्तनया दृप्ताः पितुरा
देशकारिणः हयमन्वेषमाणास्ते समंतान्न्यखनन्महीं ९ प्रागुदीच्यां दिशि हयं ददृशुः
कपिलांतिके एष वाजिहरः चौर आस्ते मीलितलोचनः १० हन्यतां हन्यतां पाप इति षष्टि
सहस्रिणः उदायुधा अभिययुरुन्मिमेष तदा मुनिः ११ स्वशरीराग्निना तावन्महेंद्रहृतचेतसः
महद्व्यतिक्रमहता भस्मसादभवन्क्षणात् १२ ॥ १ बाहुभेद्यानि तिमुक्तकेशानर्द्धमुंडितांश्च
और्वेण उपदिष्टो योग उपायस्तेन तस्य ह्यभार्ये सुमत्याः पुत्राणां प्रभावेन महत्त्वे वा हृतं सुमत्या उन्निषद्भिः
एष वाजिहर इति ब्रुवतो भिद्युः षष्टिसहस्राणि पौरेतरकृतपासे नियंता उन्मिमेष लोचनेऽन्मीलितं

२

२

16A

कश्चित्तु कपिलस्य कोपाग्निना दग्धा इति वदंति ये तन्निराकरोति नेति जडत्वस्यतत्र ग्राह सत्त्वधामनि शुद्धसत्त्वमूर्तौ।
जगतः पवित्रः शुद्धिकरः आत्मा यस्य तस्मिन् कथं विभाव्यते संभाव्यते असंभावनायां दृष्टान्तः भुवो रजः खे कथं
संभाव्यत इति १२ किंच येन यस्येरिता प्रवर्तिता तस्य विपश्चितः सर्वज्ञस्य कथं पृथङ्मतिः अरिमित्रादिभे
ददृष्टिः १३ तदेवं सुमत्याः पुत्रेषु नष्टेषु केशिन्याः पौत्रेणांशुमता समानीतः पितृव्योद्धरणप्रयत्नश्चक्रुत
इति दर्शयितुमाह यो समंजस इति उक्तः केवलमज्ञैर्वस्तुतः समंजस एव स केशिन्याः सुतः तेन तत्त्वमिव।

नसाधुवादो मुनिकोपभर्जिता नृपेंद्रपुत्रा इति सत्त्वधामनि कथं तमो रोषमयं विभाव्यते जग।
त्पवित्रात्मनि खे रजो भुवः १२ यस्येरिता सांख्यमयी दृढेह नौर्यया मुमुक्षुस्तरते दुरत्ययं भ।
वार्णवं मृत्युपथं विपश्चितः परात्मभूतस्य कथं पृथङ्मतिः १३ योसमंजस इत्युक्तः स केशि
न्या नृपात्मजः तस्य पुत्रोंशुमान्नाम पितामहहिते रतः १४ असमंजस आत्मानं दर्शयन्नसमं
जसं जातिस्मरः पुरा संगाद्योगी योगाद्विचालितः १५ आचरन्गर्हितं लोके ज्ञातीनां कर्म वि
प्रियं सरय्वां क्रीडतो बालान्प्रास्यदुद्वेजयन्जनं १६ एवं वृत्तः परित्यक्तः पित्रा स्नेहमपोह्य वै योग
ैश्वर्येण बालांस्तान्दर्शयित्वा ततो ययौ १७ अयोध्यावासिनः सर्वे बालकान्पुनरागतान् दृष्ट्वा
विसिस्मिरे राजन्राजा चाप्यन्वतप्यत १८ अंशुमांश्चोदितो राज्ञा तुरगान्वेषणे ययौ पितृव्य।

प्रनीतेवारतस्येवन्दपोस्यात्मजोदेहाजातः १४ तस्य कथामाह चतुर्भिः असमंजसः पूर्वजन्मनि १५ एवं
विधः योगी सन्संगाद्विचालितः १५ अतः इदानीं जातिस्मरः सन्संगपरिहाराय जनमुद्वेजयन् लोकगर्हि
तं ज्ञातीनां च विप्रियं कर्माचरन् क्रीडतो बालान् सरय्वां प्रास्यत प्राक्षिपदिति द्वयोरन्वयः १६ एवंविधं वृत्तं कु
कर्म यस्य सः १७ पितृव्याक्रांतामनुपंथाः तेययौ भस्मांतिभसमीपे २० ॥ राम ॥

17

श्री॰ भाग॰ टी॰ १०

प्रज्ञानेनैवाज्ञानेनैवाप्यकिंचित्करत्वं प्रत्येतव्यमिति नष्टावषड्रिरीशानेश्रेयमुमानेवमाशयः २१ अजनः व्रह्मापिपि॰
मद्यपिनपश्यतिनचवुद्ध्येतकथंभूतमात्मानःस्वस्मात्परंकैर्हेतुभिःसमाधियुक्तिभिःसमाधिनाप्यपश्य
तेनपश्यतियुक्तिभिःपरोक्षमपिसम्यग्वुध्यतइत्यर्थःअपरेअर्वाचीनाःतज्ज्ञतत्त्वापश्यंतुःअर्वाची
नत्वेहेतुःतस्यव्रह्मणःमनश्शरीरेचधीश्चसत्वतमोरजःकार्याणिताभिर्येविविधाःदेवतिर्यङ्गःराणांसर्गः
तेषुसृष्टाःतत्रापिविषयप्रकाशाःअन्तःज्ञानःपश्यामेत्यर्थः २२ अपरिणहिंकिंपश्यंतितत्राहयेदेहभाजः
तेस्वस्मिन्नस्यकुत्स्थितमपित्वानविदुःकिंगुणानिवविपश्यंतिउतवाअपितत्तमएवपश्यंतीयतःत्रिगु

तत्रासीनेमुनिर्वीतकल्मषःध्यातंप्रत्येताहं अस्तौत्समाहितमनाःप्रांजलिःप्रणतोमहान्
श्रेयमानवाच नपश्यंतित्वांपरमात्मनोजनानवुध्यंतेवापिसमाधियुक्तिभिः कुतोपरेतस्य
मनःशरीरधीविसर्गसृष्टावयमाप्रकाशाः २२ येदेहभाजःत्रिगुणप्रधानागुणान्विपश्यंत्यु
तवान्तमस्य यन्मायया मोहितचेतसस्तेविदुःस्वसंस्थंनवहिःप्रकाशाः २३ तेनाहमद्यज्ञान २४
घनस्वभावंप्रभुस्त्वमायागुणभेदमोहैः सनंदनाद्यैर्मुनिभिर्विभाव्यंकथंविमूढःपरिभावयामि

णावुद्धिरेवप्रधानंयेषां अतोवहिरेवप्रकाशोज्ञानंयेषांवुद्धिपरतंत्रतयाजाग्रत्स्वप्नयोर्विषयान्पश्यंति
सुषुप्तौतमएवकेवलंनतुनिर्गुणंत्वांसर्वदेहेतःयतःयस्यतवमाययेति वामोहितचेतसःयेषांते २३
तथापिविचारेणज्ञास्यामीतिचेत्तत्राहतेनाहंविमूढःकथंपरिभावयामिविचारयामिकथंभूतंज्ञानेशुद्ध
ज्ञानमूर्तिस्वतएवध्वस्तोमायागुणनिमित्तोभेदमोहोयेषांतैर्विभाव्यविचिंत्यस्वभावःज्ञानघनत्वात्
ज्ञानघनज्ञानस्याविषयत्वाविचारविषयत्वेपिमायागुणैरभिभूतोहंनविचारसमर्थइति २४ ॥ १०

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

तस्मात्तेप्रशांतंत्वांपुराणंपुरुषंकेवलेननमामेत्यन्वयः पुराणपुरुषत्वेहेतुः माययागुणाः कर्माणिचवि
षमस्थाशेतिलिंगानिविद्यमानादिरूपाणियस्यतंप्रशांतंतत्रहेतुः सदसद्भ्यांकार्यकारणाभ्यांपुण्य
पापाभ्यांचाविमुक्तं अतः अनामरूपंतत्कृतनामरूपशून्यंकिंतज्ज्ञानोपदेशायगृहीताप्रकृति
तोदेहः पुरुषस्तमत्वमाप्तिपेनतंयद्वाहेप्रशांतमायेनिरस्तगुणातिचमेवाच्यकर्मभिःसृष्ट्यादिकार्यैर्लिं
लिंगानियेषांतानियानियस्ययद्वाप्रशांतमायागुणादेयायस्मिन्नःइत्येकमेवपदं २५ त्वन्मायेत्याद्याचैतेनन

प्रशांतमायागुणकर्मलिंगमनामरूपंसदसद्विमुक्तं ज्ञानोपदेशायगृहीतदेहंनमाम।
हेत्वांपुरुषंपुराणं २५ त्वन्मायारचितेलोकेवस्तुबुद्ध्यागृहादिषु भ्रमंतिकामलोभेर्ष्यामोह स्तु२
विभ्रांतचेतसः २६ अद्यनःसर्वभूतात्मन्कामकर्मेंद्रियाशयः मोहपाशोदृढश्छिन्नोभग
वंस्तवदर्शनात् २७ शुकउवाच इत्थंगीतानुभावस्तंभगवान्कपिलोमुनिः अंशुमंतमु।
वाचेदमनुगृह्यधियानृप २८ श्रीभगवानुवाच अश्वोयंनीयतांवत्सपितामहपशुस्त
व इमेचपितरोदग्धागंगांभोर्हंतिनेतरत् २९ तंपरिक्रम्यशिरसाप्रसाद्यहयमानयत् सगर
स्तेनपशुनाक्रतुशेषंसमापयत् ३० राज्यमंशुमतिन्यस्यनिःस्पृहोमुक्तबंधनः और्वोपदि
ष्टमार्गेणलेभेगतिमनुत्तमां ३१ इतिश्रीभागवतेनवमस्कंधेअष्टमोध्यायः ८ ॥ राम

मायेतिद्वाभ्यांकामादिभिर्विभ्रांतानिचेतांसियेषांतेयमेसर्वैर्गृहादिषुभ्रमंति २६ हेसर्वभूतात्मन्
नःअस्माकंत्वत्कृपयैवघटितात्तवदर्शनाद्दृढोपिमोहमयःपाशःछिन्नःकथंभूतःकामादी
नामाशयःआश्रयःतत्प्रसादेनकृतार्थास्मीत्यर्थः २७ अश्वोलब्धोपिमाकांतंप्रत्याहइमेचेति २९

18

श्री भा टी ९

नवैअंशुमतोवंशाः स्वर्गंगावपिवर्णपेवे गंगांभूतलमानिन्येयस्यपौत्रोभगीरथः यथासगरःपौ
त्रापगाम्यटवानतपसेपेतथांशुमतोप्युत्रस्तु त्रापगांम्यंदनामहोनेकालेनतपसेपइतिचकारस्या
र्थः नाशक्नोद्गंगामानेतुमितिशेषः सस्थितः स्मृतः १ कालेनसुपूर्णेपिवानप्राप्तः तेप्रस्यात्माने
दर्शयामासतेनवरदास्मीतिगंगयोक्तः सन्नभिप्रायंश्वर्गोद्धरणंशापांसकथयामास ३ श्राद्ध

श्रुतः अंशुमांश्चतपस्तेपे गंगानयनकाम्यया कालंमहान्तंनाशक्नोत्ततःकालेनसं
स्थितः १ दिलीपस्तत्सुतस्तद्वदशक्तः कालमेयिवान भगीरथस्तस्यपुत्रस्तेपेसस्तु
महत्तपः २ दर्शयामासतंदेवीप्रसन्नावरदास्मिते इत्युक्तःस्वमभिप्रायंशशंसावन
तोनृपः ३ कोपिधारयितावेगंपतंत्यामेमहीतले अन्यथाभूतलंभित्वान्नृपयास्ये
रसातले ४ किंचाहंनभवेयास्यनरामंमामज्जंत्यघं मृज्जामितदघंकुत्रराजंस्तत्रविचिं
त्यतां ५ भगीरथःसाधवोन्यासिनःशांताब्रह्मिष्ठालोकपावनाः हरंत्यघंतेंगसंगात्ते
ष्वास्तेह्यघभिद्धरिः ६ धारयिष्यतितेवेगंरुद्रस्त्वात्माशरीरिणां यस्मिन्नोतमिदंप्रोतंय
स्मिञ्शाटीवतंतुषु ७ इत्युक्त्वासनृपोदेवंतपसातोषयच्छिवं कालेनाल्पीयसाराजंस्त

गंगाकोपिगगनात्पततेस्यामेवेगंधारयितानाधारयिष्यति ४ किंचयामज्जंतितेनालयिष्यंतितत्रो
पायोविचिंत्यतां ५ हरंतिहरिष्यंतिअघंभिनत्तीत्यघभित ६ आत्माकथंभूतःयस्मिन्निदंवि
श्वमोतंग्रथितंऊर्ध्वंतन्तुशीटीवपटइवप्रोतंवनिर्यक्तंतुषुपटइव अतोसर्वोधारस्तद्गंगांधारयि
ष्यतिस्यर्थः इत्येवंगंगास्तुत्वाननतषुनेतिपाठेस्त्रावयितयर्थः ८ राजाभिहितेनत्थंसर्वगीकृत्यहरः।

५

१९

प्रवक्ष्यामि गंगामाहात्म्यमाहवत्रिभिः यस्याः जलस्पर्शनमात्रेणानघ केवलं देहभस्माभिरेवनसाहानव
स्थितांसकृत्स्नेनेदृष्टेनहृताअपितोश्रद्धयासेवितिशेषः ५ तन्मयं चयतिभस्मीभूतेनांगेनयःसगःतेन
यत्नेनस्वविशेषयांमत्रिवेशेषिवित्रैगुण्यदेहसंबंधः ५ तत्तत्समसकोत्वपानग्रामः तेपणस्पतेनः ७ त

ततस्तुतःजै

भगीरथः सराजर्षिर्दिव्येभवनयावती यत्र सपितृणांदेहाभस्मीभूताःस्वयेरते ५ रथे
नवापुर्वेगेनप्रयांतमनुयावती दृष्टान्सुतंतीनिदिश्यानासिंचत्सगरात्मजान ५ येजल
स्पर्शमात्रेणत्वरूपदृष्टहृताअपि सगरात्मजास्दिवंजग्मुः केवलंदेहभस्मभिः ५ भस्मीभू
तांगसंगेनसर्वोनासगरात्मजा किंपुनःश्रद्धयादेवीयसेवंते दृढव्रताः ५ नसहतम
रमाश्रुयंसर्वस्मायदिहोदिते प्रणेवराणांभोजप्रसृतायाभवच्छिदः संनिवेशयमनाय
स्मिनश्रद्धयामनयामलाः त्रैगुण्यप्रडसंजंहित्वासद्योयातिदात्मनो ५ श्रुतोभगीरथा
त्रुत्नेनतस्यनृगोपरोभवत सिंधुद्वीपस्तस्मादयुताधुस्ततोभवत ५ ऋतुपर्णोनलस
खायोपद्विविद्यामपात्रलात दत्वातहृदयंचास्मेसर्वकामस्ततस्ततः ७ ततःसुदास
स्तपुत्रोदमयंतीपतिर्नृप आहुर्मित्रसहंयंवकल्माषांघ्रिमनकुवित ५ वसिष्ठशा
पादृतोभृत्वनयस्यःस्वकर्मणा राजोवाच किंनिमित्तोगुरोशापःसौदासस्यमहात्मनः
एतद्वेदितुमिच्छामःकथ्यतांनरहोयदि ५ शुकउवाच सौदासोमृगयांकश्चित्च[illegible]र
न्रक्षोनघानह मुमोचभ्रातरंसोथगतःप्रतिविकीर्षया ५ संचिंतयन्नघंराज्ञःसूदरूप
स्तत्रःसोदासःयमित्रसहंकल्माषपादंवाहुस्तत्रकारणमाहवसिष्ठशापाद्धिति ५ मृगयावस
कोविदाताःसंजघानतस्यभ्रातरंममोचसभ्रातापलाय्यगतः अंधंप्रतिष्ठसदःपाचकःनरूपधरःस

प्रयोगदेहे गुरुवेभोकुकामायपकालिमेनयासंश्रितो

नगजोकेदवकोसताः २८ ॥ ५

18A

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

19

श्री
भा न
टी ९

अभक्ष्यमंजसा विलोक्य एवं त्वं रक्षो भवेत्येवं शापं द्वादशवार्षिकं चक्रे २२ रुशतीः
तीक्ष्णा अपः स्वपादयोर्जहौ नान्यत्र २३ तत्र हेतुर्दिशः इति एवं मन्वानो मित्रसहस्त्वमुपदिष्टोनेमि
त्तस्य रक्तत्वमस्य वाचः सहतात २४ ततो वनौकसमेकल्माषांघ्रित्वे च कारणमुक्त्वा स्वकर्मणा तनयस्य इति
यदुक्तं तत्सर्वं च यतिष्ठवाय कालइत्यादि किंमणा अप्रजः इत्येतेन वध्यमानो निवासाय यया तौ वनौक

परिवेक्ष्यमाणं भगवान्विलोक्याभक्ष्यमंजसा राजानमशपत्क्रुद्धो रक्षो ह्येवं भविष्यसि २२
रक्षःकृतं तद्विदित्वा वै चक्रे द्वादशवार्षिकं २२ सोऽप्यपोंजलिमादाय गुरुं शप्तुं समुद्यतः वा
रितो मदयंत्यापो रुशतीः पादयोर्जहौ २३ दिशः खमवनीं सर्वं पश्यंजीवमयं नृपः
राक्षसं भावमापन्नः पादे कल्माषतां गतः २४ व्यवायकाले ददृशे वनौकोदंपती द्विजौ
क्षुधार्त्तो जगृहे विप्रं तत्पत्न्याहाकृतार्थवत् २५ न भवान्राक्षसः साक्षादिक्ष्वाकूणां महा
रथः मदयंत्याः पतिर्वीर नाधर्मं कर्तुमर्हसि २६ देहि मेऽपत्यकामाया अकृतार्थं पतिं
द्विज देहोऽयं मानुषो राजन्पुरुषस्याखिलार्थदः २७ तस्मादस्य वधो वीर सर्वार्थवधः
उच्यते एष हि ब्राह्मणो विद्वान्तपःशीलगुणान्वितः २८ आरिराधयिषुर्ब्रह्म महापुरु
षसंज्ञितं सर्वभूतात्मभावेन भूतेष्वंतर्हितं गुणैः २९ सोऽयं ब्रह्मर्षिवर्यस्ते राजर्षिप्रवराद्
विभो कथमर्हति धर्मज्ञ वधं पितुरिवात्मजः ३० तस्य साधोरपापस्य भ्रूणस्य ब्रह्मवादिनः ३१

सोऽयं च देवपत्नी च सुरक्षकृपदं स्थितेन सकारस्तेन आर्षः अकृतार्थवत् दीनवत् अकृतार्थं मम तामभवीत्
सर्वभूतानामात्मेति भावनया आराधयितुमिच्छुः यद्वा सर्वभूतानामात्मभावेन भूतेषु गुप्तं तमपि
गुणैरंतर्हितं ब्रह्मेति संबंधः पाठांतरेऽन्तर्हितैः सोऽयमित्यन्तरेणान्वयः ३ भ्रूणस्य श्रोत्रियस्य

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

117

दि

त्वामृषियेनविनानन्ताविशामिसोयंपरिभक्तःक्रियतेनर्दिस्तनपापंमांपूर्वंभवस्य २८ दिंग्गुणार्थ्यै
नेकतोरं २९ ग्राथ्यानात्मेयुनातदेपहृतनप्रजस्तनुमायादर्शितः ३० ततेदेवकर्माणाग्रप्रजः ३१
ग्रविभूस्थोरत्नथंनजनापतनयामत्नस्रतोमिष्टवचनस्यात्रदरमयनानलानमउग्यत्रःहृतोस्म
ययंक्रियतेभवतःनदिंमोवाद्दशर्वतः नजीविषेविनायेनत्वणेवमस्तनकेयथा ३२ पवेक
हृताभाषितृलप्याविलपन्त्याअनाथवत व्याघ्रःपशुमिवाखादत्सौदासःशापमोहितः ३३
ब्राह्मणीवीक्ष्यदिधिषुंपुरुषादेनभक्षिते शोचन्त्यात्मानमुर्वीशमशपत्कुपितासती ३४
यस्मान्मेभक्षितःपापकामार्त्तायाःपतिस्त्वया तवापिमृत्युराधानादकृतप्रज्ञदर्शितः ३५
एवंमित्रसहंशप्त्वापतिलोकपरायणा तदस्थीनिसमिद्धेग्नौप्रास्यभर्तुर्गतिंगता ३६ विप्र
शापोद्वादशाब्दान्तेमैथुनायसमुद्यतः विज्ञायब्राह्मणीशापंमहिष्यासनिवारितः ३७
ततऊर्ध्वंसतत्याजस्त्रीसुखंकर्मणाप्रजः वसिष्ठस्तदनुज्ञातोमदयन्त्यांप्रजामधात ३८
सावैसप्तसमागर्भमबिभ्रन्नव्यजायत जघ्नेश्मनोदरंतस्याःसोश्मकस्तेनकथ्यते ३९
अश्मकान्मूलकोजज्ञेयःस्त्रीभिःपरिरक्षितः नारीकवचइत्युक्तोनिःक्षत्रेमूलकोभव
त ४० ततोदशरथस्तस्मात्पुत्रऐडविडस्ततः राजाविश्वसहोयस्यखट्वाङ्गश्चक्रवर्त्य
भूत ४१ योदेवैरर्थितोदैत्यानवधीद्युधिदुर्जयः मुहूर्तमायुर्ज्ञात्वैत्यस्वपुरंसन्दधेमनः ४२
कः ३९ स्त्रीभिःसर्वप्रदापरशुरामात्परिरक्षितः अतोनारीकवचःस्मृतःनिःक्षत्रेसमभवत्तचवंशस्यमू
लमभवत अतोमूलकइतिचोक्तः ४० प्रसन्नैर्देवैर्वरंवृणीष्वेत्युक्तेखट्वाङ्गेनैकःप्रथमंतावन्ममायुः
कथ्यतामितिदेवैःउक्तेमुहूर्तमात्रंतज्ज्ञात्वादेवैर्दत्तेनविमानेनस्वपुरमेत्यमनःपरमेश्वरेसंदधे ४२

32

20

श्री· एतदेवसाधुरहंस्यात्त्वस्मरणपूर्वकं तत्कृतेन निश्चयेन दर्शयति सप्तभिः कुलदेवाद्ब्रह्मकुलान्त
भा·न· कामात्मप्राणादयो नातिवल्लभाः नातिप्रियाः ४३ भूतभावनो हरिः तस्मिन्नेव भावना यस्य
टी· सोऽहं तं कामं न वृणे ४५ न च हेतेः यद्येतनविविलिप्तानीन्द्रियाणि अथी ध्रुव ये यां ते देवा अपि ४६ अथ तस्मा
९· त्सृष्टस्यात्मस्वभावेनात्मनि रूढगुणेषु संगं विसृज्य कर्तृभावेन हित्वात्मानमेवाहं प्रपद्ये अन्यभावे देहा

न मे ब्रह्मकुलात्प्राणः कुलदेवान्न चात्मजाः न श्रियो न मही राज्यं न दाराश्चातिवल्लभाः ४३
न बाल्येऽपि मतिर्मह्यमधर्मे रमते क्वचित् नापश्यमुत्तमश्लोकादन्यत्किंचन वस्त्वहं ४४
देवैः कामवरो दत्तो मह्यं त्रिभुवनेश्वरैः न वृणे तमहं कामं महं कामं भूतभावनः ४५ ये वि भावन
क्षिप्तेंद्रियधियो देवास्ते स्वहृदि स्थितं न विंदंति प्रियं शश्वदात्मानं किमुतापरे ४६ अथे
शमायारचितेषु संगं गुणेषु गंधर्वपुरोपमेषु रूढं प्रकृत्यात्मनि विश्वकर्तुर्भावेन हि
त्वा तमहं प्रपद्ये ४७ इति व्यवसितो बुद्ध्या नारायणगृहीतया भगवान्वासुदेवेति यं गृ
णंति हि सात्वताः ४८ इति श्रीभागवते नवमस्कंधे नवमोऽध्यायः ९ श्रीशुक उवाच खट्वां
गाद्दीर्घबाहुश्च रघुस्तस्मात्पृथुश्रवाः अजस्ततो महाराजस्तस्माद्दशरथोऽभवत् १ ॥

द्यभिमानरूपमज्ञानं हित्वा ४८ स्वं भावमेवाह यत्तदिति शून्यवत्कल्पितं वागाद्यविषयत्वात्
वासुदेव इति यं गृणंति तद्ब्रह्म प्राप्त एव भक्तान् गृहार्थमाविष्कृतत्वेन वासुदेवत्वात् ४९ इति श्री
भावार्थदीपिकायां नवमस्कंधे नवमः ९ दशमे प्राह खट्वांगवंशे श्रीरामसंभवं तच्चरित्रं च ले २:
केशोहत्वाः योध्यागमावधि खट्वांगाच्च दीर्घबाहुः १ ॥ ॥ राम ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

ऋषिभिर्वाल्मीकिप्रमुखैर्भूरिशो वर्णितं तपामद्रुः श्रुतेन तथापि संक्षेपतः कथ्यमानं मया ॥ १ ॥ ग्रंथको
टिभिराकीर्णमद्भुतरामविक्रमं अप्यापद्दर्शयतो वश्यैकश्लोकसमस्यति सकोसलेन्द्रः श्रीरामः
नोऽस्मान्पातु प्रवर्ता त्यक्त्वा भ्रातः यो गुर्वर्थं पितुः सत्यस्य पालनार्थं त्यक्तराज्यः सन्पद्मवदनेनानुजन्मना
गम्भ्यां पद्मानन्दस्वादः प्रियायाः पाणिनास्पृशता लिङ्गितमायया तभ्यां प्रति वनमचरत् हरीन्द्रो
हनुमान् सुग्रीवो वा अग्रतो जालक्ष्मणस्ताभ्यां मार्जिताश्रयनीताय यथाहरता मार्गे श्रमोपसर्पणेन ।

तस्यापि भगवानेष मातृतुल्यमयो हरिः अंशांशेन चतुर्धागात्स्वयं प्रार्थितः सुरैः रा
मलक्ष्मणभरतशत्रुघ्नाः इति संज्ञया ॥ २ ॥ तस्मात्तु चरितं राज ऋषिभिस्तत्त्वदर्शिभिः श्रुते
हि वर्णितं भूरि तथा सीतापतेर्महत् ॥ ३ ॥ गुर्वर्थं त्यक्तराज्यो व्यचरदनुवनं पद्मपद्भ्यां प्रि
यायाः पाणिस्पर्शाक्षमाभ्यां मार्जितपथरुजो यो हरीन्द्रानुजाभ्यां वैरूप्यात् शूर्पणखा।
स्तोऽपि प्रियाविरहरुषारोपितभ्रूविजृम्भत्रस्ताब्धिर्वद्धसेतुः खलदववदहनः कोसलेन्द्रो
वतान्नः ॥ ४ ॥ विश्वामित्राध्वरे येन मारीचाद्या निशाचराः प्रध्वस्ता लक्ष्मणस्सेवह
तानेन्द्र पुंगवाः ॥ ५ ॥ नत्वा वैरूप्यात्कर्णनासिकाच्छेदाद्धेतोः तया प्रलोभितेन राव
णेनापहारात् प्रियेण कलत्रेण विरहः तेनारोपितया भ्रुवा विजृम्भितेनैव त्रस्तो हि समुद्रो ब्धिर्यः
स्मात् ततः तद्धितापतेन वद्धः सेतुर्येन ततः खलारावणादयस्त एव दवस्तेषां दहनः संक्षेप।
तो वर्णितं रामचरितं प्राहितं प्रारभ्य विस्तरेणाह विश्वामित्राध्वरे इत्यादिना यावद्युद्धं प्राध्याय स
माप्ति प्रध्वस्ता लक्ष्मणस्सेवह तान्येन्द्रपुंगवाः इत्यर्थः पञ्चश्लोकानां सकोसलेन्द्रः प्रवतादि

二

श्री
भा. न.
टी. ३१

लोकैकवीराः तेषां समितौ समाजे ऽंशांत्रैयंबं धनुरित्यर्थः इक्षुयष्टिमिव लीलयैवादाय सजीकृत्य मारी
चितेन विक्रम्य मध्ये बभंज हे इन्द्र प्रमुख्य क हि नेगरिष्ठं तदा हकानां त्रिनाभिः शनैः तहयन्ती यतेवा।
लगजस्य लीलायस्मः ५ भनुरूपाणि स्वयोग्यानि गुणशीलादीनि यस्याः तां सीतां से।
तां श्रवंगुरुभिरनिलब्धा मातायुपानां प्रियनिवां धनुर्भंगमहानादश्रवणात्त भित्तस्फट
गुप्तत्रदर्पं यन्नयत्स्वरुपनीतकथं महत्सत्वे समकृत्वः राजवीजस्य नामसहोया करोत् तस्य
इदानीं गुर्वथ्यः इति श्लोक विहृणप्रताहयश्च इति कदाचित्के केद्धान्तस्य दृष्टेन राज्ञानव्यपवितितद्रा

यो लोकैकवीरः समितौ धनुरैशमुग्रं सीतास्वयंवरगृहे त्रिशतोपनीतं आदाय बाल।
गजलीलइवेक्षुयष्टिं सज्जीकृतं नृप विकृष्य बभंज मध्ये ५. जित्वानुरूपगुणशील
वयोगरूपां सीताभिधां श्रियमुरस्यभिलब्धमानो मार्गे व्रजन्भृगुपते र्व्यनयत्प्ररूढं
दर्पं महीमकृत येस्त्रिरराजवीजां ७ यः सत्यपाशपरिवीतपितुर्निदेशं स्त्रैणस्य।
चापि शिरसा जगृहे सभार्यः राज्यं श्रियं प्रणयिनः सुहृदो निवासं त्यक्त्वा ययौ वनमसं
ग इवामुक्तसंगः ८ रक्षः स्वसुर्व्यकृत रूपमशुद्धबुद्धेः तस्याः खरत्रिशिरदूषणमुख्यबन्धून् ज।

स्वामी नि प्रनिक्षृतं नत श्रीरामस्य युवराज्याभिषेक समये तया भरतस्य राज्यं रामस्य च वने वासः
प्रार्थितः तदा सत्यपाशेन यत्सि वीतस्य पितुर्निदेशमात्रां शिरसा जगृहे ततो राज्यादिकं त्यक्त्वा
सभार्यो वनं ययौ दुस्त्यजस्यापि सहर्षं त्यागे दृष्टान्तः सक्तसंगो यथा नौकाख्यस्य प्राणा वेति ८ रक्षस्य
रावणस्य स्वसुः शूर्पणखायाः अशुद्धबुद्धेः सीतां जिहीर्षोः कामातुराया इतिवा रूपं व्यकृत नावि
कारसमनयत् तस्याः खरत्रिशिरदूषणमुख्यबन्धून् पञ्चदशसहस्रेन यानन्यपरासनी

८

५

३१

21-A

सीतया: कथाश्रवणेनदीपितोहृच्छयोयस्यसतोहृरिण्यानास्मस्माद्धीतेनतस्माश्रमादपकर्षणार्थंह
हेनिरदृष्टमारीचविलोकनजातेनकथंभूतेनशुद्धैणवपुषानतुण्दहेनोपलक्षितेनश्रतण्वप्रलोभनेना
श्रमत: तेनापकृष्ट: सत्कटंतेपश्चाद्दृढ: उग्र: ॥ ततस्तुरतोपमेनरावणेनश्रमतपनीतापयोपिप्रिय:
याविप्रुक्तोभ्राताल्लक्ष्मणेन ॥ कृपणवद्विवचारकिमभिप्राय: सनदृस्मनेनप्रकारेणस्त्रीसंगी
नोढु: होटकोगतिमत्व्योपपन्न आत्मार्थेनहृतेनकर्मणारावणेनसहपुष्ठेनहृतेनधूतेनमावेत्री

१४

सीताकथाश्रवणदीपितहृच्छयेनस्वंविलोकनृपनिर्देशकंधरेण जज्ञेद्रुतैणवपुषा
श्रमतोपकृष्टोमारीचमाशुविशिखेनपश्चाकनुग्र: ॥ रक्षोपमेनवृकवद्धिपिनेसमंत
वैदेहराजदुहितर्पयपापिनायो भ्रात्राचनेकृपणवत्प्रियया वियुक्त: स्त्रीसंगिनोग
तिमितिमुप्रथयंश्चचार ॥ दग्ध्यात्मकृत्स्न दृक्कृत्समहत्कवंधमस्त्रविधायकृपिभिदं
पितामानितैः वृद्धाश्चवालिनिहत्तेश्रवगेश्चस्वैवेलामगात्समनुजोजभवार्चितोघ्रि: ॥
यद्रोषविभ्रमविहृतकटाक्षपातसंभ्रांतनक्रमकरोभयगीर्णघोष: सिंधु: शिरस्यर्हणं

पंरहृत्वादिकंयस्यतेजगाप्रुपंपुत्रवदृग्ध्वाकवंधंसयुद्दणायप्रसारितबाहूदग्धंसमदनश्चयवा
लिनीहतैतैः कपिभिः दयितायागतिवृद्धास्मजनभवाभ्या र्चितावत्रीयस्यसअनुजोवेलासमुद्र
तीरमगात् ॥ ततिराघवमुपवासेनप्रतीक्षितोपिसिंधुर्यदारावोपस्थितस्तदायस्यरोषविभ्रमेण
कोपलीलायाविहृतोय: कटाक्ष: तस्यपातेनसंभ्रांतानक्रामकरायस्मिनभयेनगीर्णोघोष:
शोभितोवाणोयेनसमिंधुरेनदृत्यमालंवभावश्रणशाचदिकंनृपीनर्निमान ॥ ॥ राम

श्री
भट्टि
टी २२

भाषणमेवादनेनवाभिनिद्राभ्यां धनावन्त्यर्थे तेन निश्चितेन विदामननजानीम इत्यर्थः इदानीमनुजानाति।
मोस्मादृप हि तिष्ठ ष्ठकृ इत्यस्मे त्वत्यर्थः पृष्ठाप्येभ्यः सन्नाशेष्यः हरणकोटयोभवन्ति सभावाविति ॥ १७ ॥ कामं
पेक्ष्यं ज्ञेनत्वमाक्रम्याविप्रपाहि यवमे प्रीय प्राप्यं त्रैलोक्यरावयतिश्राक्रैः स्पतितथा तं जहि हे वीर
पद्यपितव जलेप्रति वेधकृनभवजित्तथापीदृशं तं वधी हि निर्हि किमर्थं तेन प्रशमो विलम्बायतनद
वाहृपेतनमपेत्य इक्ष्व इवी स्यात नत्वग्रशागास्प्तिभपालेगाय तो निवर्तमानस्म सौम्य भविष्यतो ॥ १८ ॥
नष्टाकामभिनेच्छपतक्ते ततदारुवद्वतिविविधैः ईप्णो कूटैः शृंगैः सतंवद्वायग्रसीतानेषणे
नत्वावपेजरिपियान विदामभमनकूटस्यमादिपुरुषं जगतामधीशं यत्नात्वतः सुर
गणाः जनमः प्रजेशमस्माश्च भूतपतयः समभवानसुरेशः ॥ १३ ॥ कामं प्रयाचितहि जहि हि विप्रव।
सोवमेहं त्रैलोक्यरावणमवाप्य हि वीरपत्नीं वध्री हि सेन निहतेन प्रशमो विनसुगास्य
निरितिविजयितो पमपेत्य भूपाः ॥ १९ ॥ वहुटध्वोरचुपते विविधाद्रिकूटैः सेतं कपीद्रका
क्रं कपितनभ्रहोगैः सुग्रीववलीहृतमनमवरनीकलंकां विभीषणाहशावि शरदस्य
सावानेईवलरुद्धविहारकोष्ठश्रीद्वारगोपुरमहावलभी विटंका निर्भिन्नमाणे
हत्वमत्वेवदस्यां लेकामिविशालकथंभूतेः कपीन्द्राणां करैः कपितानि भरुद्धानामगानि श्याला
टीनि येषुतेः विभीषणेन सह दृष्टा तु दृष्टाकैः सहाविशत् सुग्रीवादयः प्रमत्तवो येषां तरन्तीके ॥ २० ॥
तेनस्तुसालेकावर्णप्रवालेनावभ्र कथंभूता वानरेन्द्राणां वलेरुद्धा विहाराणां त्यो यस्यां निर्भिन्न
माणाधिवणाद्यो यस्यान विहारः क्रीडास्थानं कोष्ठ धान्यागारादिः श्रीः शोभा द्वारं च्छादीनां
गोपुरं पुरद्वारं महः सभावलभी प्रासादाहि पुरोभागाच्छादिनी विटंकः कपोतपालिका अधिषणे

२२

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

रत्नसभे रावणः पुत्रमिंद्रजितं प्रहस्तादींश्च सहितो ऽभ्याययौ ॥ १८ असिमुसलादिभिर्दुर्गमो ततो यातुधानधानष्टत।
नो रावणसमेतो नास्सुग्रीवादिभिरन्वितः श्रीरामोभ्यगात्मरुत्सुतो हनुमानऽङ्गदो जांबवान् ॥ १९ ते रघुपते
रनीकपाश्चं गदाद्याः सर्वे रावणस्य धूम्राक्षादिभिर्द्वंद्वयुद्धं सैन्यं तत द्वंद्वयुद्धमभवत्तथाभिपत्य संग्रामदु
मादिभिर्न्नखैः का सीता या अभिमर्षेण हते मंगलं यस्य स रावणः ईशायेषां तान् ॥ २० स्वबलस्य नष्टिनाश

रक्तस्यानिलदवलोका निकुंभकुंभकर्णमात्तडेर्मुखसमुदग्रं ननरां तकादीन् पुत्रं प्रहस्तमतिका
यविकंपनादीन्सर्वानुगांस्त्समहितो ऽदथ कुंभकर्णं ॥ १९ तो यातुधानष्टनलामसिमुसलचाप
पाशाहिंश्चारशक्तितोमरखड्गदुर्गो सुग्रीवलक्ष्मणमरुत्सुतगंधमादनीलांगदर्द्धपनसा
दिभिरन्वितो ऽगात् ॥ २० तेनीकपा रघुपतेरभिपत्य सर्वे द्वंद्वं रणं भयकराः सयथा प्रयोधः जघ्नु
र्द्रुमगिरिखरदेषुभिरं गदाद्याः सीताभिमर्षहतमंगलरावणेशान् ॥ २० रक्तस्यानिः स्वबलनष्टि
मवेत्य रुष्टः ग्राहत्य यानकमथाभिससार रामं स्पंदनेयुमतिमानलिनोपनीते विभ्राज
मानमरुहन्त्रिशिते तुरंगैः ॥ २१ रामः सभाह पुरुषं ददृग्रीषयतेः कोनास्म सदमसतापहंता
स्पवतेत्स्यलत्वमस्य फलमद्य तनुग्रपितस्य पश्यामि कालरववकंते रखेलेञ्चवीर्यः ॥ २२ एवं ते
पतपपनविसैपिनमनसमजेवाणामवजुमिवनहुदृपंविभेद सुरुगवमनदशमुखेन्सपन

मवेत्य रुष्टः त्रुद्धमनयानकं पुष्पकं विमानं रथं वा प्राहत्य श्रीराममभिससार अथ तेसः स्यंदने सर्गस्थ
इंद्रसारथेमातलिना इंद्रसारथिनोपनीते युमतिदीप्तियुक्ते विभ्राजमान मारुरोह ॥ २१ हे पुरुषा
दृगुरीषग्रामयण्ग्राम्यास्पहंताभवतस्पाप यथा ग्रसमतां दद्हे प्रविश्य किमपिहरतितद्वत् तस्मानुगुण्ये
नस्यकर्मणः कर्मभ्यःग्रद्यकालेऽवालेभ्यवीर्ये हे फलं पश्यामि यथा प्रथमे कले पुंसः कालो यथा पश्यन्ती

श्री
भाव
टी
२३

ततःस्त्रीगणोविलापमादत्ततत्रेतिपंचभिसंदेशसत्यसदंयस्माःनयाराबवणाभार्ययासह २५ पौरहिता
रद्ग्रानाष्यबेभत्तःनरकहेतवेनरकभोगाय २८ सांपराधिकंबोद्धेदेहिकं २९ आत्मनःसम्यसंदर्शि
ततोनिष्क्रम्यलंकायाधानथान्यःसदस्वशाः मंदोदर्यासमेतस्मिन्नरुदन्समुपाद्रवत् २४
स्वान्स्वान्बंधून्परिष्वज्यलक्ष्मणेषुभिरर्दितान् रुरुदुःसुस्वरंदीनाघ्नन्त्यआत्मानमात्मना २५
हाहताःस्मवयंनाथलोकरावणरावण कंयायाच्छरणंलंकात्वद्विहीनापरार्दिता २६
नैवंवेदमहाभागभवान्कामवशंगतः तेजोनुभावंसीतायायेननीतोदशामिमां २७ कृ
तैषाविधवालंकावयंचकुलनंदन देहःकृतोन्नंगृध्राणामात्मानरकहेतवे २८ श्री
शुकः स्वानांविभीषणश्चक्रेकोसलेंद्रानुमोदितः पितृमेधविधानेनयदुक्तंसांपरा
यिकं २९ [redacted] ततोददर्शभगवानशोकवनिकाश्रमे क्षामांसविर
हव्याधिंशिंशिपामूलमास्थितां ३० रामःप्रियतमांभार्यादीनांवीक्ष्यान्वकंपत आ
त्मसंदर्शनाह्लादविकसन्मुखपंकजां ३१ आरोप्यारुरुहेयानंभ्रातृभ्यांहनुमद्यु
तः विभीषणायभगवान्दत्वारक्षोगणेशतां ३२ लंकामायुश्चकल्पांतंययौचीर्णव्र
तःपुरीं अवकीर्यमाणःकुसुमैर्लोकपालार्पितैःपथि उपगीयमानचरितःशतधृ
त्यादिभिर्मुदा ३३ गोमूत्रयावकंश्रुत्वाभ्रातरंवल्कलांबरं महाकारुणिकोतप्यत्
जटिलंस्थंडिलेशयं ३४ भरतःप्राप्तमाकर्ण्यपौरामात्यपुरोहितैः पादुकेशिरसिन्यस्य
तेनन्यप्राह्लादःतेनकविसन्मुखपंकजंयस्मीतां ३५ पातंप्रष्यकंप्रातन्म्यालस्तामहग्रीवाभ्यां

रामंमनुयलोएजे ३९ ॥

२२ श्रुत्वाथश्चक्लेनेनविसहैववयौ २३ गोमूत्रयावकंगोमू
त्रपक्षपवाननभोजिने २५

23A

सर्षि विराजन्रामं विना योध्यां प्रविशन्तस्य वासं घ्रतं निर्मितं वानन्तस्मात्मकाशात गीतादिभिर्जुरो रामं प्रग्र
हीताभिर्मंत्रपापाञ्च स्वयामुग्ण महता घोषेण पटद्भिः ३९ सर्वतः सा ज्ञाः कन्याः प्रानायासीताभिः यताकाभि
र्हेमस्तिनि च तानारथ्यावेशेषणानि ३० पासमेष्या निरंजाहा तिछ्व चामरादीनि प्रग्रा पुत्रिंकं रुद्धयेशा
ने हिस्यामानलिशि विराजन वादित्रनिःस्वनैः व्रस्य घोषेण च मुहुः पटद्भिर्ब्रह्म वादिभिः ३९ स
णक ताप ताकाभि हेम स्त्रिन्नध्नजैरथैः सदश्वैः रुक्मसन्नाहैर्भटैः पुरटवर्मभिः ३० श्रेणीभि
र्वारमुख्याभिर्दत्ते स्त्रवपदानुगैः पारमेष्ठ्यान्युपादाय पण्यान्युच्चावचानि च पादयोर्न्य
पतन्तुप्रापञ्जलिनरुद्धये हतम ३८ पादुके न्यस्य पुरतः प्रांजलिर्बाष्पलोचनः तमाल्लिष्य
चिरं दोर्भ्यां स्नापयन्नेत्रजैर्जलैः ३९ रामो लक्ष्मणसीताभ्यां विप्रेभ्यो पि ये र्हत्तमाः तेभ्यः स्वयं
नमश्चक्रे प्रजाभिश्च नमस्कृतः ४० धुन्वंत उत्तरासंगान्पतिं वीक्ष्य चिरागतं उत्तराः कोसला मा
ल्यैः किरंतो ननृतुर्मुदा ४१ पादुके भरतो गृह्णाचामरव्यजनोत्तमे विभीषणः ससुग्रीवः
श्वेतच्छत्रं मरुत्सुतः ४२ धनुर्निषंगान्शत्रुघ्नः सीता तीर्थकमंडलुं अविभ्रदंगदः खड्गं हैमं च
र्मर्क्षराण्नृप ४३ पुष्पकस्थो न्वितः स्त्रीभिः स्तूयमानश्च वंदिभिः विरेजे भगवान्राजन्ग्रहैश्चं
द्र इवोदितः ४३ भ्रातृभिर्नंदितः सोपि सोत्सवां प्राविशत्पुरीं ४४ प्रविश्य राजभवनं गुरुपत्नी
स्वमातरं गुरून्वयस्यावरजान्पूजितः प्रत्यपूजयत् ४५ वैदेही लक्ष्मणश्चैव यथावत्समुपप
तः ४६ पुत्रान्स्वमातरस्तास्तु प्राणांस्तन्व इवोत्थिताः आरोप्यांकेभिषिंचंतो बाष्पौघैर्विज
चतेत्रेयसम ३८ नत्रजैः स्नापयन्नाश्लिष्य ३९ ये र्हत्तमाः कुलवृद्धाः तेभ्योपि नमनं चक्रे ४० अयोध्या
प्रवेशप्रकारमाह पादुके इति सार्द्धैस्त्रिभिः ४२ धनुर्निषंगोचतान ऋक्षराट् जाम्बवान् ४४ गुरुपत्नी
कैकयाद्याः वयस्याः नवरजाः पश्चात्तनया अनुजन्मक्रमेण समुपपन्न ४६ बाष्पौघैरभिषिंचन्त्यः शुचः

८२

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

24

श्री भाग टी २४

इतिश्रीभावार्थदीपिकायांनवमेदशमः १० ततश्चैकादशेयोध्यामावसन्नचतुर्नेः महद्भयज्ञाद्दिश्चचका
रेणाराममलटतुवर्णयते १ तदेतत्राणनामादिशामध्यपावतीः भूः तांत्रसाणएवाहतीतिमन्यमानः २

गेहानिमुञ्चविविपिवत्कुल्लहृद्धैसमंगुरुः अभ्यषिंचद्यथेवेंद्रंचतुः सिंधुजलादिभिः ४७ ४८
एवंकृतशिरःस्नानःसुवासाःस्रग्व्यलंकृतः स्वलंकृतैःसुवासोभिर्भ्रातृभिर्भार्यया बभौ
अग्रहीदासनंभ्रात्रा प्रणिपत्यप्रसादितः ४८ प्रजाःस्वधर्मनिरताः वर्णाश्रमगुणान्वि
ताः जुगोपपितृवद्रामोमेनिरेपितरंचतं ४९ त्रेतायांवर्तमानायांकालःकृतसमोभ
वत् रामेराजनिधर्मज्ञेसर्वभूतसुखावहे ५० वनानिनद्योगिरयोवर्षाणिद्वीपसिंधवः
सर्वेकामदुघाआसन्प्रजानांभरतर्षभ ५१ नाधिव्याधिजराग्लानिदुःखशोकभयक्ल
माः मृत्युश्चानिच्छतांनासीद्रामेराजन्यधोक्षजे ५२ एकपत्नीव्रतधरोराजर्षिचरितः
शुचिः स्वधर्मंगृहमेधीयंशिक्षयन्स्वयमाचरत् ५३ प्रेम्णानुवृत्त्याशीलेनप्रश्रयाव
नतासती भियाह्रियाचभावज्ञाभर्तुःसीताहरन्मनः ५४ इतिश्रीभागवतेनवमस्कंधे
दशमोध्यायः १० शुकउवाच भगवानात्मनात्मानंरामउत्तमकल्पकैः सर्वदेवमयं
देवमीजेथाचार्यवान्मखैः १ होत्रेददाद्दिशंप्राचींब्रह्मणेदक्षिणांप्रभुः अध्वर्यवेप्रती
चींचउदीचींसामगायसः २ आचार्यायददौशेषांयावतीभूस्तदंतरा मन्यमानइदंकृ
त्स्नंब्राह्मणोर्हतिनिस्पृहः ३ इत्ययंतदलंकारवासोभ्यामवशेषितः तथाराज्ञ्यपिवैदे
हीसौमंगल्यावशेषिता ४ तेतुब्रह्मण्यदेवस्यवात्सल्यंवीक्ष्यसंस्तुतं प्रीताःक्लिन्न
अयंश्रीरामःतत्तदासौमंगल्यमाभरणादिकंतावन्मात्रमवशेषितइत्यर्थः तद्धितिसिंक्तेहिरण्या

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

24-A

अपृष्टे अट्टते किं सर्वं वेदनमित्यर्थः विश्य प्रविश्य ६ न्यस्तदंडैर्मुनिभिरर्पितौ चिन्नेत्मत्तावंघ्री यस्य तस्मै नेप
पिताचंघ्रीयेनेतिवा ७ असंविदः अज्ञान् प्राचेतसो वाल्मीकिः तस्याश्रमे प्राप्ता १० अंतर्वत्नी गर्भि।

ब्राह्मणा ऊचुः अप्रत्तं नस्त्वया किं नु भगवान्भुवनेश्वर यन्नोन्तर्हृदयं विश्य तमो हंसि स्वरोचि
षा ६ नमो ब्रह्मण्यदेवाय रामायाकुंठमेधसे उत्तमश्लोकधुर्याय न्यस्तदंडार्पितांघ्रये ७
कदाचिल्लोकजिज्ञासुर्गूढो रात्र्यामलक्षितः चरन्वाचोऽशृणोद्रामो भार्यामुद्दिश्य क
स्यचित् ८ नाहं बिभर्मि त्वां दुष्टामसतीं परवेश्मगां स्त्रीलोभी बिभृयात्सीतां रामो नाहं भ
जे पुनः ९ इति लोकाद्बहुमुखाद्दुराराध्यादसंविदः पत्या भीतेन सा त्यक्ता प्राप्ता प्राचेत
साश्रमं १० अंतर्वत्न्यागते काले यमौ सा सुषुवे सुतौ कुशो लव इति ख्यातौ तयोश्चक्रे क्रि
या मुनिः ११ अंगदश्चित्रकेतुश्च लक्ष्मणस्यात्मजौ स्मृतौ तक्षः पुष्कल इत्यास्तां भरतस्य म
हीपते १२ सुबाहुः श्रुतसेनश्च शत्रुघ्नस्य बभूवतुः गंधर्वान्कोटिशो जघ्ने भरतो विजये
दिशां तदीयं धनमानीय सर्वं राज्ञे न्यवेदयत् १३ शत्रुघ्नश्च मधोः पुत्रं लवणं नाम राक्षसं ह
त्वा मधुवने चक्रे मथुरां नाम वै पुरीं १४ मुनौ निक्षिप्य तनयौ सीता भर्त्रा विवासिता ध्यायं
ती रामचरणौ विवरं प्रविवेश ह १५ तां श्रुत्वा भगवान्रामो रुंधन्नपि धिया शुचः स्मरंस्त
स्या गुणांस्तांस्तान्नाशक्नोद्रोद्धुमीश्वरः १६ स्त्रीपुंप्रसंग एतादृक्सर्वत्रैव भयावहः अपी।
श्वराणां किमुत ग्राम्यस्य गृहचेतसः १७ तत ऊर्ध्वं ब्रह्मचर्यं धारयन्नजुहोत्प्रभुः त्रयोदशा

णी क्रिया जातकर्माद्याः ११ ईश्वरोपि शुचो रोद्धुं नाशक्नोत् १६ न चातिचित्रमेतद्धि यतः स्त्रीपुंसोः प्रसं
गः आसक्तिः त्रासमावहतीति तथा विमुक्तेस्तु गाथं पादांतरे स्मरामे किमन्ते प्राप्ते गेको क्तिः अपि।

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

25

श्री भाग टी २५

आत्मज्योतिर्निजंधाम १९ जलधिबंधनेऽस्त्रपूगैश्च रक्षोवधश्चेतीदं कविभिराश्चर्यमिव वर्णितमपि य
शः तन्नितरां भवतीति न यतः सुरैः अधिकसाम्याभ्यां विमुक्तं धाम प्रभावो यस्य किं कपयः सहायाः अतः
सुग्रीवादयोऽपि यशः प्राप्य यथा लीलामात्रं तथैवेदमपि युक्तं चेत्यभिप्रायः सुरयाच्ञया आत्ता स्वीकृ
ता लीलार्थं तनुर्येन तस्य २० एवंविधलीलाप्रयोजनं दर्शयन् शरणं भजति यस्येति यशः त्वघघ्नं युधि
ष्ठिरादीनां सदःसु ऋषयो मार्कंडेयादयो गायंति दिगिभेंद्राणां पट्टवदाभरणरूपं तत्पट्टं ने।

स्मरतां हृदि विन्यस्य विद्धं दंडककंटकैः स्वपादपल्लवं राम आत्मज्योतिरगात्ततः १९ ने
दं यशो रघुपतेः सुरयाच्ञयात्तलीलातनोरधिकसाम्यविमुक्तधाम्नः रक्षोवधो जलधि।
बंधनमस्त्रपूगैः किं तस्य शत्रुहनने कपयः सहायाः २० यस्यामलं नृपसदःसु यशोऽधु
नापि गायंत्यघघ्नमृषयो दिगिभेंद्रपट्टं तं नाकपालवसुपालकिरीटजुष्टपादांबुजं र
घुपतिं शरणं प्रपद्ये २१ यैः स्पृष्टोऽभिदृष्टो वा संविष्टोऽनुगतोऽपि वा कोसलास्ते ययुः
स्थानं यत्र गच्छंति योगिनः २२ पुरुषो रामचरितं श्रवणैरुपधारयन् आनृशंस्यपरो रा
जन्कर्मबंधैर्विमुच्यते २३ राजोवाच कथं स भगवान्रामो भ्रातॄन्वा स्वयमात्मनः त

आभरणमित्यर्थः लोकपाला देवाः वसुपाला भूपालाः तेषां किरीटैर्जुष्टं पादांबुजं यस्य तं रघुप
पादांतरेणान्वयः तस्य रघुपतेर्जुष्टपादांबुजं प्रपद्ये इत्यर्थः २१ स यैरिति संविष्टाः उपवेशिताः अनुगता वा।
ये ते कोसलदेशवासिनः सर्वेऽपि यत्र योगिनो गच्छंति तत्स्थानं ययुः २२ आनृशंस्यपरः उपशमनि
ष्ठः सन्विमुच्यते २३ सः रामः स्वयं कथमवर्ततेति भ्रातॄन्प्रति कथमवर्तत कथंभूतान् तस्मि
न्नांश्च आत्मारामे तत्र तस्मिन्वा ईश्वरे प्रजाः पौराश्च अनंतरं कथमन्ववर्तंतेति प्रश्नत्रयं २४

25A

तया श्रीरामस्य भ्रात्रादिषु वृत्तिप्रकारमाह अथेति अनेनैव भ्रातॄणामपि तदाज्ञानुसारितया वृत्तिरुक्ता अथ
सिंहासनस्वीकारानंतरं २५ पुरीं वर्णयति त्रिभिः गंधोदकैर्मदबिंदुभिश्च आसिक्ता मार्गा यस्याः स्वनरागमि
तामिव समरुद्ध्वा विनिविनिकेपादांतरे वामिततरां कामोन्मत्तांगामिवेत्यर्थः २६ पौराणां वृत्तिं तस्मिन्नाह तत

मूलः अथादिशद्धि विजये भ्रातॄन् त्रिभुवनेश्वरः आत्मानं दर्शयन्वा नो पुरीमेतन्नमानगः २५ आ
सिक्तमार्गां गंधोदैः करिणां मदशीकरैः स्वामिने प्राप्तमालोक्य मत्तां वा सिक्तरागमिव २६ प्रासा
दाग्रपुरसभाचैत्यदेवगृहादिषु विन्यस्तहेमकलशैः पताकाभिश्च मंडितां २७ पुरीः सहैवेदैरे
भाभिः पट्टिकाभिः सवासमां आदर्शैरंशुकैः स्रग्भिः कृतकौतुकतोरणां २८ तमुपश्रुत्य
ततत्रपौराग्र्यर्हणपाणयः आशिषो युयुजुर्देव पाहीमां प्राकृत्वयोद्धृतां २९ ततः प्रजा
वीक्ष्य पतिं चिरागतं दिदृक्षयोत्सृष्टगृहाः स्त्रियो नराः आरुह्य हर्म्याण्यरविंदलोचनम
तृप्तनेत्राः कुसुमैरवाकिरन् ३० अथ प्रविष्टस्तु गृहं जुष्टं स्वैः पूर्वराजभिः अनंताखिल
कोशाढ्यमनर्घ्योरुपरिच्छदं ३१ ॥

मपेप्सुरिति निवराहरूपेण त्वयोद्धृतामिमां पृथ्वीं पाहीति २९ प्रजानां तस्मिन् वृत्तिमाह ततः प्रजा इति ३०
स्वयं भवर्ततेत्तस्यो तमाह अथेति यावत्समाप्ति स्वगृहं प्रविष्टः तस्मिन् रमते इति पंचमेनान्वयः गृहं व
र्णयति सार्द्धैस्त्रिभिः अनंताः अखिलाः रत्नादीनां कोशाः तैराढ्यं अनर्घ्याः उरवः परिच्छदाः यस्मिन् ३१
॥ राम ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

26

श्री॰ भा॰ न॰ टी॰ २९

विद्रुममय्या वदेवगदेहल्या येषु ते द्वारैः सच्छैः स्थलैर्नल्वनीयं तानातामेशितैः शीतलनीयं नातृपः २२
वासंसां मणिगणानां च प्रशकटीप्रभिः विद्रुमतद्दडल्लाभैः पद्ध विचिदिनिकावितवडूर्यस्तम्भा
दिषु पद्यस्थायाभमुक्तालेनमुक्ताफलैर्मंदिरितमित्यर्थः कांताः कमनीयाः कामोपपनयाभागस्ता

विद्रुमोदुंबरद्वारैर्वैदूर्यस्तंभपंक्तिभिः स्थलैर्मारकतैः स्वच्छैर्भ्राजत्स्फटिकभित्तिभिः २२
चित्रस्रग्भिः पट्टिकाभिर्वासोमणिगणांशुकैः मुक्ताफलैश्चिदुल्लासैः कांतकामोपप॰
त्तिभिः ३३ धूपदीपैः सुरभिभिर्मंडितं पुष्पमंडनैः स्त्रीपुंभिः सुरसंकाशैर्जुष्टं भूषणभूष
णैः ३४ तस्मिन्स भगवान्रामः स्निग्धया प्रिययेष्टया रेमे स्वारामधीराणामृषभः सीत
या किल ३५ बुभुजे च यथाकालं कामान्धर्ममपीडयन् वर्षपूगान्बहून्नृणामभिध्या
तांघ्रिपल्लवः ३६ इति श्रीभागवते नवमस्कंधे एकादशोऽध्यायः ११ शुक उवाच कुशस्य चा
तिथिस्तस्मान्निषधस्तत्सुतो नभः पुंडरीकोऽथ तत्पुत्रः क्षेमधन्वाभवत्ततः १ देवानीक॰
स्ततोऽनीहः पारियात्रोऽथ तत्सुतः ततो बलस्थलस्तस्माद्वज्रनाभोऽर्कसंभवः २ खगणस्त
त्सुतस्तस्माद्विधृतिश्चाभवत्सुतः ततो हिरण्यनाभोऽभूद्योगाचार्यस्तु जैमिनेः ३

धनानि ३३ भूषणानां भूषणभूतैः ३४ नृणां मध्ये पदाब्जान्यभिध्यातानि येन स तथा अभिध्यातमंघ्रिपल्लवं यस्येति ३५ ३६
इति श्रीभावार्थदीपिकायां नवमस्कंधे एकादशः ११ द्वादशे रामपुत्रस्य कुशस्यान्वय उच्यते एवमित्वा
कुपुत्रस्य शशादस्येरितोऽन्वयः कुशस्य श्रीरामपुत्रस्य प्रतिष्ठितः सोऽभवत् १ अर्कसंभवः अर्क॰

...स्यांशात्संभूतः २ हिरण्यनाभः कथंभूतः जैमिनेः शिष्यो योगाचार्यः ३ २९

नदाहृयतः सकाशात्कौसल्यो याज्ञवल्क्य ऋषिरध्यात्मं योगमध्यगात् महोदयम्याः सिद्धो यो यस्मिन्तेहृ
दयग्रंथिभेदकं च ४ महद्विशिनष्टि योसावितिपुनर्भावयिष्यति ६ पित्राभिमन्युना ८ तत १
शिष्यः कौसल्य आध्यात्मं याज्ञवल्क्योध्यगाद्यतः योगं महोदयमृषिर्हृदयग्रंथिभेदनं ४
पुष्यो हिरण्यनाभस्य ध्रुवसंधिस्ततोभवत् सुदर्शनोथाग्निवर्णः शीघ्रस्तस्य मरुः सुतः ५ योसाव
स्ते योगसिद्धः कलापग्रामवासिभिः कलेरंते सूर्यवंशं नष्टं भावयिता पुनः ६ तस्मात्प्रसु
श्रुतस्तस्य संधिस्तस्याप्यमर्षणः महस्वांस्तत्सुतस्तस्माद्विश्वसाह्वोन्वजायत ७ ततः प्रसे
नजित्तस्मात्तक्षको भविता पुनः ततो बृहद्बलो यस्तु पित्रा ते समरे हतः ८ एते हीक्ष्वाकुभूपा
ला अतीताः शृण्वनागतान् बृहद्बलस्य भविता पुत्रो नाम बृहद्रणः ९ उरुक्रियः ततस्तस्य
वत्सवृद्धो भविष्यति प्रतिव्योमस्ततो भानुर्दिवाको वाहिनीपतिः १० सहदेवस्ततो वीरो
बृहदश्वस्य भानुमान् प्रतीकाश्वो भानुमतः सुप्रतीकोथ तत्सुतः ११ भविता मरुदेवोथ सुन
क्षत्रोथ पुष्करः तस्यांतरिक्षस्तत्पुत्रः सुतपास्तदमित्रजित् १२ बृहद्राजस्तु तस्यापि बर्हिस्त
स्मात्कृतंजयः रणंजयस्तस्य सुतः संजयो भविता ततः १३ तस्माच्छाक्योथ शुद्धोदो लांग
लस्तत्सुतः स्मृतः ततः प्रसेनजित्तस्मात्क्षुद्रको भविता ततः १४ रणको भविता तस्मात्सुर
थस्तनयस्ततः सुमित्रो नाम निष्ठांत एते बार्हद्बलान्वयाः १५ इक्ष्वाकूणामयं वंशः सुमित्रांतो
भविष्यति यतस्तं प्राप्य राजानं संस्थां प्राप्स्यति वै कलौ १६ इति श्रीभागवते नवमस्कंधे द्वादशो।

स्तदमित्रजित् १२ निष्ठां वंशस्य स्थितिः तस्यांतः १५ तदेवाह इक्ष्वाकूणामिति १६ इति श्रीभावार्थेन

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

27

श्री° भा° न° टी° ९..

इक्ष्वाकोरेव पुत्रस्य निमेर्वंशस्त्रयोदशे वर्ण्यते जनकेभ्यश्च ब्रह्मज्ञानं न कारयः। निमेरौरसः पुत्रो नाभूत्
पतिरिष्टयज्ञनकथामाह निमिरिक्ष्वाकुरभिसत्रमारभ्य वसिष्ठमवृत त्विं जेऽप्रहूत वववेन शक्रस्य मखं विति
वेन्मां प्रतिपालयेत प्रतीक्षस्व तिगृहपतिर्निमिः तूष्णीमासीत् चलमस्थिरं विद्वान् ३ इदस्य मखं निवर्त्यागत
गुरुः शिष्यस्य व्यतिक्रममन्यायं वीक्ष्य तिमेर्देहः पततादित्यशपत ४ उर्वशीदर्शनात्स्कन्नरेतस्त्वाभ्यां

मुक्तः निमिरिक्ष्वाकुतनयो वसिष्ठमवृतर्त्विजं आरभ्य सत्रं सोऽप्याह शक्रेण प्राग्वृतो
ऽस्मि भो तं निर्वर्त्यागमिष्यामि तावन्मां प्रतिपालय तूष्णीमासीद्गृहपतिः सोऽपीन्द्रस्याकरो
न्मखं २ निमिश्चलमिदं विद्वान् सत्रमारभतात्मवान् ऋत्विग्भिरपरैस्तावन्नागमद्यावता
गुरुः ३ शिष्यव्यतिक्रमं वीक्ष्य तं निर्वर्त्य गुरुरागतः अशपत्पतताद्देहो निमेः पण्डितमानि
नः ४ निमिः प्रतिददौ शापं गुरवेऽधर्मवर्तिने तवापि पतताद्देहो लोभाद्धर्ममजानतः ५ इ
त्युत्ससर्ज स्वं देहं निमिरध्यात्मकोविदः मित्रावरुणयोर्जज्ञे उर्वश्यां प्रपितामहः ६ गन्धव
स्तुषु तं देहं निधाय मुनिसत्तमाः समाप्ते सत्रयागेऽथ देवानूचुः समागतान् ७ राज्ञो जीवतु
देहोऽयं प्रसन्नाः प्रभवो यदि तथेत्युक्ते निमिः प्राह मा भून्मे देहबन्धनं ८ यस्य योगं न वा
ञ्छन्ति वियोगभयकातराः भजन्ति चरणाम्भोजं मुनयो हरिमेधसः ९ देहं नावरुरुत्सेऽहं दु
ःखशोकभयावहं सर्वत्रास्य यतो मृत्युर्मत्स्यानामुदके यथा १० देवा ऊचुः विदेह उष्यतां का

मं मे निषिक्तं तस्मात्प्रपितामहो वसिष्ठो जनितवान् ६ इति मित्रावरुणयोरिति तथा च श्रुतिः कुंभे रे
तः सिषिचतुः समानमिति यदि प्रसन्नाः प्रभवः समर्थाश्च तर्हि जीवतु इत्यूचुः ८ देहस्य योगं न वाञ्छन्ति
प्रपित्सोस्तस्य भवन्तीति १० निमिर्विदेह एव सन् त्रयाणां वसतु कामं यथेच्छं एवं सति पक्ष्माभिः प्रा।

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

27A

नेदेवेसत्यात्मापिनिमेर्देहाद्देशाग्रह्णनिंदर्शीयतिअराजकभयेमिति ८ अस्मान्नर्थांनिश्रीणिनामान्याह जन्मा।
नाअसाधारणेनजननएवजनकः यद्वा सदेहद्वाराजनकत्वात्सनिमिजनकोभूदित्यर्थः मिथिलायेनेतिनि
अराजकंभयंनृणांमन्यमानामहर्षयः देहंममंथुःस्मनिमेःकुमारःसमजायत १२ जन्मनाजन
कःसोभूद्वैदेहस्तुविदेहजः मिथिलोमथनाज्जातोमिथिलायेननिर्मिता १३ तस्मादुदावसुस्तस्यपु
त्रोभून्नंदिवर्द्धनः ततःसुकेतुस्तस्यापिदेवरातोमहीमते १४ तस्माद्बृहद्रथस्तस्यमहावीर्यः
सुधृत्पिता सुधृतेर्धृष्टकेतुर्वैहर्यश्वोथमरुस्ततः १५ मरोःप्रतीपकस्तस्माज्जातःकृतरथोयतः
देवमीढस्तस्यसुतोविश्रुतोथमहाधृतिः १६ कृतिरातस्ततस्तस्मान्महारोमाथतत्सुतः स्वर्णरो
मासुतस्तस्यह्रस्वरोमाव्यजायत १७ ततःसीरध्वजोजज्ञेयज्ञार्थंकर्षतोमही सीतासीराग्रतो
जातातस्मात्सीरध्वजःस्मृतः १८ कुशध्वजस्तस्यसुतःततोधर्मध्वजोनृप धर्मध्वजस्यद्वौपुत्रौ
कृतध्वजमितध्वजौ १९ कृतध्वजात्केशिध्वजःखांडिक्यस्तुमितध्वजात् कृतध्वजसुतोराजना
त्मविद्याविशारदः २० खांडिक्यःकर्मतत्त्वज्ञोभीतःकेशिध्वजाद्द्रुतः भानुमांस्तस्यपुत्रोभूच्छ
तद्युम्नस्तुतत्सुतः २१ शुचिस्तुतनयस्तस्मात्सनद्वाजस्ततोभवत् ऊर्ध्वकेतुःसनद्वाजादजो
थपुरुजित्सुतः २२ अरिष्टनेमिस्तस्यापिश्रुतायुःतत्सुपार्श्वकः ततःचित्ररथोयस्यक्षेमधि
र्मिथिलाधिपः २३ तस्मात्समरथस्तस्यसुतःसत्यरथस्ततः आसीदुपगुरुस्तस्मादुपगुप्तो
ग्निसंभवः २४ वस्वनंतोथतत्पुत्रोयुयुधोयत्सुभाषणः श्रुतस्ततोजयस्तस्माद्विजयोस्मादृतः
सुतः २५ शुनकस्तत्सुतोजज्ञेवीतहव्योधृतिस्तथा बहुलाश्वोधृतेस्तस्यकृतिरस्यमहावशी २६
सितेस्मनेनत्मन्यसंतरमथोडकः १४ सुधृतःसुधृतिःतस्यपितातस्यकेशध्वजस्यभानुमान् २१ ततस्मात्
सुपार्श्वकः २३ अग्निसंभवःअग्नेरंशात्संभूतः २४ यद्यस्मात्सुभाषणःयोगेश्वरायाज्ञवल्क्यादयःतेषांप्र

28

श्री॰ चतुर्दशादिभिः सोमवंशमाह समाप्तितः यस्मिन्नैलादयो भूपाः कीर्त्यन्ते पुण्यकीर्तयः चतु।
भा॰ न॰ र्दशगुरोः पत्न्यां तारायां सोमजाद्बुधात् जातश्चैलः पुरूरवा यस्यामासु मुमुच्यमानजीवनत् दृग्भ्य अत्रेर्
टी॰ नेत्रेभ्यः अनन्धवाम्रतमयः किलेत्याश्चर्ये पादौ तु तेऽदृशः नेत्राण्वत्स्यमाणाद्यस्य कारणमाह विप्र
२१

शुकः अथातः श्रूयतां राजन्वंशः सोमस्य पावनः यस्मिन्नैलादयो भूपाः कीर्त्यन्ते पुण्यकी
र्तयः १ सहस्रशिरसः पुंसो नाभीह्रदसरोरुहात् जातस्यासीत्सुतो धातुरत्रिः पितृसमो
गुणैः २ तस्य दृग्भ्योऽभवत्पुत्रः सोमोऽमृतमयः किल विप्रौषध्युडुगणानां ब्रह्मणा क
ल्पितः पतिः ३ सोऽयजद्राजसूयेन विजित्य भुवनत्रयं पत्नीं बृहस्पतेर्दर्पात्तारां नामा
हरद्बलात् ४ यदा स देवगुरुणा याचितोऽभीक्ष्णशो मदात् नात्यजत्तत्कृते जज्ञे सुरदा
नवविग्रहः ५ शुक्रो बृहस्पतेर्द्वेषादग्रहीत्सासुरोडुपं हरो गुरुसुतं स्नेहात्सर्वभूतग
णावृतः ६ सर्वदेवगणोपेतो महेन्द्रो गुरुमन्वयात् सुरासुरविनाशोऽभूत्समरस्तारका
मयः ७ निवेदितोऽथाङ्गिरसा सोमं निर्भर्त्स्य विश्वकृत् तारां स्वभर्त्रे प्रायच्छदन्तर्वत्नीम

ज्ञोत्वपहरेति कथाद्वारेणाह पत्नीमिति सार्द्धैर्नवभिः ४ तत्कृते तन्निमित्ते ५ सुराणां दानवानां
च विग्रहे कारणमाह शुक्र इति असुरैः सहित उडुपमग्रहीदित्यर्थः सोपि राजा गुरोः सुतं बृहस्प
तिमग्रहीत् अङ्गिरसः सकाशात्प्राप्तविद्यो हर इति हि प्रसिद्धिः ७ निवेदितो विज्ञापितः वि
श्वकृत् ब्रह्मा अवैत् अबुध्यत ९ ॥ २८

४४१७

बृहस्पतिरहस्यमेतत् परोऽशेहितंगर्भंगर्भेन्द्रस्य भक्षीकरिष्यतीति विप्सतीप्रत्याह नाहमितिसोंऽन्तानि
कः संतानार्थी संतानानि केऽनिपाच्छेत्स पुत्रे समर्थः ९ रहः ९ कांते ४ पुरूरवसत्र्वप्याभापुः प्रमुखोःष
हपुत्राजाताः निवर्तकेकथामाह तस्मात्प्रादिनायावत्समाप्तिः १४ ततदेवीकृतोमनुष्यसंतानिकेगच्छत
स्यजन्मनाप्युड्ढेनेमन्त्रेणाहितंयदैः नाहंतांभस्मसाक्कुर्यांद्विपेसोऽन्तानिकोसति ६ तत्याज
ता श्रीदिताकुमारंकनकप्रभे स्वहानीपिस्सकुकेऽक्रमाद्येसामथवच ९ मयायत्नतवेन्द्रुद्रोहसिमितेव
वर्तमानयोः परक्लुऽस्परयोदेवानेवोचश्रीदितान्नसा ९ कुमारोमात्रंप्राहकृपितोलोकल
नया किंत्वयोवस्पसहृतेयात्मावशेवदाशुभे १२ तस्मात्तावदहग्राहूयसमग्राहीच्चसांत्वपतन सा
नस्पन्याहशनकैः सामस्तांतावदग्रहीत ११ तस्मात्त्वयोनिरकृतत्वुपरंसभिथोऽन्तप वृद्धाऽगं।
भीरुयायेनपुत्रेणयोद्युराद्यन्दे १४ ततःपुरुवाजज्ञेऽल्लयोपुत्रदारहतः तस्यकृपगुणोदा।
र्यशीलद्भविर्णविक्रमात स्तुतोवंशोद्भवनेगीयमानान्सुरर्षिणा १५ तदंतिकमुपेयायदे
वीस्वरप्रभार्दिना मित्रावरुणयोःशापादापन्नानरलोकता १६ निशाम्यपुरुषश्रेष्ठंकंदर्पमि
वरूपिणं धृतिविष्टम्भलललनाऽग्रमस्थेतदंतिके १७ सतांविलोक्यन्रपतिर्हर्षेणोत्फुल्ललो
चनः उवाचश्लक्ष्णयावाचादेवीरहृष्टतनूरुहः १८ राजोवाच स्वागतंतेवरारोहेआस्यतां।
करवाणिकिं संरमस्वमयासार्कंरतिर्नौशाश्वतीसमाः १९ उर्वश्युवाच कस्यास्त्वयिनसज्जे।
तमनोदृष्टिश्चसुंदर यदंगात्तरमासाद्यच्यवतेहरिरसया २०
ताह मित्रावरुणयोःशापान्नरलोकतांमनुष्यभावमापन्नास्मि २१ नौग्रावयोरतिरस्त्विति २२ या।
स्यतव्युग्रंगोनरेवदः आस्यद्यविरंसयारंतुमिच्छयाहस्फुटंनर्चवनेनापयाःतियस्मादितिवा २३ एम

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री-
भाग-
टी २१

ग्राम्यावृत्तान्तेभाषाभंगान्मिथेलाजिगमिषोस्तस्याभाषावेपमाह एताविति द्वाभ्यां उरणकौमेषौन्यासौनि
क्षेपरूपोरत्तस्वश्लाघ्यः स एव स्त्रीणां वरः स्मृतः अतो विजानीयं तेन दोष इति भावः २१ हेवीरघृतंमेभक्ष्यं
स्यात् अमृतं वा अन्यम् इति श्रुतेः देवानां वा अमृतं पीता मैथुनादन्यत्र विवाससं त्वां नेक्षिष्य इति प्रतिपे
दे श्रोणीहृतवान् २२ ते देवा हि अहो इति २३ पद्मकिंजल्कसगंध इव गंधो यस्याः मुखामोदेन मुषितः

एतावुरणकौ राजन्न्यासौ रक्षस्व मानद संरंस्ये भवता साकं श्लाघ्यः स्त्रीणां वरः स्मृतः २१
घृतं मे वीर भक्ष्यं स्यान्नेक्षे त्वान्यत्र मैथुनात् विवाससं तत्तथेति प्रतिपेदे महामनाः २२ अहो रू
पमहो भावो नरलोकविमोहनं को न सेवेत मनुजो देवीं त्वां स्वयमागतां २३ तया स पुरुषश्रे
ष्ठो रमयंत्या यथार्हतः रेमे सुरविहारेषु कामं चैत्ररथादिषु २४ रममाणस्तया देव्या पद्मकिं
जल्कगंधया तन्मुखामोदमुषितो मुमुदेऽहर्गणान्बहून् २५ अपश्यन्नुर्वशीमिंद्रो गंधर्वान्स
मचोदयत् उर्वशीरहितं मह्यमास्थानं नातिशोभते २६ ते उपेत्य महारात्रे तमसि प्रत्युपस्थि
ते उर्वश्या उरणौ जह्रुर्न्यस्तौ राजनि जायया २७ निशम्याक्रंदितं देवी पुत्रयोर्नीयमानयोः हता
स्म्यहं कुनाथेन नपुंसा वीरमानिना २८ यद्विस्रंभादहं नष्टा हृतापत्या च दस्युभिः यः शेते निशि
संत्रस्तो यथा नारी दिवा पुमान् २९ इति वाक्सायकैर्बिद्धः प्रतोत्त्रैरिव कुंजरः निशि निस्त्रिं
शमादाय विवस्त्रोऽभ्यद्रवद्रुषा ३० ते विसृज्योरणौ तत्र व्यद्योतंत स्म विद्युतः आदाय मेषावा यांतं नग्नमैक्षत सा पतिं ३१ ॥

सन् २५ मह्यं मम २६ महारात्रे मध्यरात्रे महानिशा द्वे घटिके रात्रौ मध्यमयामयोरिति स्मृते २७ जि
गमिषोः तस्याः तस्याः परुषा किमाह हतास्मीति सार्द्धेन नपुंसा नपुंसकेन २८ यथा नारी मे त्रस्तः तथा
शेते २९ विद्युतः विशिष्टद्युतिमंतः व्यद्योतंत दीप्तिमकुर्वंत यद्वा तदैव तडितः प्रकाशमपि अस्पृशः नग्नमै

ततस्तोभाया मंगान्निर्जगामेति ज्ञेयं ३२ ॥

त्रेतस्त्वत्वांचततत्सरवीः पंचषट्हृष्टवदनाः त्राहृत्तकंपुरूरवः ३२ अरोजायेतिष्ठतिष्ठ घोरेनत्यक्तुमर्हति ३५

२११ सखाप्य पाठांतरे मां निवृत्ति

तस्याः सखीश्चैषं चवीत्स सज्जं शोभनंवचनेह येनापेदत्यादि ३३ तदेवार्थंतत्राह अहो इतिद्वाभ्यां अनिर्दे। श्यमकृतो निर्देशतिमगमयित्वामेवाननुक्ता तिवाववचां सिकृणावावहे गोष्ठीकरवावहे सुदेहा विक्रम नीयोयमदेहः ३४ पुरुषमास्थाउत्यादितस्याः सज्जंतदप्यर्थंतत्राह मास्मताउति वत्वमेमास्थाश्चे त्वोपिशाचेननाथामपश्यत्विमनाउव तच्छ्रितो विह्वलः शोचन्नश्रमोत्सनवन्महीं ३५ मतो वीत्य कृतं मानमथाप्यतिनत्यवचां सिकृणावावहे ३६ संदेहोयंपतत्यत्रदेव विह्वरत्नतस्त्वया त्वोदत्येनेह कञ्जडमन्नत्यसात्स्यनीस्यद ३७ उर्वश्युवाच मास्मथाः पुरुषोसित्वमास्मताय हंकाउमे क्वापिसख्येनवैस्त्रीणां वृकानां हृदयं यथा ३८ स्त्रियोसकृत्हताः क्रूराडमर्षाः प्रियमाहसाः त्वल्पस्यार्थेपिविसृभं पतिंभ्रातरमघ्नत ३९ विधायालीकविश्रंभमज्ञेषुत्य क्तसौहृदाः नवंनवमभीप्संत्यः पुंश्चल्यः स्वैरवृत्तयः ४० संवत्सरांतेहिभवानेकरात्रंमयेश्व रः वत्स्यत्यपत्यानिचतेभविष्यंत्यपराणिभोः ४१ अंतर्वत्नीमुपालक्ष्यदेवीं सप्रययौपुरं पुनस्तत्रगतोब्दांतेउर्वशीं वीरमातरं ४२ उपलभ्यमुदायुक्तः समुवासतयानिशां ४३ अ थैनमुर्वशीप्राह कृपणं विरहातुरं गंधर्वानुपधावेमांस्तुभ्यंदास्यंतिमामिति ४४ तस्यसं स्तुवतस्तुष्टा अग्निस्थालीं ददुर्नृप उर्वशीं मन्यमानस्तां सोबुध्यत चरन्वने ४५ राम॥

पुरूरवसि अयोपयोमावहतिभावः उमेवृकाः प्रसिद्धा उद्दियाणि त्वातो उतिमामास्म अश्वः भक्षयंतुः उदि यावि त्वात्वाव शोभाभवेत्यर्थः ३७ प्रियंतिमितेमाहस्वेयाक्षा ३८ त्वेउतिसोत्वउति सवत्सरांतउतिअप गर्भीतिवचनादेवनेत्वीपुमालक्ष्यत्वा ४१ अनेनाग्निनाकर्मकृत्वातदृशोउर्वशीप्राप्स्यसीत्यभिप्रा येणाग्निस्थालीं ददुः सतुतां स्थालीमेवोर्वशीं मन्यमानः तयासहितो वने निचरन्नेयमुर्वशीकिंतर्हि

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

30

श्री॰ भाग॰ टी॰ ९॰

ततः चेतांस्थालींवनेस्थापयित्वागृहान्गत्वानिशिनिरंतरंतामेवाध्यायतस्तस्यमनसित्रेतायांत्रयीप्रव
र्ततकर्मबोधकंवेदत्रयंप्रादुरभूत् ततोनेनःस्थालीस्थानंगतःसन्शमीगर्भंजातमश्वत्थंविलक्ष्यअस्मिन्नसाव-
ग्निःस्थालीतिविशेषणंज्ञात्वातेनाश्वत्थेनद्वेअरणीकृत्वाग्निमंथेत्विशेषःशमीगर्भादग्निमंथनेलि-
ङ्गेनः मंथनप्रकारमाहऊर्ध्वाधरारणीमुर्वशींध्यायन्नुत्तरांचारणीमात्मानंध्यायन्उभयोर्मध्येयत्काष्ठ
तत्प्रजननंपुत्रंध्यायन्तथाचमंत्रः उर्वश्यस्यरसिपुरूरवाइति ४५ तस्यतेनकृतान्निर्मथनाद्विभा-

स्थालींन्यस्यवनेगत्वागृहानाध्यायतोनिशि त्रेतायांसंप्रवृत्तायांमनसित्रय्यवर्तत ४३
स्थालीस्थानंगतोश्वत्थंशमीगर्भंविलक्ष्यसः तेनद्वेअरणीकृत्वाउर्वशीलोककाम्यया ४४
उर्वशींमंत्रतोध्यायन्नधरारणिमुत्तरां आत्मानमुभयोर्मध्येयत्तत्प्रजननंप्रभुः ४५ तस्य-
निर्मथनाज्जातोजातवेदाविभावसुः त्रय्यासविद्ययाराज्ञापुत्रत्वेकल्पितस्त्रिवृत् ४६
तेनायजतयज्ञेशंभगवंतमधोक्षजं उर्वशीलोकमन्विच्छन्सर्वदेवमयंहरिं ४७ एकएव-
पुरावेदःप्रणवःसर्ववाङ्मयः देवोनारायणोनान्यएकोग्निर्वर्णएवच ४८ ॥ राम

वसुरग्निर्जातः कथंभूतोजातवेदायतोभोगप्रापकःसचत्रय्याविद्ययाविहितेनाधानसंस्कारेणाह-
त्रिवृद्दक्षिणाहवनीयादिरूपःसन्राज्ञापुत्रत्वेनकल्पितः पुण्यलोकप्रापकत्वात् ४६ तदा
हूतेनेति ४७ नन्वनादिवेदत्रयबोधितोब्राह्मणादीनामिज्याद्यनेकदेवयजनेनस्वर्गप्राप्तिहेतुःक
मेमागः कथंसादिरिववर्ण्यतेतत्राह एकएवेतिद्वाभ्यांपुराकृतयुगेसर्ववाङ्मयः सर्वासांवाचांबी
भूतःप्रणवएकएववेदोदेवश्चनारायणएकएवअग्निश्चएकएवलौकिकःवर्णःचैकएवहंसोनाम

राम
३॰
४८

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

वेदस्त्रयी पुरा राम: स्वकाशात्तामेन यथि वान्स्त्राप्तामभाव: कृतयुगे सत्वप्रधानैः प्रायशः सर्वे ध्याननिष्ठाः सन्तः।
प्रधाने त्रेतायुगे वेदास्त्रिभागेन कर्ममार्गः प्रकटो बभूवेति ९ इति श्रीभावार्थे नवमे चतुर्दशः १४ ततः पं
वरुणमात्मिल पुत्रात्पत्ते ते पद्यौ हि व्रस्तता राम: कार्यवीर्यमहन तथा सहस्रहत्वा यात्मादि क्रमेणाजु
नायु प्रमृती नायुष्मतां वंशानाह स्मृतेण्य नित्यादिना १ एकः सेंद्रः अमितः तं स्पन्नः जह्नुः पुरुः तस्य बलाकः।
पुरूरवस एवासीत्त्रयी त्रेतामुखे नृप अग्निना प्रजया राजा लोकं गान्धर्वमेयिवान ९ इति श्रीभाग
वते नवमे स्कंधे चतुर्दशोऽध्यायः १४ बादरायणिरुवाच ऐलस्य चोर्वशीगर्भात्षडासन्नात्मजा नृप।
आयुः श्रुतायुः सत्यायुर्रयोथ विजयो जयः १ श्रुतायो वसुमान्पुत्रः सत्यायुश्च श्रुतंजयः रयस्य
सुत एकश्च जयस्य तनयो मितः २ भीमस्तु विजयस्याथ कांचनो होत्रकस्तथा तस्य जह्नुः सुतो गं।
गां गंडूषीकृत्य योऽपिबत ३ जह्नोस्तु पुरुः तस्याथ बलाकश्चात्मजो जनकः ततः कुशः कुशस्यापि कु ६४
शांबुर्मूर्तयो वसुः कुशनाभश्च चत्वारो गाधिरासीत्कुशांबुजः ४ तस्य सत्यवतीं कन्यामृचीकोऽया
चत द्विजः वरं विसदृशं मत्वा गाधिर्भार्गवमब्रवीत ५ एकतः श्यामकर्णानां हयानां चंद्रवर्च।
सां सहस्रं दीयतां शुल्कं कन्यायाः कुशिका वयं ६ इत्युक्तस्तन्मतं ज्ञात्वा गतः स वरुणांतिकं
आनीय दत्वा तानश्वानुपयेमे वराननां ७ ॥ तस्या जनकः ३ गाधेपुत्रो विश्वामित्रो ब्रह्मर्षिर
भूदित्युक्तं गाध्यायेवंशस्तु गाधेः सहानेनाऽऽह्यादिना तत्र तावत् षोडशान्तेन तस्य गुरुवंशभवस्य ऋ
चीकस्य च मिते प्रसक्तान् प्रसक्तेन परशुरामावतारचरितमाह तस्य सत्यवतीमित्यादिना विसदृशं अननु
रूपं भार्गवमृचीकं ९ दत्त्वा सामवामयोरेकतः श्यामः कर्णो येषां सर्वस्मिन्नंगे चंद्रस्येव वर्चो येषां तेषां च सहस्रं
पर्याप्तं मम स्वकन्यायाः शुल्कं कुशिकाः कौशिका वयं ६ ७ ॥ राम ॥ राम ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री
भा.न.
टी.
३१

उभयोर्मंत्रैः पत्न्या ब्राह्मैर्मंत्रैः स्वश्वश्रोस्तु क्षात्रैरित्यर्थः ८ यावत्स्नात्वा मुनिर्नागतः तावद्भार्यया भर्त्रा स्वेहाधिक्यात्तप
आसत्यवत्याश्चरुः श्रेष्ठं मत्वानया मात्रा सत्यवती याचिता सती ब्रह्ममंत्राभिमंत्रितं स्वचरुं मात्रेऽयच्छत् प्रादात्तमा
तश्चरुं क्षात्रमंत्राभिमंत्रितं स्वयमदत्त ९ कष्टं त्वमपि तेन तदेवाह तव पुत्रो घोरो भविष्यति भ्राता तु ब्रह्मवित्तमो भवि

स ऋषिः प्रार्थितः पत्न्या श्वश्र्वा चापत्यकाम्यया श्रपयित्वोभयैर्मंत्रैश्चरुं स्नातुं गतो मुनिः ८
तावत्सत्यवती मात्रा स्वचरुं याचिता सती श्रेष्ठं मत्वा तयायच्छन्मात्रे मातुरदत्स्वयं ९ तद्विज्ञाय
मुनिः प्राह पत्नीं कष्टमकारषीः घोरो दंडधरः पुत्रो भ्राता ते ब्रह्मवित्तमः १० प्रसादितः सत्यवत्या
मैवं भूदिति भार्गवः अथ तर्हि भवेत्पौत्रो जमदग्निस्ततोऽभवत् ११ सा चाभूत्सुमहापुण्या कौशि
की लोकपावनी रेणोः सुतां रेणुकां वै जमदग्निरुवाह यां १२ तस्यां वै भार्गवऋषेः सुता वसुम
दादयः यवीयान् जज्ञ एतेषां राम इत्यभिविश्रुतः १३ यमाहुर्वासुदेवांशं हैहयानां कुलांत
कं त्रिःसप्तकृत्वो यः इमां चक्रे निःक्षत्रियां महीं १४ दुष्टं क्षत्रं भुवो भारमब्रह्मण्यमधीमकृत रज
स्तमोवृतमहन्फल्गुन्यपि कृतेंऽहसि १५ राजोवाच किं तदंहो भगवतो राजन्यैरजितात्मभिः कृ
तं येन कुलं नष्टं क्षत्रियाणामभीक्ष्णशः १६ शुकः हैहयानामधिपतिरर्जुनः क्षत्रियर्षभः दत्तं ना
रायणांशांशमाराध्य परिकर्मभिः

ष्यतीति १० एवं माभूदिति प्रसादितो भार्गव आह अथ तर्हि पौत्रो घोरो भविष्यति जमदग्निः पुत्रो भवदित्यि
र्थः ११ सा च सत्यवती कौशिकी नद्यभवत् १२ भार्गवऋषेर्जमदग्नेः सुताः १४ अनीनशत् नाशयामास तदेवा
ह रजस्तमोवृतमिति पाठे तु रजस्तमः १५ कार्तवीर्यार्जुनेन कृतमपराधं वक्तुं तस्य दर्पहेतुमैश्वर्यादिकं।

माहहैहयानामिति षड्भिः परिचर्याभिर्दत्तं दत्तात्रेयमाराध्य

२
३१

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

3117

अथाहतमिंद्रियाद्यैश्चलेभे १८ यत्र यस्मिन्नैश्वर्ये अणिमाद्या योगगुणाः १९ रेवांभसि नर्मदाजले सरितेन नर्मदे २०
रावणोऽरिविजयमाहिष्मत्याः समीपेन नर्मदायां देवरूपैनारिक्षवनं तेन प्रवाहस्यावरोधात्प्रतिस्रोतसः समन्तात्
स्याः सरितजलैर्विप्लावितं स्वशिबिरमालक्ष्य नस्मन्तद्वीपेन सेहे २१ ततः कृतकिल्बिषः क्रीडेनमभिभविलंप्रव
वाहेन दशशानेलेभेद्धर्षत्वमरातिषु अथाहतेश्च्योतः श्रीलिंतेजोवीर्ययशोबले १८ योगेश्वरत्व
मैश्वर्यं गुणा यत्राणिमाद्यः चचाराव्याहतगतिर्लोकेषु पवनो यथा १९ स्त्रीरत्नैरावृतः क्रीडन्रेवा
म्भसि मदोत्कटः वैजयन्तीं स्रजं बिभ्रद्रुरोध सरितं भुजैः २० विप्लावितं स्वशिबिरं प्रतिस्रोतःसरिज्ज
लैः नामृष्यत्तस्य तद्वीर्यं वीरमानी दशाननः २१ गृहीतो लीलया स्त्रीणां समक्षं कृतकिल्बिषः मा
हिष्मत्यां सन्निरुद्धो मुक्तो येन कपिर्यथा २२ स एकदा तु मृगयां विचरन्विपिने वने यदृच्छयाश्रम
पदं जमदग्नेरुपाविशत् २३ तस्मै स नरदेवाय मुनिरर्हणमाहरत् ससैन्यामात्यवाहाय हविष्मत्या कामधेन्वा
तपोधनः २४ स वीरस्तत्र तद्दृष्ट्वा आत्मैश्वर्यातिशायनं तन्नाद्रियताग्निहोत्र्यां साभिलाषः सहै
हयः २५ हविर्धानीमृषेर्दर्पान्नरान्हर्तुमचोदयत् ते च माहिष्मतीं निन्युः सवत्सां क्रन्दतीं ब
लात् २६ अथ राजनि निर्याते राम आश्रम आगतः श्रुत्वा तत्तस्य दौरात्म्यं चुक्रोधाहिरिवाहतः २७

तः सन्नपदद्दीनः माहिष्मत्यां सुपुर्यां कपिरिव सेनिरुद्धः च पुनश्चावज्ञया येन मुक्तः २२ इदानीं तत्कृतमप
राधं दर्शयन्नाह स एकदेत्यादिना २३ अर्हणमातिथ्यादिद्रव्यं हविष्मत्या कामधेन्वा २४ तदर्हणेन इपतान
त्मैश्वर्याद्यधिकं तत्तन्नाद्रियत यतोऽग्निहोत्र्यामहमपनेतुं साभिलाषः सहैहयः हैहयैः सह वर्तमानः २५ दर्पाद्धेतो
रृषेर्हविर्धानीमग्निहोत्रधेनुं नरान चोदयत् २६ आत्मानुलेविनीमालां वैजयन्तीं प्रकीर्तिता २७

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

32

श्री॰ भाग॰ टी॰ ३३

अन्येषां कार्मुकं चर्म चाच्छिनत् २८ ततोऽयं वर्म खड्गं च सानितन्मे वंशपस्य ३॰ प्रहरन्तु परस्यधामनस्थ अनिल अत्र तयोरिवौजोवी
र्ययस्य परेषां संख्ये चक्रं सुदर्शनं तथा छिन्ना भुजाः ऊरवः कंधरा अन्येषां हताः सूता वाहनानि च येषां ते वीरा नि
पेतुः ३१ विहृतकर्णः चर्मदयायस्य ३२ पंचशातेषु धनुष्मतां अर्जुनः रामाय संदधे एकमेव धनुषस्सायकान्तरे।

यो रामाद्यापयम्से समतां चर्मकार्मुकं अन्वधावत् दुर्मर्षो मर्गेंद्रश्च युगपत् २८ तमापतंतं भ्रस्युवर्ययमो
जसा पञ्चधेर्बाणपरस्वधायुधं छेतायचर्मावरमकंधामभिर्युतिजदाभिदस्शोधुरीविशन् २९ अ
च्छदयुद्धानि रथास्वपतिभिर्मे रासिवाणाष्टिशतन्निशक्तिभिः अस्तो हि प्रणीः संसुदर्शनाति भीषणा
राम एको भगवानसूदयत् ३॰ यतोयतोसौ प्रहरत्परस्वधो मनोनिलोजाः परचक्रसूदनः ततस्ततः
छिन्नभुजोरुकंधरा निपेतुरुर्व्यां हतसूतवाहनाः ३१ दृष्ट्वास्वसैन्यं रुधिरौघकर्दमे रणाजिरे राम
कुठारसायकैः विवृक्णवर्मध्वजचापविग्रहं निपातितं हैहय आपतद्रुषा ३२ अथार्जुनः पंचश
तेषु बाहुभिर्धनुष्षु बाणान्युगपत्ससंदधे रामाय रामोस्त्रभृतांसमग्रणीस्तान्येकधन्वेषुभिराच्छि
नत्समं ३३ पुनः स्वहस्तैरचलान्मृधेंघ्रिपानुत्क्षिप्य वेगादभिधावतो युधि भुजान्कुठारेण क
ठोरनेमिना चिच्छेद रामः प्रसभं त्वहेरिव ३४ कृत्तबाहोः शिरस्तस्य गिरेः शृंगमिवाहरत् हते पित
रि तत्पुत्रा अयुतं दुद्रुवुर्भयात् ३५ अग्निहोत्रीमुपावर्त्य सवत्सां परवीरहा समुपेत्याश्रमं पित्रे
परिक्लिष्टां समर्पयत् ३६ ॥

एक एव वधः संधाने येषां तैरिषुभिः तानि पञ्चशत संस्कृतानामेवाच्छि
नत् ३३ मृधे संग्रामे साधन भूतान् अवलान् अंघ्रिपान् क्षिप्ता अभिधावतस्तस्य भुजान् चिच्छेद अहेः फणान् इव तस्य
शिरः ३४ समर्पयत् ३६ ॥ राम ॥ राम ॥ राम ॥ राम ॥ राम ३२

32A.

प्रद्वेणानोशस्त्वनो ३९ सोरीन्द्रपस्यप्रभेव ४० तीर्थसंसेवयाचांहोगत यमनियमैश्चाप्यच्युतेचेतनाचित्तपूतमः ४१
इतिश्रीभागवतेनवमस्कंधेपंचदशः १५ षोडशेध्याये नरसनेनजेमदग्नोहतेमुद्गः रामानन्तत्रवधःप्रोक्तोविश्वा
मित्रस्यचान्वयः किंचद्दीपविरथगंधर्वराजेसरस्याप्रसभायस्याः साकिंविदत्रसस्मारेतिवा २ कलशध्रुवोपाथायप्र
सकमेतत्कृतेरामः पितृभ्रातृभ्यएवच वृणीयामासमनकृत्वाजमदग्निरभाषत ३७ रामरामसमहा
बाहोभवान्पापमकारषीत अवधीत्ररदेवंयत्सर्वदेवमयंवृथा ३८ वयंहिब्राह्मणास्तातक्षमया
र्हणतांगताः यपालोकगुरुर्देवःपारमेष्ठ्यमगात्पदं ३९ क्षमयारोचतेलक्ष्मीब्राह्मीसौरीयथाप्र
भा क्षमिणामाशुभगवांस्तुष्यतेहरिरीश्वरः ४० राज्ञोमूर्द्धाभिषिक्तस्यवधोब्रह्मवधाद्गुरुः तीर्थ
संसेवयाचांहोजह्यंगाच्युतचेतनः ४१ इतिश्रीभागवतेदशमस्कंधेपंचदशोध्यायः १५ शुकउवाच
पित्रोपशिक्षितोरामस्तथेतिकुरुनंदन संवत्सरंतीर्थयात्रांचरित्वाश्रममाव्रजेत १ कदाचिद्रेणु
कायातागंगायांपद्ममालिनं गंधर्वराजंक्रीडंतमप्सरोभिरपश्यत २ विलोकयंतीक्रीडंतमुद
कार्थंनदींगता होमवेलांनसस्मारकिंचिच्चित्ररथस्पृहा ३ कालात्ययंतंविलोक्यमुनेःशाप
विशंकिता आगत्यकलशंतस्थौपुरोधायकृतांजलिः ४ व्यभिचारंमुनिर्ज्ञात्वापत्न्याःप्रकुपि
तोब्रवीत घ्नतैनांपुत्रकाःपापामित्युक्तास्तेनचक्रिरे ५ रामःसंचोदितःपित्राभ्रातृन्मात्रासहा
वधीत प्रभावज्ञोमुनेःसम्यक्समाधेस्तपसश्चसः ६ ॥

ग्रेनिधायव्यभिचारेमानसेज्ञाता ५

प्रज्ञातिलेखिनोभ्रातृणांमातुश्चवधेसंचोदितःसन्मुनेयःसमाधिस्तपश्चतयोःप्रभावज्ञःयदिनहन्यांतर्हि
मामपिशापंसमर्थःयदिनहन्यांतर्हिमयिप्रसन्नःसन्स्मानपिजीवयितुंसमर्थइतिज्ञात्वानिरवधीत् ६ ॥

33

श्री भाग टी. ३३

नत्वप्रतिनिर्दिष्टंतत्कथंहतवानतत्राहपितुः सिद्धानिमितिश्चैतत्कएवाभिप्रायः ८ सर्वक्षत्रियवधेकार
णंवक्तुमाहपेनैतस्यसुताऽस्यादिना ९ भगवत्यावेशितात्मावीर्येणतं १० दुःखादीनांवेगेनविमोहितः ११
बभ्रञ्जविदद्भुतांश्रीधस्याम्नांहरोगेनसंगमेत्तेषांशीर्षभिर्माहिष्मत्यांमध्येमहान्तंगिरिंचक्रेतेषांरक्तेन।
वैरेणच्छेदयामासप्रीतःसत्यवतीसुतः वृत्तेहतात्मनोरामोपिजीवितेचास्मिन्वधे ७ उत्तसृ।
तेऽकशालिनानिद्रापेरवोजसा पितुर्विहीनात्तपोवीर्येणामश्चक्रेसहद्वंपे ८ येऽनेनस्यसुतारा
जनस्मरंतःस्वपितुर्वधं रामवीर्यपराभूतालेभिरेशर्मनक्वचित ९ एकदाश्रमतोरामेसभ्रातरि
वनंगते वैरंसिसाधयिषवालब्धच्छिद्राउपागमन १० दृष्ट्वाग्न्यगारआसीनमावेशितधियंमुनिं
भगवत्युत्तमश्लोकेजघ्नुस्तेपापनिश्चयाः ११ याच्यमानाःकृपणयारामस्यमात्रातिदारुणाः प्रस
ह्यशिरउत्कृत्यनिन्युस्तेक्षत्रबंधवः १२ रेणुकादुःखशोकार्तानिघ्नंत्यात्मानमात्मना रामरा
मेतितातेतिविचुक्रोशोच्चकैःसती १३ तदुपश्रुत्यदूरस्थौहारामेत्यार्तवत्स्वनं त्वरयाश्रम
मासाद्यददृशातुःपितुर्हतं १४ तदुःखरोषामर्षार्तिशोकवेगविमोहितौ हातातसाधोधर्मि
ष्ठत्यक्त्वास्मान्स्वर्गतोभवान १५ विलप्यैवंपितुर्देहंनिधायभ्रातृषुस्वयं प्रगृह्यपरशुंरा
मःक्षत्रांतायमनोदधे १६ गत्वामाहिष्मतींरामोब्रह्मघ्नविहतश्रियं तेषांसशीर्षभिःराजन
मध्येचक्रेमहागिरिं १७ तद्रक्तेननदींघोरामब्रह्मण्यभयावहां हेतुंकृत्वापितृवधंक्षत्रेऽमंग
लकारिणि त्रिःसप्तकृत्वःपृथिवींकृत्वानिःक्षत्रियांप्रभुः समंतपंचकेचक्रेशोणितोदान्हृ
दान्नव १८ तथापिसर्वतत्रवधेकिंकारणंतदाहहेतुंकृत्वेतिसार्द्धे
नक्षत्रेऽमंगलकारिणिअन्यायवर्तिनिसतित्रिःसप्तकृत्वोरेणुकयाउरस्ताडनाच्छेदनेनेतिरामस्त्वा

त्वा

33A

संज्ञानंस्मृतिलक्षणंदेवलत्नेदेवलत्नत्मोविद्रूपस्वतंसदेहंलब्ध्वासऋषीणांमंडलेसप्तमोऋषिरभूत २३ वृहद्वृहत्वेदं
वेदप्रवर्तकेशसप्तर्षिष्वेकोभविष्यतीत्यर्थः २४ भुवोभारमस्मरभारमेवाहन्नृपानिति २५ तदेवंप्रसंगा
त्प्रसक्तंसमाप्यप्रकृतमाहगाधेरितिमहातेजाविश्वामित्रः तस्यैकशतंपुत्रामध्यमतत्तेसर्वेलिमसवायस्या
येनप्राणास्ततउपदर्शयतीतिमधुच्छंदसएवोच्यंतेतथाचश्रुतिः तस्यविश्वामित्रस्यैकशतंपुत्राआसुःपंचा

पितृकायेनसंधायशिरआदायवर्हिषि सर्वदेवमयंदेवमात्मानमयजन्मखैः १९ ददौप्राची
दिशंहोत्रेब्रह्मणेदक्षिणांदिशं अध्वर्यवेप्रतीचींवैउद्गात्रेउत्तरांदिशं २० अन्येभ्योवांतरदिशः
कश्यपायचमध्यतः आर्यावर्तमुपद्रष्ट्रेसदस्येभ्यस्ततःपरं २१ ततश्चावभृथस्नानविधूताशेष
किल्बिषः सरस्वत्यांब्रह्मनद्यांरेजेव्यभ्रइवांशुमान २२ स्वदेहंजमदग्निस्तुलब्ध्वासंज्ञानलक्षणं
ऋषीणांमंडलेसोभूत्सप्तमोरामपूजितः २३ जामदग्न्योपिभगवान्रामःकमललोचनः आगा
मिन्यंतरेराजन्वर्तयिष्यतिवैबृहत् २४ आस्तेद्यापिमहेंद्राद्रौन्यस्तदंडःप्रशांतधीः उपगीयमान
चरितःसिद्धगंधर्वचारणैः २५ एवंभृगुषुविश्वात्माभगवान्हरिरीश्वरः अवतीर्यपरंभारंभुवोहन २७ व
हुशोन्नृपान २६ गाधेरभून्महातेजाःसमिद्धइवपावकः तपसाक्षात्रमुत्सृज्ययोलेभेब्रह्मवर्चसं
विश्वामित्रस्यचैवासन्पुत्राएकशतंनृप मध्यमस्तुमधुच्छंदामधुच्छंदसएवते २८ ॥ राम

शतंज्यायांसोमधुच्छंदसःपंचाशत्कनीयांसःशुनःशेपंचविश्वामित्रपुत्रंभार्गवस्याजीगर्तस्यदेवरात
संज्ञंपुत्रमवगम्य तथाआश्वलायनबौधायनादिभिः कौशिकानांदेवरातप्रवरत्वमुक्तंप्रवरत्वेतस्मिन
नेवर्वेणप्रयोनरभेदःत्रवंशांतरेतथाचस्मृतिः एकएवऋषिर्यावत्प्रवरेष्वनुवर्तते तावत्समानगोत्रत्वं
विनाभृग्वंगिरोगणादिति २८ ॥ राम ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री॰ भा॰ नं॰ टी॰ ३४

तत्कृतोऽभृगुवंशोभवत्स देवरातस्य कौशिकप्रवरत्वमित्याशंक्य तत्प्रपञ्चयन्नाह पुत्रेकृत्वेत्यादिनायाव
त्समाप्तिपूर्वं मजीगर्तसुतेनेव मध्यमतेनपित्रा स्वयमेव मन्तोविहाय विक्रीतत्वात्तस्य कृपयासुतानामहोत्स्वेष
ज्येष्ठएव प्रकल्प्यतामिति ३३ एतद्देवस्य हि पितेविविधानष्टियःशनिद्वाभ्यां मुमुचेप्रमुच्यत ३४ भार्गवो
पिगाधिषु गाधिवंशजेषु देवरात इति विख्यातः ३५ ततस्तस्य ज्येष्ठत्वं कौशलेन मतिरमध्यमस्यानथा

पुत्रेकृत्वाशुनःशेपं देवरातेच भार्गवे आजीगर्तेसुतानाहज्येष्ठएवप्रकल्प्यतां २९ योवैह
रिश्चन्द्रमखेविक्रीतः पुरुषः पशुः स्तुत्वादेवान्प्रजेशादीन्मुमुचे पाशबन्धनात् ३० योरा
तोदेवयजनेदेवैर्गाधिषुतापसः देवरातइतिख्यातःशुनःशेपस्तुभार्गवः ३१ येमधु
च्छन्दसोज्येष्ठाः कुशलंमेनिरेनतं अशपत्तान्मुनिःक्रुद्धोम्लेच्छाभवतदुर्जनाः ३२ सहोवा
चमधुच्छन्दाःसार्द्धंपञ्चाशताततः यन्नोभवान्संजानीतेतस्मिंस्तिष्ठामहेवयं ३३ ज्येष्ठंम
न्त्रदृशंचक्रुःत्वामन्वञ्चोवयंस्महि विश्वामित्रःसुतानाहवीरवन्तोभविष्यथ येमानं
मेनुगृह्णन्तोवीरवन्तमकर्तमां ३४ ॥ राम ३५
वदत्वंदशानांगीकृ वंतः सुनिर्विश्वामित्रः

पञ्चशतानांकनिष्ठैः साकंसमध्यमोमधुच्छन्दाउवाच नास्माकंयतज्ज्येष्ठत्वंकरिष्यत्वाभवान्पितासंजा
नीतेमन्यतेतस्मिंस्तिष्ठामहेति ३३ एवमुक्त्वामन्त्रदृशंकस्तन्नेकृतमस्यान्तानामित्यादिमन्त्राणां
द्रष्टारंशुनःशेपंज्येष्ठंचक्रुः तदाहवयंसर्वेत्वामन्वञ्चः स्महिश्रनुगतारः कनिष्ठाःस्मइत्यर्थः ततःप्रसन्नो
विश्वामित्रःतान्सुतानाहवीरवन्तःपुत्रवन्तोभविष्यथयेयूयंमेमानंरक्ष्यतामनुगृह्णानःशुनवन्तमां

हे कौशिकाः एष देवरातः वो युष्माकं दीपः कौशिक एव यतः वीरो मत्पुत्रः तमेनमनुमतिं तमनुगच्छत अन्ये चाष्टको
दयः सुतस्सुतस्माप्रसन ३५ उपसंहरति एवमिति एके शताः एके अनुगृहीताः अन्यत्तु पुत्रेणते नस्वीकृतत्स्येवं कौशि
कगोत्रं पृथग्विधं नानाप्रकारं जातं तस्य प्रकारान्तरमापन्नं प्राप्तं हि यस्मादेवं देवरातमेष्ठेन तत्प्रकल्पिते ३६ इ
तिनवमस्कंधेषोडशः १६ एवं च कौशिकानां वीरोऽसुरापोः सन्नद्रदशात्त्वलम्भे षट्पुत्रस्य पंचमस्यान्वयः तत्र रुद्धादि

एषवं कौशिकानां वीरोदेवरातस्तस्य मन्तिन अन्येचाष्टकहारीतजयक्रतुमदादयः एवं कौशिकगोत्रं
तु विश्वामित्रैः पृथग्विधं प्रवरान्तरमापन्नं तद्द्विधैव विकल्पिते ३६ इति श्रीभागवते नवमस्कं
धे षोडशोऽध्यायः १६ शुकः यः पुरूरवसः पुत्र आयुस्तस्याभवन्सुताः नहुषः क्षत्रवृद्धश्च रजी रंभश्च
वीर्यवान् अनेना इति राजेंद्र शृणु क्षत्रवृद्धान्वयं १ क्षत्रवृद्धसुतस्यासन्सुहोत्रस्यात्मजास्त्रयः
काश्यः कुशो गृत्समद इति गृत्समदादभूत् २ शुनकः शौनको यस्य बह्वृचप्रवरो मुनिः काश्यस्य
काशिस्तत्पुत्रो राष्ट्रो दीर्घतमःपिता धन्वन्तरिर्दीर्घतमस आयुर्वेदप्रवर्तकः ३ यज्ञभुग्वासुदेवां
शः स्मृतमात्रार्तिनाशनः तत्पुत्रः केतुमानस्य जज्ञे भीमरथस्ततः ४ दिवोदासो द्युमांस्तस्मात्प्रत
र्दन इति स्मृतः स एव शत्रुजिद्वत्स ऋतध्वज इतीरितः तथा कुवलयाश्वेति प्रोक्तोऽलर्कादयस्त

चतुर्णां वंशावर्णनं ३ ह श्रीकृष्णावतारप्रस्तावाय वंशानुक्रमेण एलादिक्रमेणाक्रान्तं अतिप्रसंगशं कृष्णा।
वतारस्य वंशानि विततनत्वादेते निरूप्यते अतः पुरूरवसः पुत्राणां पंचानां कनिष्ठानां वंशानुक्रमेणादौ नीप्रथम
स्य वंशमाहस्यद्गति एवं वह्नुषधयाति यद्वप्रमस्तिष्ठ पिदृष्टव्यं तत्र क्षत्रवृद्धः क्षत्रवृद्धस्य दीर्घतमसः पिता ४ स्मृ
तमात्रं एव आर्तिरोगदुःखं विनाशयतीति तथा ५ ततः प्रतर्दनादिशब्दैर्वा आत्मप्रमतः सकाशात् अलर्कादयः

35

श्री भा न टी ३५

संततिसंज्ञः सत्यकेतोर्धृष्टकेतुस्तस्मात्सुकुमारः तस्माद्वीतिहोत्रः तस्य भर्गः अतो भर्गाद्भार्गभूमिः काशयः ।
काश्यवंश्याः काशेः पुत्रिनामहस्य तत्रवृद्धान्वये पतेयानीतितस्याननस्यानेनसः शुद्धोजातः तेन कृतकृत्यः स

षष्टिं वर्षसहस्राणि षष्टिं वर्षशतानि च नालर्कादपरो राजन्नबुभुजे मेदिनीं युवा ६ अलर्का
त्संततिस्तस्मात्सुनीथोथ निकेतनः धर्मकेतुः सुतस्तस्मात्सत्यकेतुरजायत ७ धृष्टकेतुस्ततस्त
स्मात्सुकुमारः क्षितीश्वरः वीतिहोत्रस्य भर्गोतो भार्गभूमिरभून्नृप इतीमे काशयो भूपाः क्षत्रवृद्धा
न्वयायिनः ८ राभस्य रभसः पुत्रो गंभीरश्चाक्रियस्ततः तद्गोत्रं ब्रह्मविज्जज्ञे शृणु वंशमनेनसः ९
शुद्धस्ततः शुचिस्तस्माच्चित्रकृद्धर्मसारथिः ततः शांतरजो जज्ञे कृतकृत्यः स आत्मवान् १० रजेः
पंचशतान्यासन्पुत्राणाममितौजसां देवैरभ्यर्थितो दैत्यान्हत्वेंद्रायाददाद्दिवं ११ इंद्रस्तस्मै पुनर्दत्वा
गृहीत्वा चरणौ रजेः आत्मानमर्पयामास प्रह्लादाद्यरिशंकितः १२ पितर्युपरते पुत्रा याचमानाय
नो ददुः त्रिविष्टपं महेंद्राय यज्ञभागान्समाददुः १३ गुरुणा हूयमानेग्नौ बलभित्तनयान्रजेः अ
वधीद्भ्रंशितान्मार्गान्न कश्चिदवशेषितः १४ कुशात्प्रतिः क्षात्रवृद्धात्संजयस्तत्सुतो जयः ततः कृ
तः कृतस्यापि जज्ञे हर्यवनो नृपः १५ सहदेवस्ततो हीनो जयसेनस्तु तत्सुतः १६ संकृतिस्तस्य
जयः क्षत्रधर्मा महारथः क्षत्रवृद्धान्वया भूपाः शृणु वंशं च नाहुषं १७ इति श्रीभागवते नवम
स्कंधे सप्तदशोऽध्यायः १७ ॥

यतः आत्मवान् ज्ञानी अतः पुत्रोन्याददेन न कृतवानित्यर्थः तेषां मतिभ्रं
शाय गुरुणा बृहस्पतिना अभिचारविधानेनाग्नौ हूयमाने सति १४ सिंहावलोकनेनाह क्षत्रवृद्धान्वया
न्क्षत्रवृद्धपुत्रान् कुशात्प्रतिः प्रतेः संजयः १५ इति श्रीभावार्थे नवमस्कंधे सप्तदशोऽध्यायः १७ ॥ ३५

35A

अश्रुतदेशेयपायानेस्त्वनाहुषस्यकथोच्यते यस्यपंचसुपुत्रेषुकनीयानग्रहीन्नरो तस्यराज्यस्यपरिणाममन
यावहनेवेनीनिनयातत्रदेतःयेवेति २ स्थानातवर्गातद्विजेरगस्त्यादिभिः ३ यवीयसोभ्रातृनाहिशन
काव्यस्यपुत्रस्यन्हषपर्वणकन्याभ्यांकृतदारःसन ४ तत्रप्रतिलोमतादोषः ईश्वरस्वेच्छनाहितिदर्शयन
शुकउवाच यतिर्ययातिःसंयातिरायतिर्वियतिःकृतिः षडिमेनहुषस्यासन्निंद्रियाणीवदेहिनः १
राज्यंनेछ्द्यतिःपित्रादत्तंतत्परिणामवित यत्रप्रविष्टःपुरुषआत्मानंनावबुध्यते २ पितरिभ्रंशि
तेस्थानादिंद्राण्याधर्षणाद्विजेः प्रापितेजगरत्वंवैययातिरभवन्नृपः ३ चतसृष्वादिशदिक्षुभ्रा
तृनभ्रातायवीयसः कृतदारोजगोपोर्वीकाव्यस्यवृषपर्वणः ४ राजोवाच ब्रह्मर्षिर्भगवान्काव्यः
क्षत्रबंधुश्चनाहुषः राजन्यविप्रयोःकस्माद्विवाहःप्रतिलोमकः शुकउवाच एकदादानवेंद्रस्य
शर्मिष्ठानामकन्यका सखीसहस्रसंयुक्तागुरुपुत्र्याचभामिनी ६ देवयान्यापुरोद्यानेपुष्पित घ
द्रुमसंकुलेव्यचरत्कलगीतालिनलिनीपुलिनेवला ७ ताजलाशयमासाद्यकन्याःकमललोचनाः
तीरेन्यस्यदुकूलानिविजह्रुःसिंचतीमिथः ८ वीक्ष्यव्रजंतंगिरिशंसहदेव्यावृषस्थितं सहसोत्तीर्य
वासांसिपर्यधुर्व्रीडिताःस्त्रियः ९ शर्मिष्ठाजानतीवासोगुरुपुत्र्याःसमव्ययत स्वीयंमत्वाप्रकुपि
तादेवयानीदमब्रवीत १० अहोनिरीक्षतामस्याःदास्याकर्मह्यसांप्रतं अस्मद्धार्यंधृतवतीशु
नीवहविरध्वरे ११ ॥

कथामाह एकदेत्यादिनाप्रतिग्रहेनतद्वंशस्यपतनगरोःशुक्रस्यपुत्र्यादेवयान्या।
चशर्मिष्ठयोरन्वयः ६ कलगीतायअलयोयेषुतानिनलिनीपुलिनायस्मिनपुरोद्यानेअवलाशर्मिष्ठा ७
सिंचतीःसिंचन्त्यः ८ अजानतीसवर्णमत्वागुरुपुत्र्यावासःसमव्ययतपर्यधत १० असांप्रतमन्याय्यं ११ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

36

श्री· भा· न· टी· ३५

अन्याय्यमेवब्राह्मणोत्कर्षवर्णनेनलब्धनक्षिपतीतित्रिभिः येब्राह्मणाःपरस्यपुंसोमुखंतेषुयोस्तपसानेनतपसानिद्धारेतेनव
ब्रह्मैवधार्यतेज्योतिर्वेदमयंपन्थावेदमार्गः १२ तदेवंब्राह्मणमात्रंभवतांवन्द्यंतत्रापिवयंभृगवः अस्माकंपिता
नःशिष्यःएवमप्यस्माभिर्धार्यंवासःधृतवती १४ निषिद्धाचरणंप्रतिलोमसंबन्धइतिचेत्तत्राहहस्तग्राहइति २१

यैरिदंतपसासृष्टंमुखंपुंसःपरस्यये धार्यतेयैरिहज्योतिःशिवःपन्थाःप्रदर्शितः १२ यान्वन्दन्त्युपतिष्ठन्ते
लोकनाथाःसुरेश्वराः भगवानपिविश्वात्मापावनःश्रीनिकेतनः १३ वयंतत्रापिभृगवःशिष्यो
(नः) स्यापितासुरः अस्मद्धार्यंधृतवतीशूद्रोवेदमिवासती १४ एवंक्षिपन्तींशर्मिष्ठागुरुपुत्रीमभाषत रुषा
श्वसन्त्युरंगीवधर्षितादष्टदच्छदा १५ आत्मवृत्तमविज्ञायकत्थसेबहुभिक्षुकि किंनप्रतीक्षसेऽस्माकं
गृहान्बलिभुजोयथा १६ एवंविधैःसुपरुषैःक्षिप्त्वाचार्यसुतांसती शर्मिष्ठाप्राक्षिपत्कूपेवासश्चादा
यमन्युना १७ तस्यांगतायांस्वगृहंययातिर्मृगयांचरन् प्राप्तोयदृच्छयाकूपेजलार्थीतांददर्शह १८
दत्त्वास्वमुत्तरंवासस्तस्यैराजाविवाससे गृहीत्वापाणिनापाणिमुज्जहारदयापरः १९ तंवीरमाहौ
शनसीप्रेमनिर्भरयागिरा राजंस्त्वयागृहीतोमेपाणिःपरपुरंजय २० हस्तग्राहोऽपरोमाभूद्गृहीता
यास्त्वयाहिमे एषईशकृतोवीरसंबन्धोनौनपौरुषः २१ यदिदंकूपमग्नायाभवतोदर्शनंमम नब्राह्म
णोमेभविताहस्तग्राहोमहाभुज कचस्यबार्हस्पत्यस्यशापाद्यमशपंपुरा २२ ॥ राम ॥

ब्राह्मणमेववरयेत्याह हि किमनेनाग्रहेणेतिचेत्तत्राह नब्राह्मणइति बृहस्पतेःसुतःकचःशुक्रात्संजीवनी
मध्यगात्तदाचेद्देवयानीतंपतिंचकमे सचगुरुपुत्रीममस्येतिनतामुद्वहत् ततःशुक्रपितासती ३५
तंविविद्येयंतेनिष्फलाभवत्वितितंशशाप सचतवब्राह्मणःपतिर्नभवेदितितांशशापतदेवंतदाहयमहमशपं

३६१७

ग्रशोकोपवनात्पनभिप्रेतमपि दैवेनोपस्मृतं प्राप्य तं वृद्धानरूं तेनस्यांस कामं संमनश्च वृद्धानस्य यमेमयीयेमनः प्र
विशेद्दिनितस्या वचः प्रतीजग्राहद्भ्रंशीकृतवान शर्मिष्ठां संवेपोपि दैववशाद्देवा भवद्धिन्नदर्शायन्नाहगतेराजनी
तिनवर्मिः ३ क्रोभितकोस्मारिङ्कृतेयोन्वेषा दिकापोतीमृच्छहति २५ प्रत्यनीकाद्देवात्तैर्विवर्तिताः जयप्राप।

यथानिरुक्तमभिप्रेतं दैवोपसृतमात्मनः मनस्तत्फलं वृद्धा प्रतिजग्राह तद्वचः २३ गते राजनि सर्वीरेत
उत्सृष्टती पितुः न्यवेदयत्ततः सर्वं स्वकेशर्मिष्ठया कृतं २४ दुर्मना भगवान्काव्यः पौरोहित्ये वि
गर्हयन् स्तवन्नन्निश्चक्राप [illegible] नीदुहित्रा समयपोश्ररान २५ वृषपर्वाणमाज्ञाय
प्रत्यनीकविवर्तितं गुरुं प्रसादयन्काम्यां पादस्पोः पतितः पथि २६ क्षणार्द्धमन्युर्भगवान्शिष्यं।
व्याचष्ट भार्गवः कामोस्याः क्रियतां राजन्नैनांत्यक्तुमिहोत्सहे २७ तथेत्यवस्थिते प्राहदेवयानी
मनोगतं पित्रादत्ता यतो यास्ये सानुगा यातु मामनु २८ स्वानां तत्संकटं वीक्ष्य तदर्थस्य च गौरवं
देवयानीं पर्यचरत्स्त्रीसहस्रेण दासवत् २९ नाहुषाय सुतां दत्त्वा सह शर्मिष्ठया माधात्तलेनकः।
ह्दिविन ३० विलोक्यौशनसी राजन् शर्मिष्ठा प्रजां क्वचित् तमेव वव्रे रहसि सख्याः पतिमृतौ सती।
ती ३१ राजपुत्र्यार्थितोपत्ये धर्मं चावेक्ष्य धर्मवित् स्मरन्शुक्रवचः काले दिष्टमेवाभ्यपद्यत ३२

[illegible]ष्टयोपृष्ठाना: तमाहराजन्शर्म्मि

॥ ॥ ॥

लोयाऽस्पभिप्रेते यस्पतथाभूतेनात्माप्रत्यनीकानां विवर्तितमितिवा २५ सानुगामावीसहिता शर्मि
ष्ठामात्मवयानितित २७ ततस्मान्निर्गतानश्चकांसंकटं वीक्ष्य २८ ततस्मादवस्थितादर्थस्य प्रयोजनस्य गौ
रवीक्ष्य २९ तल्पेमाधाः तोपगच्छेऽर्थः ३० अपत्यार्थमृतकाले प्रार्थनातस्याः कामश्शरणं धर्ममवेक्ष्य

२६ [illegible]

श्री
भाग
दी
३

आसुर्याः शर्मिष्ठायाः भर्तुः सकाशात् उपमंत्रयत प्रसादयत विख्यातं तं रूपं करोमि तथा ते दुहितरि कामैर्याप्यस्त्रैसि।
कामानां भोगरीति वा पुरु आहूतं हि यो भिधास्यति प्रभुता पार्थिव्यं नियतास्य तेनोपयच्छे जरायाः स्वयं नीयता
मिति वा पद्धा अन्यस्यो निकेतः तानं तं यत्नात् संगमयेत्प्रयः इति लब्ध अवस्थानं जरायाः अवस्थितिं यं नमःय।
पदं च उवं सुचैव देवयानी अजापत दुह्यं चानुं च शरुं च शर्मिष्ठा वार्षपर्वणी ३३ गर्भसंभवमाज्ञायाभ
तं विज्ञाय मानिनी देवयानी पितुर्गेहं ययौ क्रोधविमूर्छिता ३४ प्रियामनुगतः कामी वचोभिरुप
मंत्रयन् नप्रसादयितुं शोकेपादसंवाहनादिभिः ३५ शुक्रस्तमाह कुपितः स्त्रीकामानृतपूरुष त्वां
का ५ जराविशतां मंद विरूपकरणी नृणां ३६ ययातिरुवाच अतृप्तोस्म्यद्य कामानां ब्रह्मन् दुहितरिस्मते ३७ शुक्र
व्यत्यस्यतां यथाकामं वयसा योभिधास्यति इति लब्धव्यवस्थानः पुत्रं ज्येष्ठमयाचत ३८ यदो तात प्रती
च्छेमां जरां देहि निजं वयः मातामहकृतां वत्स न तृप्तो विषयेष्वहं ३९ वयसा भवदीयेन रंस्ये कतिप
याः समाः यदुरुवाच नोत्सहे जरया स्थातुमंतरा प्राप्तया तव ४० अविदित्वा सुखं ग्राम्यं वैतृष्ण्यं नैति
पूरुषः तुर्वसुश्चोदितः पित्रा द्रुह्युश्चानुश्च भारत ४१ प्रत्याचख्युरधर्मज्ञा ह्यनित्ये नित्यबुद्धयः ४१
अपृच्छत्तनयं पुरुं वयसोनं गुणाधिकं न त्वमग्रजवत्वत्स मां प्रत्याख्यातुमर्हसि ४२ पुरुरुवाच।
को नु लोके मनुष्येंद्र पितुरात्मकृतः पुमान् प्रतिकर्तुं क्षमो यस्य प्रसादाद्विंदते परं ४३ उत्तमः
चिंतितं कुर्यात् प्रोक्तकारी च मध्यमः अधमो श्रद्धया कुर्यादकर्ता उच्चरितं पितुः ४४ ॥ राम

तोधर्मकर्ता अनित्ये चयौवने नित्यबुद्धयः ४१ तं जरां किं गृहीष्यसि इत्यपृच्छत् प्रत्याख्यानं माकुर्यादित्याह त
त्वमिति आत्मकृतः स्वदेहकर्तुः प्रत्युपकारं कर्तुं को नु क्षमः तथापि पितुर्यच्चिंतितं तत्कुर्यात्स उत्तमः यस्तु प्रो
क्तकारी स मध्यमः यस्त्वश्रद्धया कुर्यात्सोधमः अकर्ता पितुरुच्चरितं पुरीषवत् ४४ ॥ राम राम ३०

37

नेनयेसेविनवान् ५७ यथोपजोषेयथाप्रीतिस्तन्नृपे ४९ नानेवभातिघावद्दिंद्दिघप्रवृत्तिः तद्वपरमेनाभा।
तिसद्भमायाभ्यांसहितोमनोरथस्वेत्यर्थः ५० मनःसर्वकामभोगेकद्दिंद्दिघेः ज्ञात्वितेः प्रापूर्वीवि
वा द्विधेः ५१ इतिश्रीनवमेः द्वादशः ऊनविंशेययातिस्तुचहितेनवेजायमेदेवयानीसमाप्राव्यविरक्तानु।
क्तिमप्रवान भक्तभोगामजोहास्यत्तनवद्गून्नमात्मनः विरुवयनुपामाहृतिर्वेद्यितमात्मवान कैसा
इतिप्रमदितः प्रकः प्रत्यनरहणाज्ञापितः सोपितद्रूपसाकान्यथावज्जनेषन्त्य ५४ सप्रडी।
यवतीसम्यकुपित्स्वत्यालयत्यजाः यथोपजोषविषयानजनृषेत्याहृतेद्दिघः ५५ देवया
न्यप्यनरुक्तिनमनोवाकदेहवस्तुभिः प्रेयसःपरमोप्रीतिमुवाहप्रेयसीरहः ५७ अयजघज्ञ
पुरुषंकृतुभिर्भूरिदक्षिणैः सर्वदेवमयंदेवंसर्वदेवमयंहरिं ४९ यस्मिन्निदंविरचितंव्योम।
श्रीवत्सजलदावलिः नानेवभातिनाभातिसद्भमायामनोरथः ४९ तमेवहृदिविन्यस्यवा।
सुदेवंगुहाशयं नारायणमणीयांसंनिराशीरयजत्प्रभुं ५० एवंवर्षसहस्राणिमनःषष्ठैर्मनः
सुखं विदधानोपिनात्मप्यत्सार्वभौमः कदिंद्दिघः ५१ इतिश्रीभागवतेनवमस्कंधेः द्वादशः १९
शुकः उवाच स एवमाचरनकामान्स्त्रैणोपह्नवमात्मनः बुद्धाप्रियायैनिर्विण्णोगाथामेतामगा
यत १ शृणुभार्गवमूं गाथांमद्विधाचरितंवनेग्रामनिवासिनः २ वस्तएकोवनेकश्चिद्विवि
नाचरन्नुपमुञ्जन्मनः गाथामितिद्दासे । मद्विधेनमत्सदृशेनाचरितातपनश्छितांमद्विपस्याचरितेयस्मा।
मितिवायस्यग्रामनिवासिनः कामिनोमद्विपस्याचरितेवनेस्थिताःधीराःशोचंतितस्यगाथांशृणु २।
आत्मानमनुलस्याहवस्तःइतिप्रियामनुलस्याह प्रनाभितिवनेसंसानेप्रियोविषये ३ ॥ राम

चरितंभुवि धीरायस्यानुशो ४

श्री
भा न
टी
३१

गोपमितेरेविषाणाग्रेणामृदादिकमहून्तातीर्थेनिर्गमायमार्गंयपद्ये ४ वह्न्यादिनिशामिंश्चापमुखाः काम
पामासुः कोनेप्रतिकाभिनीः पीवानेपृष्ठेश्मश्रुलश्मवहुलेरतिसमर्थमित्यर्थः मीढ्ठांसेरनःसेरक्तेपा।
कोविदस्त्रमिजेश्यनएवमेहि ५ नावबुध्यातेनानवबुध्यते ६ स्वामिनमितिश्रुकाभिप्रायेणाह ८ इदवि

तस्मादुद्धरणोपायंवत्सः कामीविचिंतयत व्यपनतीर्थेनहत्वाविषाणाग्रेणरोपमि ४ सो
ऽपीपक्षपादन्त्रपाणिनमेववकमेकिल तथाभूतेसमद्धीत्सवद्धोजाः कोनकामिनीः ५ पी।
वानेश्मश्रुलेपृष्ठेमीढ्ठांसेयभकोविदे सएकोजात्रुषत्वासोवह्नीनोरतिवर्द्धनः रेमेकामगृह
ग्रस्तयाप्यमानेनावबुध्यते ६ तमेवप्रेष्ठतमपारमभाणमनात्मया विलोक्यकूपसेविश्राम
ध्यहृत्तकमेतत ७ तेतुदृष्ट्वैसुहृद्रूपंकान्तेत्वाणसोऽहदे इन्द्रियारामसत्त्वस्यस्वामिनंदुःखिता
पथा ८ सोपिचानुगतस्त्रेणः कृपणःतांप्रसादितं कुर्वन्निदविदकोव्यनागोत्पादिधिमेयितं ९
तस्यतत्रद्विजः कश्चिदजात्मासोम्यनंदया लेवतेवृषणोभूयः संदध्योपयोगवित् १० संवद्धवृष
णः सोपिह्यजपात्कूपलब्धया कालेवहूनिश्रमद्काममनोयथितृष्यति ११ तथाहं कृपणः
सुभ्रूवस्याप्रेमयंत्रितः आत्मानंनाभिजानामिमोहितलवमायया १२ यत्रस्थितोत्रीढिय
वेद्विरूपप्रभावः स्त्रियः तदुद्रप्रतिमनःप्रीतिप्रेमः कामहृतस्यते १३ नजानतकामः कामानां
आकारेवत्सताभिशादेसंपन्नेप्रसादयितं ९ वृषणमछिन्नतनजया संभोगासमर्थमकरोत मर्थंपव
पुत्राः कामभोगायपयोगवितउपायज्ञः नराभ्यपनरतिशक्तिर्हेदानस्थः १० रूपलब्धयासहकामैःसेव्य
मानेनेतच्छति १२ नवनहिंपुनरपिवदवोविषयाः सेव्यमानेनामनसिप्रीतेभवतिकामोपशाम्यमाहोति

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

38

तद्दिंकरा केनोपायेन वा मनसः संशमो प्रीतिः स्यात् यथा कामोपशमः स्यात्तन्ममाह यदेतिषड्डिः
प्रसंगात्स्वभावं रागद्वेषादिवैषम्य १७ दुःखानि नितरां वहन्ती नितयात्ता १८ स्त्रीसन्निधानेन सर्वथा।
त्यान्यन्त्यात्मा त्रिलिङ्गविविक्तं सेवीणो मामनेपस्सः कर्षति १९ ननु तस्मात्त्यागस्यातिदुःकरत्वात्
यदान करुणे भावं सर्वभूतेषु मंगलं तमरेष्वतदा पुंसः सर्वासु वेमयादिशः १७ याडुत्स्यना
द्यमनि भिनीयंतोयानजोघेने तोन्टल्लाद्ःखनिवहो शर्मकोमाड्डुतेन्यजेत १९ मात्रास्वस्रा
दुहित्रा वा नाविविक्तासनो भवेत बलवानिन्द्रियग्रामो विद्वांसमपि कर्षति १७ शर्णावर्षसह
स्रमविषयासेवनो सक्त तथापि चान सवनेत्स्लातेष्टपजायते १८ तस्मादेनामहत्यक्त्वा
ग्रामस्यायाधायमानसं निर्द्वंद्वो निरहंकारः चरिष्यामिस्सो सह १९ द्दष्ट्वा जनमसद्बुद्धाना।
तुध्यायेत्रसंविशेत संसृतिवात्मना पांचतत्रविद्वान्सग्रात्मदृक् २० अस्त्रक्ता नाहूर्याजा
र्यातदीपश्ववेदयः दत्तात्मो तस्संतस्मादादद्देविगतस्पृहः २१ दिशिदक्षिणश्वेत्साद्दुस्ये
दक्षिणानोपदे यतीचात्तवेसेचक्रेउदीच्यामलुमेप्सरे २२ भूमंडलस्य सर्वस्य पृष्ठमहत
मेविभुः अभिषिच्याग्रजोस्तस्य वशेस्थाप्यवनेययो २३ ग्रासेवितेवर्षशतगान्यद्वैग्गेविष
येषमः हाणेचममुचेनोद्देजातपक्षद्ववद्विजः २४ सतत्रनिसंक्तसमस्तसेगग्रात्मातुभू।
कथंत्रह्मणिमनसग्राधानंस्यात्तत्राहद्दष्टमितियोनानुध्यायेत्रसंविशोत्रचापभेजीततत्रद्दष्टु
तपोरनुध्यानादेसग्रात्मद्दक्भवति २२ तस्यपुत्रोवशेस्थापयिता २३ विषयेषु शब्दादिषु ग्रास
वितेषद्दग्गेषरिदृपत्स्वेमम चेतस्यान यद्वा विषयग्रासेवितेसेवाकारिनेपत्ता सिंद्रियाणांवर्गे

39

श्री भा न टी ३९

प्रलोभमेवाहपरिहासमिवेति यद्वा प्रलोभं निष्कृतिमार्गे प्रोत्साहनं मेने २८ कथं समावेश्य तदा हृदम्
इतिनमन्नाह्निभिः समावेश्यतार्थः प्रकोवानमस्करोति २९ इति नवमे एकोनविंशः विंशे पितृप्रसादा
द्राज्ञामनमहोन्नतेः पूरोर्वंशेनतदोष्मतं भरतस्यचतेयशः १ तत्त्वाश्रहंयातेः स्मृतः ३ धर्मसुश्रूसत्ते

सृता गाथा देवयानी मेनं प्रलोभमात्मनः स्त्रीपुंसोः स्नेहवैक्लव्यात्परिहासमिवेरितं २७
सासंनिवासंसुहृदां प्रपायामिवगच्छतां विज्ञायेश्वरतंत्राणां मायाविरचितं प्रभोः सर्वं
त्रसंगमुत्सृज्य स्वप्नौपम्येन भार्गवी कृष्णे मनः समावेश्य व्यधुनोल्लिंगमात्मनः नमस्तुभ्यं
भगवते वासुदेवाय वेधसे सर्वभूताधिवासाय प्रशान्ताय बृहते नमः २९ इति श्रीभागवते न
वमे एकोनविंशः १९ शुकः पूरोर्वंशं प्रवक्ष्यामि यत्र जातोसि भारत यत्र राजर्षयो वंश्या ब्र
ह्मवंश्याश्च जज्ञिरे १ जनमेजयो ह्यभूत्पूरोः प्रचिन्वांस्तत्सुतस्ततः प्रवीरोथ मनस्युर्वै तस्मा
च्चारुपदोभवत् २ तस्य सुद्युरभूत्पुत्रस्तस्माद्बहुगवस्ततः संयातिस्तस्या
हंयाती रौद्राश्वस्तत्सुतः स्मृतः ३ ऋतेयुस्तस्य कक्षेयुः स्थण्डिलेयुः कृतेयुकः जलेयुः सन्न
तेयुश्च धर्मसत्यव्रतेयवः ४ दशैतेप्सरसः पुत्रा वनेयुश्चावमः स्मृतः घृताच्यामिन्द्रियाणीव
मुख्यस्य जगदात्मनः ५ ऋतेयो रन्तिनावोभूत्त्रयस्तस्यात्मजा नृप सुमतिर्ध्रुवोप्रतिरथः क
ण्वोप्रतिरथात्मजः ६ तस्य मेधातिथिस्तस्मात्प्रस्कन्नाद्या द्विजातयः पुत्रोभूत्सुमते रेभिर्दु

धर्मसुश्रूसत्यव्रतेयवः ४ वनेयुश्चावमः स्मृतः एवं दशैते रौद्राश्वस्य पुत्राः जाताः सूत्रा
आमपरमिमप्परस्तुतिपृष्टी समस्तार्थवशवर्तिनेदृष्टांतः जगदात्मनः जगतप्राणस्य मुख्यस्य ...

विंशे ०

देवानामपिमायांवैभवंप्रत्यगात् प्रत्यपेतत्यतः गुहंगुरुंहरिंप्राययौप्राप्तः तद्देशभवबानमायवन्न
इतिपाठेदुर्लभंअत्यन्तसारमायावतोश्रेष्ठः हरिरेवाश्रमविनष्टः २६ मृगानश्रेष्ठगजानुभद्रमशेरह।
गादपेगजजातिभेदः मष्णारइत्यस्यश्रुतिपदस्यव्याख्यानंकर्मणीति कस्मिंश्चित्कर्मविशेषेकाचि
न्मष्णारेतीत्यर्थइतिव्याचष्टे २७ पुरादेवान्जित्वायेसुरारसौकांसिरसातलादिस्थानानिभेजिरेतैः प्रा
णिभिर्देवस्त्रियोरसांतलंनीताःसतीःपुनराहरत् आनिन्यप्राणिभिरन्यैमेनवृष्ट्यादिभिःसहनी

त्रयस्त्रिंशच्छतंह्यश्वान्बद्धाविस्मापयन्नृपान् दौष्मन्तिरत्यगान्मायांदेवानांगुरुमाययौ २६
मृगान्शुक्लदतःकृष्णान्हिरण्येनपरीवृतान् अदात्कर्मणिमष्णारेनियुतानिचतुर्दश २७
भरतस्यमहत्कर्मनपूर्वेनापरेनृपाः नैवापुर्नैवप्राप्स्यन्तिबाहुभ्यांत्रिदिवंयथा २८ किरात
हूणान्यवनानंध्रान्कंकान्खशान्शकान् अ[illegible]ण्यान्नृपांश्चाहन्म्लेच्छान्दिग्विजयेऽखि
लान् २९ जित्वापुरासुरादेवान्येरसौकांसिभेजिरे देवस्त्रियोरसांनीताःप्राणिभिःपुनरा
हरत् ३० सर्वकामान्दुदुहतुःप्रजानांतस्यरोदसी समास्त्रिणवसाहस्रीर्दिक्षुचक्रमवर्त
यत् ३१ ससम्राड्लोकपालाख्यमैश्वर्यमधिराट्श्रि[illegible] चक्रंचास्खलितंप्राणान्मृषे

ताःपूनिवायप्राणिभिरितिपाठेप्राणयोसुरैःतैर्नीताःसतीर्यद्वापणवाहताःतैःदत्तानप्रत्याप्याहरदि
त्यर्थः ३० त्रिनवसाहस्रीःसमाःसप्तविंशतिसहस्राब्दान्चचक्रेसेनाग्रंजाता ३१ तस्यवैराग्यमाह
प्रकारमाह सइतिमृषेतिविचार्यनिवृत्तः नानुरूपमतस्तत्स्थानभवंतीति भर्तारंतिसतिव्याभि
चारशंकयामान्यततीतिभयात्पुत्रान्जघ्नुःमातःपुत्राणांदर्शनेवैसादृश्यानुसंधानेनतत्तनन्।

श्री
भा. नं.
टी.
९२

वितथे च वर्षे सति तिन दशपुत्रार्थं मरुत्सोमेन यागेन यजतः तस्य प्रसन्नाः सन्तो भरद्वाजनामानं पुत्रं मरुत
उपाददुः समर्पयामासुः १७ मरुतो भरद्वाजागमप्रकारं दर्शयन्नाह अन्तर्वत्न्यामिति चतुर्भिः अन्तर्व
त्न्यां गर्भिण्यां भ्रातृजायायां स्वपत्न्यां ममतायां चोचथ्यस्य मिथुनाय कदाचित् प्रवृत्तो बृहस्पतिः तदा हि
तीयगर्भस्यावकाशाभावादाकाशरूपं कं गर्भस्थेन वारितः ततः क्रुद्धो बृहस्पतिरयोग्यो भवेति तं गर्भं
शशाप वीर्यं त्वपि चरत ततो बृहस्पतेः शापाद्गर्भस्थो दीर्घतमा अन्धो बभूव तेन च तत् वीर्यं पादाभिः प्र
हारेणा योनिर्बहिर्निःसारितं समापतितं दृष्ट्वा सद्य एव कुमारोऽभवत् २५ ते च परवीर्यजं भरद्वाजं त्यक्त्वा।

तस्यैवं वितथे वंशे तदर्थं यजतः सुतं मरुत्सोमेन मरुतो भरद्वाजमुपाददुः २४ अन्तर्वत्न्यां
भ्रातृपत्न्यां मैथुनाय बृहस्पतिः प्रवृत्तो वारितो गर्भं शप्त्वा वीर्यमवासृजत् २५ तं त्यक्तुका
मां ममतां भर्तृत्यागविशङ्कितां नामनिर्वचनं तस्य श्लोकमेनं सुरा जगुः २६ मूढ भर
द्वाजमिमं भर द्वाजं बृहस्पते यातौ यदुक्त्वा पितरौ भरद्वाजस्ततस्त्वयं २७ ॥ राम ॥

गादृशंकितां से तीत्यक्तुकामां ममतां प्रति सुराः एवं बृहस्पतेर्ममतायाश्च विवादरूपं श्लोकं जगुः कि
मर्थं जगुः तत्राह तस्य नाम निरुच्यते येन तं तं नाम विवेने नैव भर्तृत्यागशंकामपाकर्तुमित्यर्थः २६ तत्र
पुत्रं त्यक्तुकामां ममतां बृहस्पतिराह भर्तुर्बिभेषीति चेत्तत्राह द्वाजं एकस्य क्षेत्रे अन्यस्य बीजात्
त्यं द्वाभ्यां जातं अतस्त्वं स्वपुत्रवत् भरस्व इति तस्माद्भय शंकेत्यर्थः एवमुक्ता सती ममता आह हे बृहस्
पते त्वमिमं भरस्व यतः द्वाजं द्वाभ्यामावाभ्यामन्यायतो जातं नाहमेकाकिनी भरामीत्यर्थः यद्यस्मादेव
मुक्त्वा पितरौ ममताबृहस्पती विवदमानौ पुत्रं परित्यज्य यातौ ततो हेतोरस्य भारद्वाज इति पाठोऽतरेय

॥ २ ॥

५८

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

41A

वितथत्वमभिचारसंभवात्तनमात्मजं वितथं निरर्थकं मत्वा ममतायस्तजन्ततपाजयाद्यतानेर्आक्षिप्तरे
पुरुषमनं भन्तं वीर्याज्जातमेवमृत्यवमात्मजेममताहृत्स्नेन जातेनत्याजेत्यर्थः एवं तथात्मकं महतोः
विस्तृतग्रमिमरुः तदेवं मरुद्भिः प्राज्ञार्पभवत्तस्यान्वयं वितथसंतितदत्तः ३९ इति नवमे नवमे विंशः
एकविंशो न्तेद्यायं तेः स्ततस्यान्वयं उच्यते रंतिदेवाजमीढादयः पवित्रकीर्तिः प्रतन्यते भरतान्वयं वि
तथसंविदत्तत्वाद्वितथसंतोभरद्वाजः सर्ववंशाद्ग्रणिभिर्भरतस्य पुत्रो जातेन इति तद्वंशान्वक्तुं
चोद्यमानाः मरुद्भिरेवं मत्वा वितथमात्मजे अस्तजन्तरुत्तो विंदत्ताय वितथमन्वय ३९ इति
श्रीभागवते नवमस्कंधे विंशोध्यायः २० शुकः वितथस्य सुतान्मन्योर्बृहत्क्षत्रो जयस्ततः
महावीर्यो नरो गर्गः संकृतिस्तु नरात्मजः १ गुरुश्च रंतिदेवश्च संकृतेः पांडुनंद
न रंतिदेवस्य हि यशः इहामुत्र च गीयते २ वियद्वित्तस्य ददतो लब्धं लब्धं बुभुक्षतः ३
निः किंचनस्य धीरस्य सकुटुंबस्य सीदतः व्यतीयुरष्टचत्वारिंशदहान्यपिबतः किल
घृतपायससंयावं तोयं प्रातरुपस्थिते ४ कृच्छ्रप्राप्तकुटुंबस्य क्षुत्तृड्भ्यां जातवेपथोः अति
थिर्ब्राह्मणः काले भोक्तुकामस्य चागमत तस्मै संव्यभजत्सोन्नमादृत्य श्रद्धयान्वितः
महावीर्य नरो गर्गः पंच पुत्रा बभूवुः २ वियद्वित्तस्य
वियतो गगनादिवायमं वितादेवाउपस्थितमेव वित्तं भोग्यं यस्य यद्वा वियद्व्ययमाप्नुवद्वित्तं भोग्यं
यस्य तदेवाह बुभुक्षतो पिमतो लब्धं दत्तः ३ तत्र पंच वषतितिः किंचनस्यात्दिसाहैः पंच
दशाभिः अपिबतो जलपानमप्यकुर्वतः सूनादित्रयाणां कुटुंबकोनोपच ४ अथान्यान्यपलाति।

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री॰ सगणायत्वपृथुसहिता ॥ ९ ॥ उछेषमुच्चरितंएकमेवतर्पयतीतितथा ॥ ११ ॥ परदुःखासहिष्णुतयासर्वेषांदुःखं
भा॰ नं॰ मयैवभोक्तव्यमाशयेनेतिअणिमाद्यष्टसमृद्धियुक्तांगतिमपिमोक्षमपिवाहंनकामये नहिकिंकामयेमनदाह
टी॰ आर्तिमखिलदेहभाजामार्तिदुःखंतेनतद्रूपतांगतःस्थितःसन्नहंप्रपद्येप्राप्नुयामित्येवकामयेयेनतदुःखभा
४२ क्लामयाहंतद्भूतेनतेसर्वेअदुःखाभवंति ॥ १२ ॥ ननुदुःखंकिमितिप्रार्थयसेपरदुःखनिवृत्त्यैवममसर्वदुःखनि

यातेशूद्रेतमन्योगादतिथिःश्वभिरावृतः राजन्मेदीयतामन्नंसगणायवुभुक्षते ॥ ८ ॥ सआहृत्याव
शिष्टंयद्बहुमानपुरस्कृतं तच्चदत्वानमश्चक्रेश्वभ्यःश्वपतयेविभुः ॥ ९ ॥ पानीयमात्रमुच्छेषंतच्चैक
परितर्पणं पास्यतःपुल्कसोभ्यागादपोदेह्यशुभस्यमे ॥ १० ॥ तस्यतांकरुणांवाचंनिशम्यविपु
लश्रमां कृपयाभृशसंतप्तइदमाहामृतंवचः ॥ ११ ॥ नकामयेहंगतिमीश्वरात्परामष्टर्द्धियु
क्तामपुनर्भवंच आर्तिंप्रपद्येखिलदेहभाजामंतःस्थितोयेनभवंत्यदुःखाः ॥ १२ ॥ क्षुत्तृट्श्रमो
गात्रपरिभ्रमश्चदैन्यंक्लमःशोकविषादमोहाः सर्वेनिवृत्ताःकृपणस्यजंतोर्जिजीविषोर्जी
वजलार्पणान्मे ॥ १३ ॥ एवंप्रभाष्यपानीयंम्रियमाणःपिपासया पुल्कसायाददाद्धीरोनिसर्ग
करुणोनृपः ॥ १४ ॥ तस्यत्रिभुवनाधीशाःफलदाःफलमिच्छतां आत्मानंदर्शयांचक्रुर्माया
विष्णुविनिर्मिताः ॥ १५ ॥ सवैतेभ्योनमस्कृत्यनिःसंगोविगतस्पृहः वासुदेवेभगवतिभक्त्याच

हृविरित्याह क्षुत्तृडितिकृपणस्यजंतोर्जीवनहेतोःजलस्यार्पणान्मेसर्वेक्षुत्तृडादयोनिवृत्ताः ॥ १३ ॥ इत्येवं
प्रभाष्य ॥ १४ ॥ त्रिभुवनाधीशाःब्रह्मादयःतदीयधैर्यपरीक्षार्थंप्रथमंमाययावृषलादिरूपेणप्रतीताःसेनइत्य
र्थः ॥ १५ ॥ परंकेवलंवासुदेवेभक्त्यानमश्चक्रेनन्वतान्किमपियाचितवान् ॥ १६ ॥ ॥ राम ॥ ४२

अनन्यराधसः ईश्वरातिरिक्तफलांतरानपेक्षस्य प्रत्यलीयत आत्मन्येवलीनावभूव १७ मन्युसु
तस्य नरस्य वंशमनुक्त्वा तत्सुतस्य गर्गस्य वंशमाह गर्गादिति महावीर्यस्य वंशमाह दुरितक्षयः
तस्य त्रय्यारुणिः कविः पुष्करारुणिश्चेति त्रयः पुत्राः ये अत्र तत्र वंशे ब्राह्मणगतिं ब्राह्मणत्वं प्राप्तो
गतास्ते १९ मन्युपुत्राणां पंचानां मध्ये बृहत्क्षत्रस्य वंशमाह बृहत्क्षत्रस्येति यत्तेयेन हस्तिनापुरं कृतमित्य
र्थः अजमीढद्विमीढपुरुमीढाः हस्तिनः पुत्राः २० अजमीढाद्देवान्मः पुत्रोऽस्य बृहदिषुर्नामाभवत् २१ पार
ईश्वराल्लवनेचितं कृत्वेत्यनन्यराधसः मायागुणमयी राजन्स्वप्नवत्प्रत्यलीयत १७ तत
प्रसंगानुभावेन रंतिदेवानुवर्तिनः अभवन्योगिनः सर्वे नारायणपरायणाः १८ ग
र्गाच्छिनिः ततो गार्ग्यः क्षत्राद्ब्रह्म व्यवर्तत दुरितक्षयो महावीर्यात्तस्य त्रय्यारुणिः क
विः १९ पुष्करारुणिरित्यत्र ये ब्राह्मणगतिं गताः बृहत्क्षत्रस्य पुत्रोऽभूद्धस्ती यद्धस्तिना
पुरे अजमीढो द्विमीढश्च पुरुमीढश्च हस्तिनः अजमीढस्य वंश्याः स्युः प्रियमेधादयो
द्विजाः २० अजमीढाद्बृहदिषुस्तस्य पुत्रो बृहद्धनुः बृहत्कायस्ततस्तस्य पुत्र आसीज्ज
यद्रथः २१ तत्सुतो विशदस्तस्य सेनजित्समजायत रुचिराश्वो दृढहनुः काश्यो वत्स
स्ततनयो नीपः नीपस्य पुत्रशतं २२ स एव कृत्व्यां भार्यायां शुककन्यायां ब्रह्मदत्तं जनयामास त
दुक्तं हरिवंशादिषु पराशरकुलोत्पन्नः शुको नाम महायशाः व्यासादरण्यां संभूतो विधूमोऽग्निरि
व ज्वलन् स तस्यां पितृकन्यायां पीवर्यां जनयिष्यति कृष्णं गौरं प्रभुं शंभुं तथा भूरिश्रुतं जयं कन्यां
कीर्तिमतीं षष्ठीं योगिनीं योगमातरं ब्रह्मदत्तस्य जननीं महिषीं त्वनुहस्य चेति पदेऽपि शुकस्य

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

43

श्री° स एव योगतंत्रं चकार बार्हदीषो वंश्याः इमेदीर्घतमार्व २५ सुपार्श्वकृत सुपार्श्वस्य पिता २६ प्राच्यसाम्नांष
भा° न° ट्संहिताजमैमीविभज्याध्यापितवान् २७ अजमीढस्य वंश्याः प्रियमेधादयः केचिद्ब्राह्मणा बभूवुः बृहदिषु
टी° जैगीषव्योपदेशेन योगतंत्रं चकार ह उदक्सेनस्ततस्तस्माद्भल्लाटो बार्हदीषवाः २५ यवी
४३ नरो द्विमीढस्य कृतिमांस्तत्सुतः स्मृतः नाम्ना सत्यधृतिस्तस्य दृढनेमिः सुपार्श्वकृत् २६ सुपा
र्श्वात्सुमतिस्तस्य पुत्रः सन्नतिमांस्ततः कृती हिरण्यनाभाद्यो योगं प्राप्य जगौ स्म षट् २७ सं
हिताः प्राच्यसाम्नां वै नीपो ह्युग्रायुधस्ततः तस्य क्षेम्यः सुवीरोऽथ सुवीरस्य रिपुंजयः २८ ततो
बहुरथो नाम पुरुमीढोऽप्रजोऽभवत् नलिन्यामजमीढस्य नीलः शान्तिस्तु तत्सुतः २९ शान्तेः सु
शान्तिस्तत्पुत्रः पुरुजोऽर्कस्ततोऽभवत् भर्म्याश्वस्तनयस्तस्य पंचासन्मुद्गलादयः ३० यवीनरो बृ
हद्विश्वः काम्पिल्लः संजयः सुताः ३१ भर्म्याश्वः प्राह पुत्रा मे पंचानां रक्षणाय हि विषयाणामल
मिमे इति पंचालसंज्ञिताः मुद्गलाद्ब्रह्मनिर्वृत्तं गोत्रं मौद्गल्यसंज्ञितं ३२ मिथुनं मौद्गल्याद्भार्म्या
द्दिवोदासः पुमानभूत् अहल्या कन्यका यस्यां शतानन्दस्तु गौतमात् ३३ तस्य सत्यधृतिः पुत्रो
धनुर्वेदविशारदः शरद्वांस्तत्सुतो यस्मादुर्वशीदर्शनात्किल ३४ शरस्तम्बेऽपतद्रेतो मिथुनं तद
भूच्छुभं तद्दृष्ट्वा कृपयागृह्णाच्छान्तनुर्मृगयां चरन् कृपः कुमारः कन्या च द्रोणपत्न्यभवत्कृ
पी ३५ इति श्रीभागवते नवमस्कंधे एकविंशतितमोऽध्यायः २१ ॥ राम ॥ राम

भृतयः सविद्यास्त्विति वंशद्वयमनुक्रान्तेनैव वंशान्तरमाह नलिन्यामिति यावत्समाप्ति २९ मुद्गलएकः
यवीनरादयश्चत्वारः तैः सह पंच ३० भार्म्यात् भार्म्याश्वपुत्रोऽभूत् मिथुनं वाभूत् तदेवाह दिवोदासः पुमा
नहल्या च कन्यकेति ३३ इति श्रीभावार्थदीपिकायां नवमस्कंधे एकविंशोऽध्यायः ॥ राम

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

431

द्वाविंशे तु दिवोदासवंशो ऋक्षाथ वर्णिताः जरासंधपार्थचैद्यो पुनादयः १ तस्य सोमकस्य पुत्राणां शतं बभूव
तेषां जंतुर्ज्येष्ठः पृषतो यवीयान् पृषदः अजमीढस्यैव वंशांतरमाह ऋक्षादिति ततः संवरणात्कुरुः ४ तस्य कृतिवः उपरिचरो
वसुः ततो वसोर्बृहद्रथोऽमात्यविप्राद्विषं थी ५ तानेवाह कुशांबेति ६ तस्मात् पुष्पवान् जज्ञे तस्यापत्यं सत्यहित इति

मुकः मित्रायुश्च दिवोदासात् च्यवनस्ततस्ततोऽस्य सुदासः सहदेवोऽथ सोमको जंतुजन्मकृत् १ त
स्य पुत्रशतं तेषां यवीयान् पृषतः ततः द्रुपदो द्रौपदी तस्य धृष्टद्युम्नादयः सुताः २ धृष्टद्युम्नाद्धृष्टके
तुर्भार्म्याः पंचालका इमे योऽजमीढसुतो ह्यन्यस्त्वृक्षः संवरणस्ततः ३ तपत्यां सूर्यकन्यायां कुरुक्षे
त्रपतिः कुरुः परीक्षित्सुधनुर्जह्नुर्निषधाश्च कुरोः सुताः सुहोत्रोऽभूत्सुधनुषः च्यवनोऽथ ततः कृती ४
वसुस्तस्योपरिचरो बृहद्रथमुखास्ततः कुशांबमत्स्यप्रत्यग्रचेदिपाद्याश्च चेदिपाः ५ बृहद्रथात्
कुशाग्रोऽभूदृषभस्तस्य तत्सुतः जज्ञे सत्यहितोऽपत्यं पुष्पवांस्तत्सुतो पुरुः ६ अन्यस्यां चापि भार्यायां
शकले द्वे बृहद्रथात् ये मात्रा बहिरुत्सृष्टे जरया चाभिसंधिते जीव जीवेति क्रीडंत्या जरासंधोऽभवत्सु
तः ततश्च सहदेवोऽभूत्सोमापिर्यच्छ्रुतश्रवाः परीक्षिदनपत्योऽभूत्सुरथो नाम जाह्नवः ९ ततो विदू
रथस्तस्मात्सार्वभौमस्ततोऽभवत् जयसेनस्तत्तनयो राधिकोऽतोऽयुतोऽन्वभूत् १० ततश्चाक्रोधनस्तस्मा
द्देवातिथिरमुष्य च ऋक्षस्तस्य दिलीपोऽभूत्प्रतीपस्तस्य चात्मजः ११ देवापिः शंतनुस्तस्य बाह्लीक
इति चात्मजाः पितृराज्यं परित्यज्य देवापिस्तु वनं गतः १२ ॥ योऽजे ० जरया रात्मा ८ यद्य स्मात्सोमापेः
श्रुतश्रवाः कुरोः पुत्रः परीक्षित् पत्न्यः जाह्नवः जह्नोः पुत्रः ९ अतो राधिकादयुतो भविष्यत्यः १० तस्य प्रतीपस्य

प्राक्पूर्वजन्मनि महाभिष इति संज्ञा यस्य सः १३ यदा देवो न ववर्ष तदा शंतनुस्तत्र कारणं ब्राह्मणानपृच्छत् १४ ब्राह्म
णास्त्वेवमूचुः दाराग्निहोत्रसंयोगं कुरुते योऽग्रजे स्थिते परिवेत्ता स विज्ञेयः परिवित्तिस्तु पूर्वजः इति स्मृतेः योऽग्रभुक् त्व
मग्रजे भवनक्रियस्तत्वाद्यपि परिवेत्तेव भवति अतस्तद्दोषपरिहाराय राज्यमग्रजाय राज्यमग्रजाय देहि ततो वृष्टि
र्भवत्येव १५ मुक्तः शंतनुर्वनं गत्वा ज्येष्ठं छंदयामास राजन्: प्रजापालनादि परो धर्मः अतः त्वं राज्यं स्वीकुर्विति प्रो

अभवच्छंतनू राजा प्राक्महाभिषसंज्ञितः यं यं कराभ्यां स्पृशति जीर्णं यौवनमेति सः १३ शांतिमाप्नो
ति चैवाग्र्यां कर्मणा तेन शंतनुः समा द्वादश तद्राज्ये न ववर्ष यदा विभुः १४ शंतनुर्ब्राह्मणैरुक्तः परि
वेत्तायमग्रभुक् राज्यं देह्यग्रजायाशु पुरराष्ट्रविवृद्धये १५ एवमुक्तो द्विजैर्ज्येष्ठं छंदयामास सोऽब्रवीत्
तन्मंत्रिप्रहितैर्विप्रैर्वेदाद्विभ्रंशितो गिरा १६ वेदवादातिवादान्वै तदा देवो ववर्ष ह देवापिर्योगमा
स्थाय कलापग्राममाश्रित सोमवंशे कलौ नष्टे कृतादौ स्थापयिष्यति बाह्लीकात्सोमदत्तोऽभूद्भूरि
र्भूरिश्रवास्ततः १८ शलश्च शंतनोरासीद्गंगायां भीष्म आत्मवान् सर्वधर्मविदां श्रेष्ठो महाभागव
तः कविः १९ वीरयूथाग्रणीर्येन रामोऽपि युधि तोषितः शंतनोर्दासकन्यायां जज्ञे चित्रांगदः सुतः २०

धितवान् ततः पूर्वमेव तस्य मंत्रिणाश्मरावसंज्ञेन देवापिः पाषंडीकृत्य राज्यानर्हं कर्तुं ये प्रहिता विप्रास्तैः
पाषंडमतानुसारिण्या गिरा वेदाद्विभ्रंशितः स तु वेदवादस्यातिवादान्निंदावचनानि सोऽब्रवीत् १६ ततश्च स्य पा
तित्वेन राज्यानर्हत्वे जाते शंतनोर्दोषाभावाद्देवो ववर्षेत्यर्थः १७ ततः सोमदत्ताद्भूरिर्भूरिश्रवा भूरिः शलश्चेति त्रयः
गंगायामष्टमः दासकन्यायामिति उपरिचरस्य वसोर्वीर्येण मत्स्यगर्भादुत्पन्ना कन्या दासैः कैवर्तैः पालिता अतो ४५

44A

नाम्नातस्यनाम्नाचित्रांगदेनगंधर्वेणप्रवृद्धेनहतः यस्यांसत्यवत्यांशंतनुपरिग्रहात्पूर्वमेव १९ वे
दगुप्तायेनयतोहंज्ञानतः इदंश्रीभागवतंचाध्यगंअधिगतवानस्मि २० स्वयंवराद्वीर्येणबला
दुपानीतेपात्रासत्यवत्याउक्तेइतिशेषयाभावमाह अप्रजस्यपत्युःक्षेत्रेदेवराङ्गरूपप्रयुक्ताज्ञ

विचित्रवीर्यश्चावरजोनाम्नाचित्रांगदोहतः यस्यांपराशरात्साक्षादवतीर्णोहरेःकला २१
वेदगुप्तोमुनिःकृष्णोयतोहमिदमध्यगां हित्वास्वशिष्यान्पैलादीन्भगवान्बादरायणः २२
मह्यंपुत्रायशांतायपरंगुह्यमिदंजगौ विचित्रवीर्योथोवाहकाशिराजसुतेबलात् २३
स्वयंवरादुपानीतेअंबिकांबालिकेउभे तयोरासक्तहृदयोगृहीतोय[illegible]क्ष्मणामृतः २४ क्षे
त्रेप्रजस्यवैभ्रातुर्मात्रोक्तोबादरायणः धृतराष्ट्रंचपांडुंचविदुरंचाप्यजीजनत् २५ गां
धार्यांधृतराष्ट्रस्यजज्ञेपुत्रशतंनृप तत्रदुर्योधनोज्येष्ठोदुःशलाचापिकन्यका २६
शापान्मैथुनरुद्धस्यपांडोःकुंत्यांमहारथाः जाताधर्मानिलेंद्रेभ्योयुधिष्ठिरमुखास्त्रयः २७
नकुलःसहदेवश्चमाद्र्यांनासत्यदस्रयोः द्रौपद्यांपंचपंचभ्यःपुत्रास्तेपितरोभवन् २८
युधिष्ठिरात्प्रतिविंध्यःश्रुतसेनोवृकोदरात् अर्जुनाच्छ्रुतकीर्तिस्तुशतानीकस्तुनाकुलिः
सहदेवसुतोराजन्श्रुतकर्मातथापरे युधिष्ठिरात्तुपौरव्यांदेवकोथघटोत्कचः ३०
भीमसेनाद्धिडिंबायांकाल्यांसर्वगतस्ततः सहदेवात्सुहोत्रंतुविजयासूतपार्वती ३१ क

रेणुमतीयादित्यादिवचलात् २९ दुःशालानामचैककन्यकाजज्ञे २६ अर्जुनेश्मशापापान्मैथुनेरुद्धस्य ३०
नासत्यदस्राभ्यांपूर्वस्यायुधिष्ठिरादिभ्यःपंचाभवन्तथापरेचभार्यांतरेषु ३२ कालीचान्याभीमस्य।
भार्यातस्यां ततोभीमात्सर्वगतोनामपुत्रोभवदित्यर्थः ३१ उलूप्यांनागकन्यायांमणिपूरपतेःसुता

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

45

श्री० भाग० टी० ४५

७

तरसेतंरोहितेकृत्वा ३० भविष्यानाहतस्यपुत्रःश्रुतिपावत्समाप्तिः यावत्कालक्रियायातानेपरंचात्मज्ञा।
नेशौनकात्प्राप्स्यतिश्रस्त्रज्ञानंकृपाचार्यादितिद्रष्टव्यंयाज्ञवल्क्यात्त्रयीमधीत्यकृपादस्त्राण्यवाप्य।

तवतातःसुभद्रायामभिमन्युरजायत सर्वातिरथजिद्वीरउत्तरायांततोभवान ३३ परिक्षी
णेषुकुरुषुद्रौणेर्ब्रह्मास्त्रतेजसः त्वंचकृष्णानुभावेनसजीवोमोचितोंतकात ३४ तवेमे
न तनयाःतातजनमेजयपूर्वकाः श्रुतसेनोभीमसेनउग्रसेनश्चवीर्यवान ३५ जनमेजय।
स्त्वांविदित्वातक्षकान्निधनंगते सर्पान्वैसर्पयागाग्नौसहोष्यतिरुषान्वितः ३६ कावष
तुरं वेयंपुरोधायतुरगमेधयाट् समंतात्पृथिवींसर्वांजित्वायक्ष्यतिचाध्वरैः ३७ तस्यपुत्रःश
तानीकोयाज्ञवल्क्यात्त्रयींपठन अस्त्रज्ञानंक्रियाज्ञानंशौनकात्परमेष्यति ३८ सह
५६ स्रानीकस्तत्सुतः ततःचैवाश्वमेधजः असीमकृष्णस्तस्यापिनेमिचक्रस्तुतत्सुतः ३९
गजाह्वयेहृतेनद्याकौशांब्यांसाधुवत्स्यति उक्तस्ततःचित्ररथःतस्मात्शुचिरथःसुतः
तस्माच्चवृष्टिमांस्तस्यसुषेणोथमहीपतिः सुनीथस्तस्यभवितानृचक्षुर्यत्सुखी
नलः ४१ परिप्लवःसुतस्तस्मान्मेधावीसुनयात्मजः नृपंजयस्ततोदूर्वस्तिमिस्तस्माज्जनि

तिर्वैत्सवोक्तेःकृचित्श्रस्त्रज्ञानेकृपाचार्यादित्येवपाठः ४० यद्यस्मात्सुखीनलःपुत्रः ४१ तस्मात
परिप्लवात्सुनयः तस्मान्मेजोमेधावतीत्यर्थः तस्मात्सुदासःततःशतानीकइत्यर्थः ४२ ॥ रामः॥ ४५

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

.45A

दृढरथस्य नामांतरं ततः सहदेवः तस्य मार्जारिः यस्मान्मार्जारिः श्रुतश्रवाः ४५ सहस्रसंवत्सरमेते भाव्या भूपा
लाः ततः परं भाव्यानन् द्वादशस्कंधे वक्ष्यति ४९ इति श्रीभावार्थे नवमे द्वाविंशः २२ त्रयोविंशे नवोऽर्द्धस्यो।

शतानीकाद्दुर्दमनस्तस्यापत्यं महीनरः दंडपाणिर्निमिस्तस्य क्षेमको भविता नृपः ४३ ब्रह्मक्ष
त्रस्य वै योनिर्वंशो देवर्षिसत्कृतः क्षेमकं प्राप्य राजानं संस्थां प्राप्स्यति वै कलौ ४४ अथ मागध
सुनक्षत्रः ४ राजानो भविता ये वदामि ते भविता सहदेवस्य मार्जारिर्यच्छ्रुतश्रवाः ४५ ततो युतायुस्तस्या
पि निरमित्रोऽथ तत्सुतः सुनक्षत्रात्सुनक्षत्राद्बृहत्सेनोऽथ कर्मजित् ४६ ततः सुतंजयाद्विप्रः शुचिस्तस्य
भविष्यति क्षेमोऽथ सुव्रतस्तस्माद्धर्मसूत्रः समस्ततः ४७ द्युमत्सेनोऽथ सुमतिः सुबलो जनिता ततः
सुनीथः सत्यजिदथ विश्वजिद्यद्रिपुंजयः ४८ बार्हद्रथाश्च भूपाला भाव्याः साहस्रवत्सरं ४९ इति
श्रीभागवते नवमस्कंधे द्वाविंशोऽध्यायः २२ शुक उवाच अनोः सभानरश्चक्षुः परोक्षश्च त्रयः सुताः स
भानरात्कालनरः सृंजयस्तत्सुतस्ततः १ जनमेजयस्तस्य पुत्रो महाशालो महामनाः उशीनरस्
तितिक्षुश्च महामनस आत्मजौ २ शिबिर्वनः शमिर्दक्षश्चत्वारोशीनरात्मजाः वृषादर्भः सुवी
रश्च मद्रः कैकय आत्मजाः ३ शिबेश्चत्वार एवासंस्तितिक्षोश्च रुशद्रथः ततो होमोऽथ सुतपा ब
लिः सुतपसोऽभवत् ४ अंगवंगकलिंगाद्याः सुह्मपुंड्रान्ध्रसंज्ञिताः जज्ञिरे दीर्घतमसो बलेः क्षेत्रे
महीक्षितः ५ चक्रुः स्वनाम्ना विषयान्षडिमान्प्राच्यकांश्च ते खनपानोऽङ्गतो जज्ञे तस्माद्दि
विरथस्ततः ६ सुतो धर्मरथो यस्य जज्ञे चित्ररथोऽप्रजाः रोमपाद इति ख्यातस्तस्मै दशरथः सखा

स्तव शाखानवः क्रमानयदोश्च वंशानुक्रांतो यावयामसंभवः तदेव ययातेः पुत्राणां पंचमस्य पुरोर्वं
शः अनुक्रांतः इदानीं च तुर्वशस्य वंशमवक्रामति अनोरिति निगतेपतेरित्यं ततस्य जनमेजयस्य महामना २

श्री
भाग
टी
५९

सद्रः श्येनः सर्वशो यौरववंशे ६ प्रथमस्य सहस्रजितस्यात्मजः ७ कुंतेः सोहंजः सोहंजेर्महिष्मान महिष्मतो
दैवैर्वर्षनियुतान्यासान्निस्पेंद्रियगोमहते नाट्यसंगीतवादित्रैर्विभ्रमालिंगनादिभिः ८ स्वतराज्ञोऽनप
त्यस्यानिरूप्येष्टिम कृत्ततः प्रजामदात्दशरथो येन लेभेऽप्रजः प्रजाः ९ चतुरंगो रोमपादात्पृथुला
क्षस्ततः सुतः बृहद्रथो बृहत्कर्मा बृहद्भानुश्च तत्सुताः १० आद्याद्बृहन्मनास्तस्माज्जयद्रथ उ
दाहृतः विजयस्तस्य संभूत्यां ततो धृतिरजायत ११ ततो धृतव्रतस्तस्य सत्कर्माधिरथस्ततः यो
ऽसौ गंगातटे क्रीडन्मंजूषांतर्गतं शिशुं १२ कुंत्यापविद्धं कानीनमनपत्योऽकरोत्सुतं ॥
वृषसेनः सुतस्तस्य कर्णस्य जगतीपते १३ द्रुह्योश्च तनयो बभ्रुः सेतुस्तस्यात्मजस्ततः आरब्धस्तस्य गां
धारस्तस्य धर्मस्ततो धृत १४ धृतस्य दुर्मदस्तस्मात्प्रचेताः प्राचेतसः शतं म्लेच्छाधिपतयोऽभवन्
उदीचीं दिशमाश्रिताः १५ तुर्वसोश्च सुतो वह्निर्वह्नेर्भर्गोऽथ भानुमान त्रिभानुस्तत्सुतोऽस्या
पि करंधम उदारधीः १६ मरुतः तत्सुतः पुत्रः पौरवमन्वभूत दुष्मन्तः स पुनर्भेजे स्ववंशं राज्य
कामुकः १७ ययातेर्ज्येष्ठपुत्रस्य यदोर्वंशं नरर्षभ वर्णयामि महापुण्यं सर्वपापहरं नृणां १८
यदोर्वंशं नरः श्रुत्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते यत्रावतीर्णो भगवान्परमात्मा नराकृतिः १९ यदोः सह
स्रजित्क्रोष्टा नलो रिपुरिति विश्रुताः चत्वारः सूनवस्तत्र शतजित्प्रथमात्मजः २० महाहयो
वेणुहयो हैहयश्चेति तत्सुताः धर्मस्तु हैहयसुतो नेत्रः कुन्तेः पिता ततः २१ सोहंजिरभवत्
कुन्तेर्महिष्मान्भद्रसेनकः दुर्मदो भद्रसेनस्य धनकः कृतवीर्यसूः कृताग्निः कृतवर्मा च कृतौ
जाः २२

भद्रसेनकः तस्य दुर्मदो धनकश्चेति द्वौ पुत्रौ कृतवीर्यस्य जनकः कृतवीर्योदयश्चत्वारो धनकस्यात्मजा इत्य ५९

46A

अनिष्टमविनाशं वित्ते पेन तथा विधं सर्वरणं यस्य सः अत्र तंत्र षडिंद्रियविषयं बुभुजे २१ और्वस्य तेन ससागरे।
णा पंसहत्तमित्यर्थः तेषां तालजंघपुत्राणां ज्येष्ठपुत्रस्य मधोः पुत्रशतं वृष्णिज्येष्ठो यस्मिन् यतो मधोर्वृष्णेसु
हृतोः २२ कृतं चतुर्दश महारत्नानि तत्तज्जातिश्रेष्ठानि यस्य सः तानि च मार्कंडेयपुराणे वर्णितानि गजवा

अजेन: कृतवीर्यस्य सप्तद्वीपेश्वरो ऽभवत् दत्तात्रेयाद्धरेरंशात्प्राप्तयोगमहागुणः २३ न नूनं का
र्तवीर्यस्य गतिं यास्यंति पार्थिवाः यज्ञदानतपोयोगश्रुतवीर्यजयादिभिः २४ पंचाशीतिसह
स्राणि ह्यव्याहतबलः समाः अनष्टवित्तस्मरणो बुभुजे ऽक्षय्यषड्वसु २५ तस्य पुत्रसहस्रेषु पं
चैवोर्वरितामृधे जयध्वजः शूरसेनो वृषभो मधुरूर्जितः २६ जयध्वजात्तालजंघस्तस्य पुत्रशतं
त्वभूत् क्षत्रं यत्तालजंघाख्यमौर्वतेजोपसंहृतं २७ तेषां ज्येष्ठो वीतिहोत्रो वृष्णिः पुत्रो मधोः स्मृतः
तस्य पुत्रशतं त्वासीद्वृष्णिज्येष्ठं यतः कुलं २८ माधवा वृष्णयो राजन् यादवाश्चेति संज्ञिताः य
दुपुत्रस्य च क्रोष्टोः पुत्रो वृजिनवांस्ततः २९ स्वाहितो ऽतो रुशेकुर्वै तस्य चित्ररथस्ततः शशबिं
दुर्महायोगी महाभोजो महानभूत् ३० चतुर्दशमहारत्नश्चक्रवर्त्यपराजितः तस्य पत्नीस
हस्राणां दशानां सुमहायशाः ३१ दशलक्षसहस्राणि पुत्राणां तास्वजीजनत् तेषां तु षट्प्रधा
नानां पृथुश्रवस आत्मजः धर्मो नामोशना तस्य हयमेधशतस्य याट् ३२ तत्सुतो रुचकस्तस्य
पंचासन्नात्मजाः शृणु पुरुजित् रुक्म रुक्मेषु पृथुज्यामघसंज्ञिताः ३३ ॥ राम ॥

जिरथस्त्रीषु निपिमात्संतावरडमाः शक्तिप्रापाशमणिहन्त्रविमानानि चतुर्दशेति दर्शिनां पत्नीसहस्रा
णां भार्या पुनस्य प्रत्येकं लक्षलक्ष मित्येवं तासु पुत्राणां दशलक्षसहस्राणि जनयामास पृथुश्रवाः पृथु
कीर्तिः पृथुश्रवा रस्यास्य: षट्प्रधाना श्रेष्ठा येषां तेषां मध्ये ३० पंचग्रामं ज्ञात्मा सनसश्रुणुतानेवाह।

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

47

श्री॰ भा॰ टी॰ ९॰

भार्याभयादेवैकभार्यस्य ज्यापतेर्ज्यामघस्यापुत्रस्य तद्वयमेव पुत्रत्वप्रदमभवदिति निदर्शयन्नाह ज्यामघ॰
स्त्विति ३४ यदिमे सपत्नी स्यात्तर्हि स्नुषेयं युज्येतापि नवे तदसतीत्याह असपत्नी चेदि ३५ प्रतिभयत्वा
त्कलत्याह जनयिष्यसीति भार्याभयप्रकंपमानस्वित्रसर्वांगस्य राज्ञस्त्राणसंकटमालोक्यानुकंपि
तास्तेन बहुकालेनापि तावि श्वेदेवाः पितरश्च तथेत्यन्वमोदंत ३० ततश्च देवताप्रसादेन जनयिष्यसी

ज्यामघस्त्वप्रजोप्यन्यां भार्यां शैब्यापतिर्भयात् नाविंदच्छत्रुभवनाद्भोज्यां कन्यामहारषी
त् ३५ रथस्थां तां निरीक्ष्याह शैब्या पतिममर्षिता केयं कुहक मत्स्थानं रथमारोपितेति वै ३६
स्नुषा तवेत्यभिहिते स्मयंती पतिमब्रवीत् अहं वंध्या सपत्नी च स्नुषा मे युज्यते कथं ३७
जनयिष्यसि यं राज्ञि तस्येयमुपयुज्यते अन्वमोदंत तद्विश्वेदेवाः पितर एव च ३८ शैब्या
गर्भमधात्काले कुमारं सुषुवे शुभं स विदर्भ इति प्रोक्त उपयेमे स्नुषां सतीं ३९ इति श्रीभा
गवते नवमस्कंधे त्रयोविंशोध्यायः २३ शुकः तस्यां विदर्भोजनयत्पुत्रौ ना
म्ना कुशक्रथौ तृतीयं रोमपादं च विदर्भकुलनंदनं १ रोमपादसुतो बभ्रुर्बभ्रोः कृति
रजायत उशिकस्तत्सुतस्तस्माच्चेदिश्चैद्यादयो नृपाः २ ॥

तिवृत्तमनुहृतगुणेन च निवृत्तराजस्कापि शैब्या गर्भमधात्तस्य च महिमापराभावादिभिरुक्तः य।
योऽन्वभार्यावशात्तपे केचिद्वैष्णवस्तथ वास्तवाः तेषां ज्यामघः श्रेष्ठः शैब्यापतिरभूत्पति ३८ इ
ति श्रीभावार्थदीपिकायां नवमे त्रयोविंशोध्यायः २३ चतुर्विंशे दर्भस्य पुत्रत्रयसमुद्भवाः वंशानां
नामन्वयाः प्रोक्ता रामकृष्णोद्भवावधि १ चैद्यादयः दमघोषादयः दमघोषादय १ ॥ ४७

वि२

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

47-A

ततोदशरथाच्छकुनिः पुराणांतरादेवमाविशेषोद्रष्टव्यः ततःकरुवशाद्रनः २ अनोपुत्रः पुरुहोत्रः
महाभोजश्चन्येवंसप्तमारिषहेत्रायैः ततस्तदुपदेशेनयेनयेपंचषष्टशादिसंख्याः पुरुषाःतेमृतलंबमोक्ष
कृतयस्तकृतेनिम्नपुत्रोभदुरिषितस्याथनिर्वृतिः ततोदशाहेनामाभजतस्यश्यामंततःततः ३
नीमृतोविकृतस्तस्य ... पस्यभीमरथःसुतः ततोनवरथःपुत्रोजातोदशरथस्ततः ४ करंभिः
शकुनेपुत्रोदेवरातस्तदात्मनः देवक्षत्रस्ततस्तस्यमधुःकुरुवशादनः ५ पुरुहोत्रस्ततोःपुत्रः
तस्यायुःसात्वतस्ततः भजमानोभजिदिव्यान्धकवृष्णिर्देवावृधोपंधकः ६ सात्वतस्यसुताःसप्तम
होभोजश्चमारिष भजमानस्यनिम्लोचिः किंकिणोधृष्टिरेवच ७ एकस्यामात्मजःपश्चाम
न्यस्यांचत्रयःसुताः शतजिच्चसहस्रजिदयुतजिदितिप्रभो ८ बभ्रुर्देवावृधसुतःतयोश्लोकौ
पठन्त्यमू यथैवशृणुमोदूरात्संपश्यामःतथांतिकात् ९ बभ्रुःश्रेष्ठोमनुष्याणांदेवैर्देवावृधःसमः
पुरुषाःपंचषष्टिश्चषट्सहस्राणिचाष्टच १० येमृतत्वमनुप्राप्ताबभ्रोर्देवावृधादपि महाभो
जोप्यथमात्माभोजाश्चासंस्तदन्वये ११ वृष्णेःसुमित्रःपुत्रोभूद्युधाजिच्चपरंतप शिनिस्तस्यानमि
त्रश्चनिम्नोभूदनमित्रतः सत्राजितःप्रसेनश्चनिम्नस्याप्यासतुःसुतौ अनमित्रसुतोयोन्यःशिनि
स्तस्याथसत्यकः युयुधानःसात्यकिर्वैजयस्तस्यकुणिस्ततः १२ युगंधरोनमित्रस्यवृष्णिः
पुत्रोपरस्ततः १३ श्वफल्कःचित्ररथश्चैवगांदिन्यांतुश्वफल्कतः अक्रूरप्रमुखाआसन्पु
त्राः तस्ययुधाजितः शिनिरनमित्रश्चसात्यकिःसत्यकस्यपुत्रोयुयुधानःतस्यजयःतस्यकुणिःततः।
कुणिर्युगंधरःअनमित्रस्यवापरःवृष्णिर्नामपुत्रः १४ अक्रूरःप्रमुखःप्रमुखोयेषांअन्तर्गतअन्तर्गुणसं
विज्ञानोबहुव्रीहिः १५ ॥ राम ॥ राम ॥

48

श्री. भाग. टी. ९८

अतोकृतवानितिकृतानद्वादशवर्षाणितिष्यासंगमइति १७ पृथुरेकःविदूरथाद्याश्चान्येचबहवःविदूरथा
माद्याइतिपाठे आद्यशब्देनविदूरथोपुत्रस्ततश्शूरोविदूरथाद्देसीनिदितिवक्ष्यमाणनिर्देशात
पतिः १८ अक्रूरादयस्तुत्वारीपकस्यसुताइतिनेयं तथाचपराशरःअक्रूरभजमानस्तुचिकेवल

आसंगासारमेयश्चमृदुरोमृदुविद्गिरिः धर्मवृद्धःसुकर्माचक्षेत्रोपेक्षोरिमर्दनः १६ शत्रु
घ्नोगंधमादश्चप्रतिबाहुश्चद्वादश तेषांस्वसासुचाराख्याद्वावक्रूरसुतावपि १७ देववानु
पदेवश्चतथाचित्ररथात्मजः पृथुर्विदूरथाद्याश्चबहवोवृष्णिनंदनः १८ कुकुरोभजमा
नःशुचिःकंबलबर्हिषः कुकुरस्यसुतोवह्निर्विलोमातनयस्ततः १९ कपोतरोमा
तस्यानुःसखायस्यचतुंबुरुः अंधकाद्दुंदुभिस्तस्मादविद्योतःपुनर्वसुः २० तस्याहुकश्चा
हुकीचकन्याचैवाहुकात्मजौ देवकश्चोग्रसेनश्चचत्वारोदेवकात्मजाः २१ देववा
नुपदेवश्चसुदेवोदेववर्धनः तेषांस्वसारःसप्तासन्धृतदेवादयोनृप २२ शांतिदेवो
पदेवाचैवसदेवावाहताः २३ कंसःसुनामान्यग्रोधःकंकःशंकुःसुहूस्तथा राष्ट्रपा
लोथसृष्टिश्चतुष्टिमानौग्रसेनयः २४ कंसाकंसवतीकंकाशूरभूराष्ट्रपालिका उग्रसे

२ श्रीदेवादेवरक्षिता सहदेवादेवकीच २३

वर्हिषस्तथोपिकस्यपुत्राइति १९ अतोरंधकग्रंथकाद्दुन्दुभिरित्यपितद्वचनादेवज्ञेयं २० धृतदेवाद्या
दिर्देवकाद्याः शांतिदेवानाम्नोसप्तसुताः औग्रसेनयःउग्रसेनस्यकन्यकाः २४ वसुदेवस्यानुजादे

॥ २५ ॥ नदुहितरोवसुदेवानुजस्त्रियः

॥ २५ ॥ वसुदेवस्यानुजानांस्त्रियः ९८

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

4817

द्वितीयस्य भजमानस्याह भजमानाच्च विदूरथः पुत्रोऽभवत् विदूरथाच्च शूर इति पराशरादिवच
नात् पद्माश्रयु विडूरथघाद्यूतिशर्वीत्काचित्तस्यात्मजाद्विदूरथात् देवमीढस्य यः शूरो नाम
पुत्रः तस्य देवमीढो हृदीकस्य वस्तुतः यथाह पराशरः तस्यापि कृतवर्मा शतधन्वा देवमीढुषाद्याः
पुत्रा बभूवुः देवमीढस्य शूरस्यापि मारिषा नाम पत्न्यभवत् २० तस्यां चासौ दश पुत्रान्

शूरो विदूरथादासीद्भजमानः सुतस्ततः शिनिस्तस्मात्स्वयं भोजो हृदीकस्तत्सुतो म
तः २१ देवबाहुः शतधनुः कृतवर्मेति तत्सुताः देवमीढस्य शूरस्य मारिषा नाम पत्न्य
भूत् २२ तस्यां स जनयामास दश पुत्रानकल्मषान् वसुदेवं देवभागं देवश्रवसमान
कं २३ सृंजयं श्यामकं कंकं शमीकं वत्सकं वृकं देवदुंदुभयो नेदुरानका यस्य जन्मनि
पृथा च श्रुतदेवा च श्रुतकीर्तिः श्रुतश्रवा राजाधिदेवी चैतेषां भगिन्यः पंच कन्यकाः
कुंतेः सख्युः पिता शूरो ह्यपुत्रस्य पृथामदात् सापदुर्वाससो विद्यां देवहूतीं प्रतोषितात्
तस्या वीर्यपरीक्षार्थमाजुहाव रविं शुचिः तदेवोपागतं देवं वीक्ष्य विस्मितमानसा प्र
त्ययार्थं प्रयुक्ता मे याहि देव क्षमस्व मे अमोघं दर्शनं देवि आधत्ते त्वयि चात्मजं योनि

अनन्तरं वसुदेवश्वीतितिआनकाश्च नेदुः हरेः प्रादुर्भावस्थानत्वात् २४ पृथायाः कन्या
कावस्थायां कर्णोत्पत्तिप्रकारमाह कुंतेरिति पंचभिः कदाचिद्गृहमागते दुर्वाससे पृथा
परिचर्यादिना तोषयामास ततः च सा तस्मा देवहूतिं देवाह्वानहेतुविद्यामवाप तद्दत्तापेति
देवमुपागतं वीक्ष्य सा प्राह प्रत्ययार्थं परीक्षार्थं मया विद्या प्रयुक्ता तत एव या किंचित्कार्यमित्य

र्यथा न दुष्येत कर्ताहं ते सुमध्यमे

मे २४ इति तस्यां स आधाय गर्भं
सूर्यो दिवं गतः सद्यः कुमारः संजज्ञे द्वितीय इव भास्करः २५ ॥

वसुदेवं हरेः स्थानं वदंत्यानकदुंदुभिं ४

मित्युक्तो गतो याहीत्येवमुक्तो रविरुवाच २३ अमोघं देवद
र्शनमिति काहं इति चेत्तत्राह तथा योनिर्न दुष्येत तथाहं कर्ता क
रिष्योति २४ ॥

49

यावंत्यौ विंदानुविंदौ ३५ तद्देवं वसुदेवस्य भगिनीनां पतीन्सुतांश्चान्सुक्रांतज्ञातॄणां नवानां पती
तेषां त्यजन्नदीनोयंक्तः क्रालोकस्य विभूती प्रपितामहस्तस्य वाहृपांडवे सत्यविक्रमः ३६
श्रुतदेवां तु कारूषो वृद्धशर्मा समग्रहीत् यस्यामभूद्दंतवक्र ऋषिशप्तो दितेः सुतः ३७
कैकेयो धृष्टकेतुश्च श्रुतकीर्तिमविंदत संतर्दनादयस्तस्यां पंचासन्कैकयाः सुताः ३८
राजाधिदेव्यामावंत्यौ जयसेनोजनिष्ट ह दमघोषश्चेदिराजः श्रुतश्रवसमग्रहीत् ३९
शिशुपालः सुतस्तस्याः कथितस्तस्य संभवः देवभागस्य कंसायां चित्रकेतुबृहद्ब
लौ ४० कंसवत्यां देवश्रवसः सुवीर इषुमांस्तथा कंकायामानकाज्जातः सत्यजि
त्पुरुजित्तथा ४१ सृंजयो राष्ट्रपाल्यां च वृषदुर्मर्षणादिकान् हरिकेशहिरण्या
क्षौ शूरभूम्यां च श्यामकः ४२ मिश्रकेश्यामप्सरसि वृकादीन्वत्सकस्तथा तक्षपु
ष्करशालादीन्दुर्वाक्ष्यां वृक आदधे ४३ सुमित्रार्जुनपालादीन्समीकात्तु सु
दामिनी आनकः कर्णिकायां वै ऋतधामजयावपि ४४ पौरवी रोहिणी भद्रा मदि
रा रोचना इला देवकीप्रमुखाश्चासन्पत्न्य आनकदुंदुभेः ४५ बलं गदं सारणं च दु
र्मदं विपुलं ध्रुवं वसुदेवस्तु रोहिण्यां कृतादीनुदपादयत् ४६ सुभद्रो भद्रबाहुश्च दु
र्मदो भद्र एव च पौरव्यास्तनया ह्येते भूताद्या द्वादशाभवन् ४७ नंदोपनंदकृतकशूरा
द्या मदिरात्मजाः कौशल्या केशिनं त्वेकं प्रसूत कुलनंदनं ४८ इलायामुरुवल्कादी
न्यदुमुख्यानजीजनत् देवभागस्येति नवभिः श्लोकार्थैः ४० पौरवीत्येकादशभिः ४५ कौशल्यामहा ५०

५९

रोचनायामतो जाता हस्तहेमांगदादयः २९

तस्मात्सर्वेणैव प्रमुदिता गन्तरमेवमेतन्निहतः परिश्रमो मम ॥ पौरवाणां चैतेनोन्नयं पौरस्यनेयतो मन्येनमसः त्व
यि रममानास्त्वं हेतोरागमनमन्नननयावयि ॥ विश्वामित्रस्यात्मजाहं मेनकायां जाताना वयाचसर्गगच्छन्त्या
वने काश्यपेनाराजन कन्येवाहमित्यर्थः ॥ किं करवाम त्याह्निवाकान्ततदभिप्रायज्ञानादुपपन्नमिति
वभाषे तावगारोहाभिटः कृतिपर्येर्हितः तद्दर्शनप्रमुदितः सेनिस्तपरिश्रमः पप्रच्छ का।
मुनेतन्नः पद्मसनेत्रसत्याप्यागिरा ॥ कालेकमलपत्राक्षि कस्यासि हृदयंगमे किंवा विकी
र्षितं तत्र भवत्या निर्जनेवने ॥ एवमुक्ते राजन्यनन्तया वयहरुतावनम्यमे नहिवेतः पौरवा।
णामधर्मेरमते कृते ॥ शकुन्तलोवाच विश्वामित्रात्मजैवाहं मेनकामेनकयावने वदे
तद्भवान्क एवा वीर किं करवामते ॥ आस्यतां स्वागतं विदातव्यतामहे ण्वनः भुज्यतां
मेतिनीवारा उम्भेनायदिशोचने ॥ दुष्यन्त उवाच उपपन्नमिदं सत्र सुज्ञानायाः कौशिकान्व
ये स्वयं हि वृणु ते राजा कन्यकामसदृशांवरे ॥ अभिन्युक्ते पश्यपममपयेमशाकुन्तले
गान्धर्वेविधिना राजा देशकालविधानवित ॥ अमोघवीर्यो राजर्षिमहिष्यावीर्यमाद
ये स्पाभनसपुरयातः कालेनासूतसासुते ॥ क एवः कुमारस्यवनेचक्रे सम्मुविताः क्रि
याः वर्द्धामसेगैइ जारासा कौइतिसमसवालकः ॥ तेदुरत्ययविक्रान्तमादाय प्रमदोत्तमा
हरेंपांसामभूतेभर्तुरन्तिकमागमत ॥ यदानजग्रहेराजा भार्यापुत्राववनिंदितो स्पूएव
गान्धर्वेविधिनाविधः समयपूर्वमेकेन ॥ दुरात्मयेविक्रान्तेविक्रमं यम ॥ भजावमपात्रेन तद्दृत्मा
नामापापपात्रे पितेवनपुत्रः नत्रद्देतः येनेति आन्मावैपुत्रनामासीति श्रुतेः भरस्वपुत्रानांश्रवेनेनम

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री॰
भा॰ न॰
टी॰
५॰

किंचरेतोधाःरेतःसेक्ता वै शाश्वतपुत्रोपमत्यपास्त्यितरंनपतिंनाम्यनिपुंनाम्नोनरकाद्यस्मात्त्रायतेसु
तः तस्मात्पुत्र इति प्रोक्तः स्वयमेव स्वयंभुवेति पाठान्तरे मातापित्रोः पुत्रेप्रतिविवादयमतपाद्धर्मेनिर्णि
तः यमस्य सभायाः सकाशाद्रेतोधा रेतःसेक्ता पितैव धर्मेण विनिन्य पुत्रेनयातितनुमानत्वर्थः ततश्च
भार्यापुत्रासीकृतनवानितितेषु २१ चक्रवर्तीनिव भवेतिशेषः तस्यमहिमागीयतेतदृष्ट्वेतश्लोकाश्च
भिर्गीतानुत्याहिवहूचप्रस्त्याहरेरंशभुवः प्रशाजानस्य २२ तत्रलिंगमाहचक्रमिति २३ गंगायामनु
लोमेषुचपंचाशता वाजिभिरीजेपुरोधायपुरोहितंकृत्वायमुनायाश्चानुलोमेप्रष्टादशसप्ततिमध्या
रेतोधाः पुत्रानयतितनुदेवयमसदनात तंचास्यपातालगर्भेस्यसत्यमाहूशान्तरेतला २१ पिता
पुत्रस्वेभावचक्रवर्तीमहायशाः महिमागीयतेतस्यहरेरंशभुवोभुवि २२ चक्रंदक्षिणमाहस्ते
स्यपद्मकोशोस्यपादयोः ईजेमहाभिषेकेणसोभिषिक्तोधिराड्विभुः २३ पंचपंचाशतामेध्य
र्गंगायामनुवाजिभिः मामतेयंपुरोधायसमुनायामनुप्रभुः २४ अष्टसप्ततिमेध्याश्वान्
ववंधप्रददद्वसु २५ भरतस्याहितोग्नेस्तनामिः साचीगुणविन्तः सहस्रंवद्वशोयस्मिन्ब्राह्मणा
नस्नातवध्वेपंक्तिकरूबैनसयतनेप्रकर्षेणास्टत २६ साचीगुणेमक्रष्णसारंगावनेदेशेमिश्रितामृतएभिसि
त्रग्निचयनेदेशेवासहस्रंब्राह्मणानोभरतेनभूरिदानेनदत्तागाः वद्वशः प्रत्येकंवद्धंवद्धंविभजितेवि
भज्यतत्नद्वः चतुरशीतिप्रापिकस्यपादशासहस्रेकेकंवद्धंभवेतितथाहिहिरण्येनपरिवृतान्तकृष्णा
नशुक्लदतोमृगान मष्णारेभरतोददात शान्तेवद्वानिसप्तवेति तत्रत्याकानिसप्तापिकाशतेवद्वानिश्री
मुकेनानरश्लोकचतुर्दशलक्षणेनसंगृहीतानिप्रदानकर्माणिमप्णारेतियुनातिचकंश्लोकेहि एवंचतुर्दश
लक्षाणांसप्तापिकशतभागोवद्धमिस्युक्तंभवतिरूपंववमत्याश्लोकनसंगृहीतेचतुर्दशानांलक्षाणा

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

50A

यृश्नस्तुनयमेवासीत ननकर्मादीनांदेहनना ताभ्यांजाननोवायतोसौहरिः ५५ तदेवोपपादय।
देतित्रिभिः ५६ इत्यस्यमायानियंतः परस्यप्रसंगस्यद्रष्टुः साक्षिणः आत्मनेसर्वगस्यनरोवभक्तः
स्वमायांविनाजन्मनः कर्मणोवाहेतुर्भवतीत्यर्थः किंचयस्यमायाचेष्टितंपुंसोमानजीवानु
ग्रहलम्यसर्वजीवानग्रहकस्यकृतः कर्मादिपारतंत्र्येणजन्मान्मादिसंभवः अनुग्रहमेवाहदे

देवकीतिनयालब्धानवचात्रगदादयः वसुदेवसुतानशावादयेमहदेवया ५२ श्रुत
विश्रुतस्रुग्योत्तमातांडुमोवसन्तिव वसुदेवसदेवकयामहषुत्रानजीजनत ५३
कीर्तिमंतसुषेणंचभद्रसेनमुदारधीः ऋजुंसंमर्दनंभद्रंसंकर्षणमथीश्वरं ५४ अष्टम
स्तुतयोरासीत्स्वयमेवहरिःकिल सुभद्राचमहाभागातवराजन्पितामही ५५ य
दायदेहधर्मस्यत्याव्हिज्रुपायमनः तदातुभगवानीशआत्मानंसृजतिहरिः ५६
नह्यस्यजन्मनोहेतुःकर्मणोवामहीपते आत्ममायांविनेशस्यपरस्यद्रष्टुरात्मनः ५७
यन्मायाचेष्टितंपुंसःस्थित्युत्पत्त्यप्ययायहि अनुग्रहस्तन्निवृत्तेरात्मलाभायचेष्य
ते ५८ अक्षौहिणीनांपतिभिरसुरैर्नृपलांछनैः भुवआक्रम्यमानानामभारायक
तोद्यमः ५९ कर्माण्यपरिमेयाणिमनसापिसुरेश्वरैः सहसंकर्षणश्चक्रेभगवान
यस्माद्देवस्थित्यादयःपुंसःक्रियन्ते प्रलयेलीनोपाधिजीवस्यपर्मोपसंभवाडुपाधिसृष्ट्यादिनायर्मो
दिसंपादनेनात्वग्रहः तथात्मलाभायमोक्षायचक्रियन्तेतवेहवः तेनेवश्रूयमाणेनतस्यापिस्थित्या
देनिवृत्तेः ५८ नस्याचेष्टितंभोमरनुग्रहरूपाह अक्षौहिणीनामितिद्वाभ्यांअभारायभारपरी

51

श्री सेकल्पमात्रेणाम्भभावहरणासमर्थस्यापिकर्मकरणीयशोविलासहासभक्तानुग्रहार्थमित्याह कला
भा न विनिहाभ्यांदुःखशोकतमोस्मिन्दत्तीतितथानद्यशःव्यतेनोतयस्मिन्सत्तोकर्णपीयूषेयशोरूप
टी तीर्थवरेश्रोत्रमेवांजलिःपानसाधनंयस्यसःपुरुषस्तुद्यपिउपस्पृश्यआचमनमात्रेणत्वानसौ
५. दयोःकृपितःकर्मवासनांप्रवर्तते ५३ नदेवाहद्वाभ्यांभोजादपिभिःश्लाघनीकयमीहितंयस्यस।

कलौजनिष्यमाणानांदुःखशोकतमोनुदं अनुग्रहायभक्तानांसुपुण्यंव्यतनोद्यशः ५१
यस्मिन्सत्कर्णपीयूषेयशस्तीर्थवरेसकृत श्रोत्रांजलिरुपस्पृश्यधुनुतेकर्मवासनां ५२
भोजवृष्ण्यंधकमधुशूरसेनदशार्हकैः श्लाघनीयेहितःशश्वत्कुरुसृंजयपांडुभिः ५३
स्निग्धस्मितेक्षितोदारैर्वाक्यैर्विक्रमलीलया नृलोकंरमयामासमूर्त्या
सर्वांगरम्यया ५४ यस्याननंमकरकुंडलचारुकर्णभ्राजत्कपो
लसुभगंसविलासहासं नित्योत्सवंनततृपुर्दृशिभिः
पिवंत्योनार्योनराश्चमुदिताःकुपितानिमेश्च ५५

सर्वांगरम्ययामूर्त्याच ५४ तत्रप्रदर्शनार्थंमुखशोभामाहयस्याननंदृग्भिर्नेत्रैःपिबंत्योनरा
श्चननततृपुःनतृप्ताःनिमेषोन्मेषमात्रव्यवधानमप्यसहमानास्तत्कर्तृनिमेःकुपिताश्चवभूवुः
कथंभूतमाननंमकरकुंडलाभ्यांचारुकर्णौभ्राजंतौकपोलौचयेनसुभगंसविलासहासंयस्मिन
नित्यमुत्सवोयस्मिन ५५ ॥ राम राम राम ॥ ५.

52

श्री श्रीकृष्णवसितं समासेनोपवर्णयति जातइति द्वाभ्यां जातो निजेन रूपेण पश्चान्मनुष्याकारः सन्
भाव व्रजं गतः व्रजवासिनामेधितार्थो येन तेषु सुतानां शतानामुत्पाद्य आत्मनिगमं स्वकीयं वेदमार्गं प्र·
टी ५२

जातोगतः पितृगृहाद्व्रजमेधितार्थो हत्वा रिपून्सुत
शतानि कृतोरुदारः उत्पाद्य तेषु पुरुषः क्रतु ६६
भिः समीजे आत्मानमात्मनिगमं प्रथयन् जनेषु
पृथ्व्याः स वै गुरुभरं क्षपयन् कुरूणामंतः समुत्थ·
कलिना युधि भूपचम्वः दृष्ट्या विधूय विजये ज
यमुद्विघोष्य प्रोच्योद्धवाय च परं समगात्स्वधाम ६७
इति श्रीभागवते नवमस्कंधे यदुवंशचरिते चतुर्विं
शोऽध्यायः २४ समाप्तम्

तः समुत्थेन कलिना निमित्तेन गुरुभरं क्षपयन् दृष्ट्यैव भूपचमूर्विधूय विजये जयं अर्जुनेन जितमि· राम·
त्येवमुद्घोष्य हत्वा परं तत्त्वमुद्धवायोपदिश्य स्वधाम सम्यक्तेनैव रूपेणाजगामेति ६७ इति श्रीभावा ५२
र्थदीपिकायां नवमस्कंधे चतुर्विंशः २४

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

नवनसमाप्तिः पत्र ५१ ध्याय २

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative